

AVRUPA BİRLİĞİ VE RUSYA ARASINDA DOĞAL GAZ TEMELLİ KARŞILIKLI
BAĞIMLILIK İLİŞKİSİ: SIKI BAĞLARDAN ÇÖZÜLMEMEYE

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

HÜSEYİN CANER CAN

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMMUZ 2022

Bu Yüksek Lisans Tezinin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Serdar SAYAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

Bu çalışmayı okuduğumu ve çalışmanın kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda bir Güvenlik Çalışmaları Yüksek Lisans tezi olabilecek yeterlilikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa Serdar PALABIYIK
(TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)

Tez Jürisi Üyeleri

Doç. Dr. Pınar İPEK
(TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)

Doç. Dr. Mehmet Levent YILMAZ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisat)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış, ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Hüseyin Caner CAN

ÖZ

AVRUPA BİRLİĞİ VE RUSYA ARASINDA DOĞAL GAZ TEMELLİ KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İLİŞKİSİ: SIKI BAĞLARDAN ÇÖZÜLMEMEYE

CAN, Hüseyin Caner

Yüksek Lisans, Güvenlik Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Serdar PALABIYIK

Bu tez, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)/Avrupa Birliği (AB) ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)/Rusya Federasyonu (RF) arasında doğal gaz temelli kurulan karşılıklı bağımlılık ilişkisine, karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisi aracılığıyla odaklanmaktadır. Tezin iki temel argümanı vardır. İlk olarak, Avrupa’da Soğuk Savaş’a ve aralarındaki ideolojik rekabete rağmen, AET ülkeleri ile SSCB arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık oluşmuş ve bunda da doğal gaz ticareti kayda değer rol oynamıştır. AET’nin güvenilir bir enerji kaynağı ihtiyacı ve güvenilir bir tedarikçi arayışı ile SSCB’nin Avrupa ile ekonomik ilişkiler kurma ihtiyacının örtüşmesiyle, Soğuk Savaş’ın sonu ve AET’nin AB’ne dönüşümü gibi yapısal değişikliklere rağmen karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi 2000’li yılların başına kadar sürmüştür. İkincisi, bu karmaşık karşılıklı bağımlılık, 2000 yılından sonra beş temel gelişme nedeniyle tarafların çabalarına rağmen tedricen çözülmüş ve nihayetinde RF’nin Ukrayna’yı işgaliyle 24 Şubat 2022 tarihinde kopmuştur. Bu gelişmeler şunlardır: (1) AB’nin doğal gaz ticaretinde serbest piyasa koşullarına ve rekabete dayalı sisteme geçmesi, (2) RF’nin Avrupa girişimi olan Enerji Şartı Antlaşması’nı taraf olmaması, (3) AB’nin doğal gaz alanında ortak pazar veya ortak dış politika stratejisi geliştirememesi, (4) Eski Doğu Bloğu ülkeleri merkezli krizlerin AB-RF doğal gaz ticaretini olumsuz etkilemesi ve (5) Kuzey Amerika menşeli LNG’nin küresel doğal gaz ticaretindeki rolünün artması ve Avrupa’daki doğal gaz alım ve satım sözleşme yapılarını değiştirmesi. Bu tez özellikle, doğal gaz bağlamında aralarında

asimetrik bir karşılıklı bağımlılık bulunan iki taraf arasında, bu bağımlılığı oluşturan koşulların nasıl tesis edildiğini ve her iki taraftaki devlet dışı aktörler ile etkileşim kanallarının bu süreçte nasıl rol oynadıklarını, iki ana zaman diliminde incelemeyi ve iki taraf arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın geçirdiği değişimi gerekçeleriyle irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık, Doğal Gaz, AB, Rusya Federasyonu

ABSTRACT

COMPLEX INTERDEPENDENCE BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND RUSSIA BASED ON NATURAL GAS: FROM STRONG BONDS TO LOOSE TIES

CAN, Hüseyin Caner

Master of Arts, Security Studies

Supervisor: Assoc. Prof. Mustafa Serdar PALABIYIK

This thesis focuses on the complex interdependence based on natural gas between the European Economic Community (EEC)/the European Union (EU) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR)/the Russian Federation (RF) via complex interdependence theory. The thesis has two main arguments. First of all, the conditions of complex interdependence took place in Europe between the EEC countries and the USSR in spite of the Cold War and the ideological competition between the two sides, and natural gas trade played a key role in this. The complex interdependence continued until the early 2000s in spite of structural changes such as the end of the Cold War and transformation of EEC into the EU due to overlapping reliable energy source need and reliable supplier quest of the EEC and USSR's need to establish economic relations with Europe. Secondly, in spite of the efforts of both sides, the complex interdependence gradually loosened after 2000 and cut with the invasion of Ukraine by the RF on 24 February 2022 because of five main developments. These developments are as follows: (1) EU's change of natural gas trade system where free market conditions and competition prevail, (2) Russian Federation's not being a contracting party to the Energy Charter Treaty, a European initiative, (3) EU's failure to develop a common market or common foreign policy strategy for natural gas, (4) Former Eastern Bloc countries centered crises negatively affecting natural gas trade between the EU and the RF and (5) Increasing role

of North American LNG in global gas trade and changing the natural gas purchase and sale contracts in Europe. This thesis attempts to examine how the conditions establishing interdependence between the two sides with an asymmetrical interdependence in the context of natural gas occurred and how the non-state actors and interaction channels in both sides played a role in this process in two main time slots. It also attempts to examine the changes in the complex interdependence together with the rationales. It analyzes the course of relations between the EU, a natural gas consumer on a global scale, and the RF, a natural gas producer on a global scale as well, on the basis of complex interdependence with a focus on natural gas and the entire conditions of complex interdependence during the Cold War and the post-Cold War era. This bond continued and further strengthened until 2000 without being affected from systemic and sub-systemic changes in both sides, which led to significant changes in other fields.

Key Words: Complex Interdependence, Natural Gas, the EU, the Russian Federation

“Daima doğru bildiğin yolda yürü ve asla küçük hesaplar peşinde koşanlardan olma”
öğüdünü kulağıma küpe eden canım babam Ali Yaşar Can’a...

TEŞEKKÜR SAYFASI

Kıymetli Danıőmanım Doç.Dr. Mustafa Serdar Palabıyık'a, hayat arkadaőım, değerli eőim Esra Sarıbacak Can'a, biricik oğlum Selim Efe Can'a ve sevgili kardeőim Dr. Taner Can'a bu tezin yazılmasındaki sabır, anlayış ve desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Bu eserde geçen görüőler yazarın kişisel görüşlerini yansıtmaktadır.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
İTHAF SAYFASI	viii
TEŞEKKÜR SAYFASI	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
HARİTALAR LİSTESİ	xv
BÖLÜM I GİRİŞ	1
BÖLÜM II KARMAŞIK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ VE ULUSLARARASI ENERJİ POLİTİKALARI	7
2.1. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Teorinin Tarihsel Arka Planı..	7
2.2. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığın Temel Nitelikleri	18
2.2.a. Toplumların Birbirlerine Çok Sayıda Kanalla Bağlanması	20
2.2.b. Hiyerarşiye Bağlı Olmayan ve Öncelik Taşımayan Çok Sayıdaki Konunun Uluslararası İlişkilerin Gündemini Belirlemesi	22
2.2.c. Askeri Gücün Azalan Önemi	23
2.3. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığın Siyasi Süreçleri	24
2.4. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Uluslararası Enerji Politikaları	28
BÖLÜM III ENERJİ GÜVENLİĞİ, DOĞAL GAZ ARZ GÜVENLİĞİ VE KKBT.	35
3.1. Enerji Güvenliği Kavramı	35
3.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Doğal Gaz Arz Güvenliği	38
3.3. Doğal Gaz Ticaretinin Kendine Has Özellikleri ve KKB.....	45
BÖLÜM IV SSCB (RF) VE BATI AVRUPA ARASINDAKİ DOĞAL GAZ TİCARETİ (1965-2000)	51
4.1. SSCB - Batı Avrupa Doğal Gaz Ticareti	52

4.2. RF - Batı Avrupa Doğal Gaz Ticareti	73
BÖLÜM V RF VE BATI AVRUPA ARASINDAKİ DOĞAL GAZ TİCARETİ (2000 SONRASI)	83
5.1. AB'nin Doğal Gaz Ticaretinde Serbest Piyasa Koşullarına ve Rekabete Dayalı Sisteme Geçmesi	87
5.2. RF'nin Avrupa Girişimi Olan Enerji Şartı Antlaşması'nı Taraf Olmaması	97
5.3. AB'nin Doğal Gaz Alanında Ortak Pazar veya Ortak Dış Politika Stratejisi Geliştirememesi	102
5.4. Eski Doğu Bloğu Ülkeleri Merkezli Krizlerin AB-RF Doğal Gaz Ticaretini Olumsuz Etkilemesi	108
5.5. Kuzey Amerika Menşeli LNG'nin Küresel Doğal Gaz Ticaretindeki Rolünün Artması ve Avrupa'daki Doğal Gaz Alım ve Satım Sözleşme Yapılarını Değiştirmesi	116
BÖLÜM VI SONUÇ	125
KAYNAKÇA	131

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Sovyet Doğal Gaz İhracatının Ükelere Dağılımı, 1970-1990	69
Tablo 5.2. 2005-2020 Döneminde Avrupa’da Doğal Gaz Ticaret Merkezinde Fiyatlanan Doğal Gaz İthalatının Toplam İthalat İçerisindeki Payının Değişimi	93
Tablo 5.3. Rus Doğal Gaz Ve Petrol Varlıklarında Yabancı Yatırımların Kronolojisi..	96

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Avrupa'nın Doğal Gaz Fiyatlamada Mekanizmasında, 2005-2020 Vadesinde Petrole Endeksli Fiyatlamadan (<i>oil-indexed</i>) Gazın Gazla Rekabetine Dayalı Fiyatlamaya (<i>hub-indexed</i>) Geçiş	47
Şekil 4.1. AB 2021 Doğal Gaz İthalatının Ükelere Dağılımı.....	51
Şekil 4.2. SSCB'nin 1950-1971 Doğal Gaz Rezervleri.....	53
Şekil 4.3. SSCB'den/RF'den Batı Avrupa'ya Yapılan Doğal Gaz İthalatı (1968-2011)	58
Şekil 4.4. Batı Avrupa'nın Doğal Gaz Tüketimi ve Üretimi (1970-2011).....	60
Şekil 4.5. Urengoy'dan Batı Avrupa'ya uzanan Sibirya Boru Hattı Projesine ABD'nin İtirazlarını Konu Eden Karikatür.....	68
Şekil 4.6. Gazprom'un Avrupa'daki İştirakleri.....	80
Şekil 5.1. AB'nin 1990-2020 Döneminde Doğal Gazda İthalat Bağımlılığı.....	83
Şekil 5.2. AB'nin Yıllara Göre Doğal Gaz Üretimi ve İthalatı.....	84
Şekil 5.3. AB'nin 2019 Doğal Gaz Toplam İthalatının Ükelere Göre Dağılımı.....	85
Şekil 5.4. Enerji Şartı Ne Yapar?.....	99
Şekil 5.5. Gazprom'un 2035'e Dek Doğal Gaz Üretim Görünümü.....	101
Şekil 5.6. AB'nin Genişleme Aşamaları.....	109
Şekil 5.7. Rus gazının Avrupa'ya Akış Güzergahları ve Hacimleri (1991-2025).....	114
Şekil 5.8. Yıllara göre ABD LNG İhracatı Hacimleri (1985-2022).....	118
Şekil 5.9. Küresel LNG Ticaretinde LNG Ortalama Sözleşmelerin Süresi ve Hacimlerinin 2008 ve 2016 Yıllarına Göre Karşılaştırılması.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AP: Avrupa Parlamentosu

bcm: milyar metreküp (*billion cubic meter*)

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

CIA: Merkezi İstihbarat Örgütü

COMECON: Karşılıklı Ekonomik Yardım Teşkilatı

EŞA: Enerji Şartı Antlaşması

GOG: Doğal gaz fiyatının rekabete dayalı olarak ticaret merkezinde oluşması (*Gas-on-Gas Competition*)

IGU: Uluslararası Gaz Birliği (*International Gas Union*)

KA: Kuzey Akım

KA2: Kuzey Akım 2

KKBT: Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

LNG: Sıvılaştırmış Doğal Gaz (*Liquefied Natural Gas*)

OAPEC: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü

OPE: Doğal gaz fiyatının petrole göre endekslenen fiyat formülüyle belirlenmesi (*Oil Price Escalation*)

RF: Rusya Federasyonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TEN-E: Trans-Avrupa Enerji Ağları

tcm: trilyon metreküp (*trillion cubic meter*)

UGSS: Birleşik Gaz Arz Sistemi (*Unified Gas Supply System*)

UEA: Uluslararası Enerji Ajansı (*International Energy Agency, IEA*)

Uİ: Uluslararası İlişkiler

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 4.1. 2011 Öncesi RF'nin Birleşik Gaz Arz Sistemi.....	53
Harita 4.2. Batı Sibirya'daki Doğal Gaz Sahaları.....	54
Harita 4.3. <i>Süddeutsche Zeitung</i> 'un 22 Nisan 1967 tarihli Nüshasında Yer Alan Sovyet Gazını Avusturya, İtalya ve Fransa'ya Sevkinin Öngören Olası Doğal Gaz Boru Hatları Güzergahları	63
Harita 4.4. Urengoy'dan Batı Avrupa'ya Uzanan Sibirya Boru Hattı Projesi.....	71
Harita 4.5. Christophersen Grubu Raporunda Yunanistan'ın Doğal Gaz Altyapısının Geliştirilmesine Yönelik Planı Gösterir Harita.....	78
Harita 5.1. Avrupa'nın 2003'teki Doğal Gaz İthalat Güzergahları ve Gaz Akış Yönleri	90
Harita 5.2. Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Siyasi Yapısı ile Doğal Gaz Boru Hatları (1991 ve 2011).....	111
Harita 5.3. RF'nin Avrupa'daki Doğal Gaz Boru Hatları Güzergahları.....	116

BÖLÜM I

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) ile Rusya Federasyonu (RF) arasındaki ilişkiler tarihsel süreçte ağırlıklı olarak karşılıklı bağımlılık çerçevesinde gelişmiştir. 2020'lere kadar iki taraf arasındaki ilişkilerde taraflar enerji, ticaret, finans, teknoloji ve güvenlik gibi birçok alanda birbirlerine çeşitli düzeylerde bağımlı olmuştur. AB, RF'ye 1990'lı ve 2000'li yıllarda, liberal bir karşılıklı bağımlılık perspektifiyle yaklaşmış, farklı alanlardaki ekonomik bağlantıların ve etkileşimin bölgesel istikrara ve güvenliğe ve hatta RF'nin demokratikleşmesine katkı sağlamasını beklemiştir. Benzer bir anlayış Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben görece kısa bir süreliğine RF tarafı için de geçerli olmuştur (Raik 2019, 8). AB ile RF arasında karşılıklı bağımlılığın daha fazla güvenlik ve istikrar yaratacağına dair liberal teorik yaklaşım, 2003'de AB ile RF tarafından müştereken hedeflenen dört "ortak alan" (ekonomi; özgürlük, güvenlik ve adalet; dış güvenlik; araştırma, eğitim ve kùltür) yaratma stratejisinde de kendini göstermiştir (AB Komisyonu 2005).

Öte yandan, AB ile RF arasındaki karşılıklı bağımlılığın doğası daima asimetrik olarak şekillenmiştir ve bu nedenle işbirliğinden daha ziyade çatışmayı doğurmuştur (Krickovic 2015, 3-26). Asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde kazan-kazan formùlü her zaman geçerli değildir. Bu tür ilişkilerde taraflar arasındaki bağımlılık tarafların birbirleri için bir etki aracı olarak kullanılabilir (Raik 2019, 14).

Enerji, AB ile RF arasındaki çok boyutlu ilişkilerin en önemli boyutlarından birini teşkil eder. Aynı şekilde enerji, iki taraf arasında asimetrik karmaşık karşılıklı bağımlılığın geçerli olduğu bir alandır. Taraflar arasındaki enerji temelli karşılıklı bağımlılık ilişkisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, tarafların ekonomik kalkınmaya ağırlık verdikleri bir dönemde, sahip oldukları imkanlar, temel beklentiler ve arayışlar çerçevesinde şekillenmiştir.

1960'lı ve 1970'li yıllarda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran altı ülke arasındaki enerji ilişkilerinde belirleyici unsur, Avrupa kıtasında fosil yakıt rezervlerinin sınırlı olması ve özellikle 1973 petrol krizi sonrasında Avrupa'da petrolü ikame etmeye başlayarak giderek daha fazla önem kazanan doğal gaz rezervlerinin SSCB'deki muazzam artışı olmuştur.

Zaman içerisinde AB, küresel ölçekte önemli bir doğal gaz tüketicisine ve piyasasına dönüşürken, ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sıraya yerleşen RF ise dünyanın en önemli doğal gaz üreticisi ülkelerden biri haline gelmiştir (BP 2021). Ayrıca, doğal gazın ticareti, ticarete konu olan taraflar açısından diğer fosil yakıtlara göre daha kapsamlı ve kendine has özel koşullar gerektirir. Doğal gazın uluslararası ticareti de diğer enerji emtialarından daha farklı yöntemlerle gerçekleştirilir. Bu bakımdan, iki taraf arasında doğal gaz alanındaki ilişkiler çalışmaya değer bir konudur.

Bu tez, AB ile RF arasındaki ilişkilerin en önemli boyutlarından biri olan enerjiyi ele almaktadır. Enerji pek çok alt grubu bulunan geniş bir kavramdır. Literatürde farklı disiplinler altında ele alınan AB-RF enerji ilişkileri ağırlıklı olarak doğal gaza odaklansa da, kömür, petrol ve nükleer gibi diğer enerji kaynaklarının da aynı çalışmalara dahil edildiği görülmektedir. Oysa iki taraf arasındaki doğal gaz alanındaki ilişkiler münhasıran çalışılması gereken niteliği haizdir. Bu nedenle bu tez iki taraf arasındaki doğal gaz ilişkilerine odaklanmaktadır.

Bu tezde, AB ile RF arasındaki doğal gaz ilişkileri "karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisi" (KKBT) (*complex interdependence theory*) çerçevesinde analiz edilmiştir. Karşılıklı bağımlılık bilhassa uluslararası ilişkiler ve ekonomi konularını birlikte çalışanların sıkça zikrettiği bir kavramdır. Bu tezde AB ile RF arasındaki enerji ilişkisinin, taraflar arasında karşılıklı bağımlılık denebilecek özel bir ilişki yarattığı varsayımından hareketle bu karşılıklı bağımlılık, AB ile RF'nin bu ilişkiden elde ettiği ortak fayda ve kazançlar arasındaki karmaşık denge merkezinde tartışılmıştır. Ancak enerjinin genel çerçeveli bir kavram olması ve iki taraf arasındaki karmaşık koşullar bütünüünün merkezinde de özel olarak doğal gazın yer alması nedeniyle, bu tez genel olarak enerji

alanındaki karşılıklı bağımlık değil, özel olarak doğal gaz alanındaki karşılıklı bağımlılığı irdeleyecektir.

Bu tez, AET (ve AB) ülkeleri ile SSCB (ve RF) arasında Soğuk Savaş sırasında – iki taraf farklı siyasi/ideolojik/askeri kamplara mensup olsalar da – karmaşık karşılıklı bağımlılığın oluştuğunu ve bunda da doğal gaz ticaretinin kayda değer rol oynadığını iddia etmektedir. Dahası bu karmaşık karşılıklı bağımlılık, Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi sistemik dönüşümlere ve AET'nin AB'ye dönüşmesi gibi yapısal değişikliklere rağmen bu değişim ve dönüşümlerden etkilenmeksizin 2000 yılına kadar güçlenerek devam etmiştir. Ancak AB ile RF arasında doğal gaz ticaretiyle oluşan söz konusu karmaşık karşılıklı bağımlılık, 2000'den sonra beş temel etmen nedeniyle, her iki tarafın çabalarına rağmen, zaman içerisinde tedricen çözülmüş ve nihayet RF'nin 2022 yılının Şubat ayı sonlarında Ukrayna'yı işgaliyle büyük ölçüde kopmuştur. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisinin çözümlenmesinin nedenleri olarak bu tez aşağıdaki beş temel etmeni belirlemiştir:

- 1) AB'nin doğal gaz ticaretinde serbest piyasa koşullarına ve rekabete dayalı sisteme geçmesi,
- 2) RF'nin Avrupa girişimi olan Enerji Şartı Antlaşması'nı imzalaması, ancak taraf olmaması,
- 3) AB'nin doğal gaz alanında ortak pazar veya ortak dış politika stratejisi geliştirememesi,
- 4) Eski Doğu Bloğu ülkeleri merkezli krizlerin AB-RF doğal gaz ticaretini olumsuz etkilemesi,
- 5) Kuzey Amerika menşeli sıvılaştırmış doğal gazın (LNG) küresel doğal gaz ticaretindeki rolünün artması ve Avrupa'daki doğal gaz alım ve satım sözleşmesi yapılarını değiştirmesi.

Bu tezde, SSCB (ve RF) ile AET'nin (ve AB) enerji sektörlerine dair bu iki tarafın resmi kuruluşlarınca yazılmış raporlar, bu sektöre dair her iki taraf ve üçüncü taraflarca

kaleme alınmış gayriresmî raporlar, uluslararası enerji kuruluşları ile enerji şirketlerince yayınlanmış istatistiki bilgileri içeren raporlar, taraflar arasındaki enerji ve doğal gaz ilişkilerine dair rapor ve yayınlar, makaleler ve her iki tarafın KKBT bağlamında öne çıkan aktörlerince basınla yapılan söyleşileri incelenmiştir. Ayrıca akademik literatür dışı kaynaklar olarak, SSCB (ve RF) ile AET (ve AB) arasında doğal gaz alanındaki bağımlılığı ve doğal gaz ticaretinde iki taraf arasındaki ilişkileri gösterebilmek için gerekli sayısal veriler AB'nin istatistiki verilerini derleyen resmi kuruluş EUROSTAT'ın yanı sıra enerji sektöründeki verileri derleyen enerji şirketi BP ile Uluslararası Enerji Ajansı'ndan (*International Energy Agency*) toplanmıştır. Bu veriler SSCB (ve RF) ile AET (ve AB) arasında doğal gaz alanındaki bağımlılığın boyutunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

AB - RF enerji ilişkileri ağırlıklı olarak Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplinlerinde ele alınmıştır. Konunun ana hatlarıyla ekonomik boyutlarına bakan (örneğin Galytska 2021; Godzimirski 2019), uluslararası ilişkiler boyutlarını ele alan (örneğin Johnson 2005; Sherr 2010) ve salt enerji bağlamında inceleyen (örneğin Esakova 2012; Smeenk 2010) çalışmalar literatürde mevcuttur. Ancak, AB ile RF arasındaki enerji ilişkilerinin doğal gaz ticareti boyutuna dair münhasıran KKBT temelinde bir analizi ortaya koyan çalışma literatürde sınırlı şekilde gözlemlenmektedir.

Literatürdeki çalışmalar, ağırlıklı olarak AB ile RF arasındaki doğal gaz ticaretini SSCB'nin dağılmasından sonra ele almışlardır (Quast ve Locatelli 1997; Oostvoorn vd. 1999; Finon ve Locatelli 2002; Tarr ve Thomson 2004). Literatürde karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramının lens olarak kullanıldığı çalışmalar bulunsa da, AB ile RF arasındaki enerji ilişkileri salt 2000-2009 dönemi hedeflenerek açıklanmaya çalışılmış (Esakova 2012 ve Remizov 2013) veya AB-RF ilişkilerinin tanımlanmasında en sık kullanılan paradigmanın “karşılıklı bağımlılık” olduğu belirtilmesine rağmen, iktisadi olarak iki taraf arasındaki karşılıklı bağımlılığın, ihracat gelirleri ile bu ilişkiden elde edilen ortak fayda ve kazançlar arasındaki dengeyle oluşan ortak bağımlılıktan ibaret olduğu tartışılmıştır (Galytska 2021).

Bu tezi literatürdeki söz konusu çalışmalardan ayıran iki önemli vurgu bulunmaktadır:
1) Karmaşık karşılıklı bağımlılığın sistemik ve yapısal kayda değer değişim/dönüşümlerden etkilenmeden 1990'ları atlatması ve 2) 2000'lerden itibaren ise iki taraf arasında oluşan bu ilişkinin 5 yapısal nedenle çözülmesi.

Kısacası bu tezde SSCB (ve RF) ile AET'nin (ve AB) arasında tesis edilen karmaşık karşılıklı bağımlılık durumunun tarihsel bir süreç içerisinde 2000'e kadar kurulduğu ve derinleştiği, 2000'den sonra ise 5 yapısal nedenden dolayı tedricen gevşeyip, son bulunduğu gösterilecektir. Tezin bu değişimi başarılı bir şekilde sunulabilmesi için kronolojik bir akış belirlenmiştir.

Bu çerçevede, tezin giriş bölümünü takip eden ikinci bölümü, KKBT kuramını ve bu kuramın ana argümanları ile bu tezde kullanılacak kavram setlerini tartışmak için ayrılmış, geri kalan bölümler kronolojik bir akışla AET (ve AB) ülkeleri ile SSCB (ve RF) arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın nasıl oluştuğu, derinleştiği ve çözülerek sona erdiğini analiz etmek üzere tasarlanmıştır. Tezin kuram bölümünü takip eden üçüncü bölümünde tezin kavramsal çerçevesini oluşturmak için enerji güvenliği kavramı açıklanacak ve doğal gaz ticaretinin, bu ticareti gerçekleştiren taraflar arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşturulmasında oynadığı rol izah edilecektir. Dördüncü bölüm ise, AET (ve AB) ülkeleri ile SSCB (ve RF) arasında Soğuk Savaş döneminde karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşma sürecini incelemektedir. Bu bölüm 1950'lerin sonundan 2000'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Tezin son bölümü ise, 2000'den itibaren AB ve RF arasında oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılığın beş temel etmen nedeniyle zaman içerisinde tedricen nasıl çözüldüğünü ve nihayetinde RF'nin Ukrayna'yı işgaliyle 24 Şubat 2022 tarihinde nasıl koptuğunu irdelemektedir.

Bu tez, SSCB (ve RF) ile AET (ve AB) arasında oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılığın doğal gaz ticaretiyle teşkil edilen koşullar bütünüyle oluştuğunu iddia ederek, iki taraf arasında enerji gibi geniş bir alanda yer alan petrol, kömür ve nükleer yakıt ticaretini kapsam dışında bırakmıştır. Her ne kadar iki taraf arasındaki petrol, kömür ve nükleer yakıt ticareti de bu özel ilişkinin bir parçası olsa da, tezin sınırları bağlamında ve inceleme konusunun dışında kalması nedeniyle, ayrıca bir enerji emtiası olarak doğal gazın üretim

ve iletimine dair kendine has özellikleri, keza doğal gaz ticaretinin diğer fosil yakıtların ticaretinden ayrılan özel nitelikleri ve bu ticareti gerçekleştiren iki taraf arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının tarihsel süreç içerisinde oluşturulmasında oynadığı özel rol dikkate alınarak, bu tez sadece iki taraf arasındaki doğal gaz ticaretine odaklanmıştır.

Sonuç olarak, bu tezde SSCB (ve RF) ile AET (ve AB) arasında doğal gaz ticaretiyle teşkil edilen koşullar bütünü için, Soğuk Savaş dönemini ve Soğuk Savaş sonrasında ise RF'nin Ukrayna'yı 24 Şubat 2022'de işgaliyle oluşan yeni tabloyu da kapsayacak şekilde, karmaşık karşılıklı bağımlılığın oluşumu ve çözülümünün sebepleri analiz edilecektir. Literatürdeki çalışmalar, ağırlıklı olarak AB ile RF arasındaki doğal gaz ticaretini SSCB'nin dağılmasından sonra ele almışlardır (Remizov 2013; Grigas 2017; Figus 2020). Bu çalışmalarda, AB-RF ilişkileri için en sık kullanılan paradigmanın “karşılıklı bağımlılık” olduğu belirtilmesine rağmen, iktisadi olarak iki taraf arasındaki karşılıklı bağımlılığın, ihracat gelirleri ile bu ilişkiden elde edilen ortak fayda ve kazançlar arasındaki dengeyle oluşan ortak bağımlılıktan ibaret olduğu tartışılmıştır. Oysa, karmaşık karşılıklı bağımlılık süreç içerisinde tesis edilen bir koşullar bütünüdür ve dünyanın en büyük doğal gaz tüketicilerinin ve piyasalarının başında gelen AET (ve AB) ile küresel ölçekte ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada olan SSCB (ve RF) arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşma süreçleri, bu süreçte yer alan devlet dışı aktörlerin rolleri ve karmaşık bağımlılığı oluşturan koşulların SSCB'nin dağılması gibi sistemik bir değişime dahi direnebilirken, bu koşulların ortadan kalkmasıyla iki taraf arasındaki karmaşık bağımlılığın sona ermesi araştırılması gereken konulardır.

BÖLÜM II

KARMAŞIK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ VE ULUSLARARASI ENERJİ POLİTİKALARI

Bu bölümde ilk olarak karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisinin, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki tarihsel arka planı, zaman içerisindeki gelişimi ve uluslararası siyasetteki önemi ele alınacaktır. Bu çerçevede, KKBT'nin temel nitelikleri açıklanacak ve karşılıklı bağımlılık durumunu oluşturan koşulların uluslararası sistemde güç anlayışında yaşanan derin değişim ve dönüşümle nasıl şekillendiği, bu süreçte önemli rol oynayan devlet dışı aktörlerin kimler olduğu tartışılacak ve KKBT'yi oluşturan siyasi ve ekonomik süreçler ele alınacaktır. Son olarak, Uİ disiplininde KKBT'nin uluslararası enerji politikaları bağlamında yaratılan karşılıklı bağımlılığı nasıl açıkladığı üzerinde durulacaktır.

2.1. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Teorinin Tarihsel Arka Planı

KKBT, Uİ disiplininde uluslararası sistemde işbirliğinin açıklanmasında yararlanılan önemli teorilerden biridir. Teori, özellikle 1970'li yıllardan başlayarak disiplinin temel kavramlarından olan gücün, uluslararası sistemdeki anlamının ve rolünün değişmesiyle ve yirminci yüzyılın son çeyreğinde iletişim alanındaki baş döndüren ilerlemeler sayesinde ulus aşırı devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemdeki etkinlik ve görünürlüklerinin artmasıyla, günümüze kadar gelmiştir.

KKBT, değişen dünyada realist paradigmanın uluslararası sistemi açıklamada yetersiz kaldığı düşüncesinden hareket eder. Teori, en yalın ifadeyle, toplumlar arasında devlet dışı aktörlerce derin ve çok katmanlı olarak kurulan ve ulus aşırı nitelik taşıyan bağlantılar ile bu aktörlerin birbirleri arasındaki karmaşık ilişki ve etkileşimlerinin, sistemdeki askeri gücün önemini de aşındırarak, ülkelerin birbirleri arasındaki siyasi ilişkilerini derinden etkilediğini tartışır.

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, 1977 tarihli *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık* başlıklı eserleriyle karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisini disipline kazandırmışlardır (Keohane ve Nye 1977). Keohane ve Nye bu eserlerinde devletlerin güç anlayışının değiştiği İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, devletlerin davranışlarını ağırlıklı askeri ve ekonomik yeteneklerin üzerinden tartışan klasik ve yapısal realizme teorik düzlemde bir bakıma meydan okumuşlardır. Keohane ve Nye'e göre karşılıklı bağımlılık, devletler ve toplumlar arasında, devlet dışı aktörlerce çok sayıda etkileşim kanalıyla tesis edilen karmaşık bağlantı ve ilişkilerin belirli bir hiyerarşik gündemi bulunmayan uluslararası siyasi sistemde oluşturduğu koşullar bütünüdür (Keohane ve Nye 1977, 90-97).

Karşılıklı bağımlılık durumunu oluşturan söz konusu koşullar bütünü, ekonomi alanında olabileceği gibi, teknoloji, sosyoloji veya uluslararası güvenlik alanlarında da oluşabilir ve buna göre karşılıklı bağımlılık durumu, Ekonomik, Teknolojik, Ekolojik veya Stratejik Karşılıklı Bağımlılık olarak çeşitli şekillerde isimlendirebilir (Morse 1976, 676).

Her ne kadar, *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık* uluslararası ilişkilerin realist kavramlarının başında gelen güce karşı kimi zaman bir meydan okuma olarak görülmüş olsa da, Keohane ve Nye bu kitabı geleneksel realist bakış açısının odaklandığı, ancak önemi azalan askeri güvenlik konuları ve güçle ilgili analitik değerlendirmelerin de yapılmasına imkân veren bir çalışma olarak değerlendirmişlerdir (Viotti ve Kauppi 2012, 144). Kal Holsti de, *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*'ın amacının realist paradigmanın yerini almak değil, realist paradigmanın karmaşık karşılıklı bağımlılıkla nitelendirilen uluslararası ilişkilerin açıklanmasında yetersiz kaldığını ortaya koymak olduğunu belirtmiştir (Holsti 1978, 521).

Esasında, devletler arasındaki ekonomik karşılıklı bağımlılığın devletlerin birbirleri ile siyasi ilişkilerinde olumlu rol oynadığı, hatta daha geniş bir perspektiften, uluslararası ticaret ile savaşmama hali arasında bir ilinti bulunduğu, felsefe alanındaki eserleriyle tanınan Immanuel Kant'ın 1795 tarihli *Ebedi Barış Üzerine* adlı eserinde ortaya konulmuştur. Yine hem Kant'ın, hem de klasik liberalizmin temellerini atan Adam

Smith'in ilham verdiği 19. yüzyılın önemli ekonomik kuramcılarında Richard Cobden, savaşların devletlerin merkantilist politikalarının sonucu olduğunu ve merkantilizmin sebep olduğu savaşların ancak serbest ticaretle önlenebileceğini, bunun gerekçesinin ise serbest ticaretin iktisadi olarak devletlerin çıkarlarını birbirleriyle bağlantılandırmış olduğunu tartışmıştır (Viotti ve Kauppi 2012, 135). Diğer bir deyişle, açıkça ifade etmemiş olsa da, Cobden'in karmaşık karşılıklı bağımlılığın barış üretebileceğini tasavvur eden ilk düşünürlerden biri olduğu söylenebilir.

Norman Angell'in 1912 tarihli *Büyük Yanılgı* eserinde de benzer bir bakış açısı sunulmuş ve yüksek ekonomik karşılıklı bağımlılık halinde uluslararası çatışma olasılığının büyük ölçüde ortadan kalktığı öne sürülmüştür (Angell 2005). Karşılıklı bağımlılık teorisini uluslararası ilişkiler bağlamında ilk kez modern anlamda kullanan da Angell olmuştur (Navari 1989, 341). Kısaca Angell, bir ülkenin siyasi ve askeri manada güçlü olmasının o ülkede yaşayan halkların refahını teminat altına alamayacağını, diğer bir deyişle askeri gücün otomatik olarak refah anlamına gelmeyeceğini tartışmıştır. Francis Delaisi (1925) *Siyasi Mitler ve Ekonomik Gerçekler* ve Ramsay Muir (1933) *Karşılıklı Bağımlı Dünya ve Problemleri* adlı çalışmalarında kavramı uluslararası ilişkiler bağlamında kullanarak Angell'ı takip etmişlerdir. David A. Baldwin, "Karşılıklı Bağımlılık ve Güç: Kavramsal bir Analiz" başlıklı çalışmasında Angell ve takipçilerinin karmaşık karşılıklı bağımlılığa ilişkin tartışmalarını tarihsel arka planıyla detaylı bir biçimde ortaya koyar (Baldwin 1980). Öte yandan, Angell'in iktisadi karşılıklı bağımlılık sayesinde barışın sağlanabileceği görüşünü vurguladığı bir dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve sonrasındaki gelişmeler, realistlerin Angell'a ve bu görüşe kuşkuyla bakmasına yol açmıştır. KKBT'ye zaman içerisinde eleştiriler de getiren Kenneth Waltz ile John Mearsheimer, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Batı'daki ticaret sisteminin, yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılığa rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın önlemediğini, diğer bir deyişle ulusal güvenlik endişelerinin iktisadi çıkarlara baskın olduğunu ortaya koymuşlardır (Viotti ve Kauppi 2012, 152).

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın liberal düşünürleri savaşın ruhunun ve ticaretin birbiriyle uyumlu olmadığını ve savaşın ana nedeninin merkantilist politikalar olduğunu

iddia etseler de, realist kuramcı E.H. Carr'a göre, bu savaşlar, liberal paradigmayı savunan düşünürlerin söylemlerinin aksine toplumun ve toplumdaki bireylerin refah seviyesini yükseltmeye değil, esasında devletin gücünü arttırmaya hizmet etmektedir (Burchill vd. 1996, 62). Özellikle İkinci Dünya Savaşı bu noktada karmaşık karşılıklı bağımlılığın devletlerarası çatışmayı engellemediğini göstermesi bakımından önemli bir vaka olarak ortaya çıkmıştır. Bu savaşla beraber, devletlerin sadece kendi imkanlarına güvenmesi ve ayakta kalabilmeleri için başka devletlere bağımlı olmamaları gerektiğini savunan realist bakış açısı Uİ literatürü üzerinde bir hakimiyet kurmaya başlamıştır. Böylece Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında büyük ölçüde gündemden düşen KKBT 1970'lerde klasik güç kavramının dönüşümünün hızlanması ile tekrar gündeme gelecektir.

Küresel ekonomideki dönüşüm ve uluslararası ticarete rekabetin öne çıkmasıyla birlikte güç anlayışı değişmeye başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren devletler, Uİ disiplinindeki başat kuramlardan realizmin aksine, askeri güçleri ve savaş neticesinde genişlettikleri topraklarıyla değil, ticaret hacimleriyle ve devlet dışı aktörlerin görünür olmaya başladıkları bir düzlemde birbirleriyle rekabete girmeye başlamışlardır. Scott Burchill, "tüccar devlet" kavramının "asker devlet" kavramına göre baskın hale gelmeye başladığı uluslararası sistemde devletlerin genişlettikleri topraklarının birbirleriyle rekabet etmelerini sağlayamayacağını ortaya koymuştur (Burchill vd. 1996, 65). Nye, daha 1970'lerin başlarından itibaren birçok devlet için tehdit algısının askeri alan ve toprak bütünlüğünden ekonomik alana kaydığını söylemiştir (Nye 1974, 154).

Bu düşünceden hareketle, devletlerin dış politikalarında askeri ve güvenlik konularına yeni konuların eklenmesiyle birlikte, uluslararası sistemde rekabet askeri zeminden, çok uluslu şirketlerin, bankaların ve uluslararası kuruluşların, yani devlet dışı aktörlerin görünürlüklerinin ve önemlerinin arttığı iktisadi zemine kaymaya başlamıştır. Bağımsız ve kendi kendine yetebilen devlet anlayışı 1970'lerdeki ekonomik bunalımlarla güç yitirmiştir. Devletlerin birbirlerine gereksinimlerinin arttığı, işbirliği ve karşılıklı ticaretin kayda değer şekilde öne çıktığı bu dönemde Batı Avrupa ve ABD, dünya piyasalarında katma değeri yüksek ürün ve hizmetlerin ekonomik kalkınma ve refah kıstası olarak önem kazanmaya başladığını fark etmiştir. Devletlerin birbirlerine olan ihtiyaçlarının

artmasıyla, disiplin içerisinde egemenlik ve bağımsızlık kavramları sorgulanmaya başlamış, kendi kendine yetebilen devlet anlayışı bir anlamda değişikliğe uğramıştır (Burchill vd. 1996, 66). Diğer bir değişim ise, devletlerin dış politika davranışlarını artık salt ulusal güvenlikleri ve güvenlik odaklı çıkarları doğrultusunda değil, fayda ve maliyet hesaplarını da dikkate alarak belirlemek zorunda kalmaları olmuştur.

1970’li yıllarda yaşanan bir dizi ekonomik ve siyasi gelişme, UI teorileri arasında başat konumda bulunan ve askeri meselelerin “yüksek politika” (*high politics*) olarak görüldüğü ve disiplinde devletlerin en öncelikli dış politika hedefinin güvenliklerini maksimize etmek olduğunu savunan realizmin tahtını sarsan söz konusu dönüşüme yol açmıştır.

Söz konusu gelişmelerden ilk olarak Stockholm Konferansı’na değinmek gerekir. 5-16 Haziran 1972 tarihlerinde, Stockholm’de gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı’nda (Stockholm Konferansı), sosyo-ekonomik yapıları ve gelişme düzeyleri farklı olan birçok ülke, “çevre” konusunda ilk kez bir araya gelmiştir. Konferans sonunda, BM İnsan Çevresi Bildirisi kabul edilmiştir (Grigas 2017, 45). Uluslararası çevre hukukunun da başlangıç noktası sayılabilecek Stockholm Konferansı’nda kabul edilen bildirmede çevrenin korunması ve geliştirilmesi için uluslararası işbirliği zorunlu kılınmıştır. Ayrıca, sınır aşan çevresel zararlarda devletin sorumluluğu temel ilkesine yer verilmiş, konferansın uzun süren hazırlık çalışmalarında ve konferans sırasındaki tartışmalarda, Kuzey yarımküre ülkelerinin çevresel endişeleri ile Güney yarımküre ülkelerinin kalkınma talepleri arasında bir bağ kurulmuştur. Stockholm Konferansı’nda kabul edilen 26 ilke ve 109 öneri, Güney yarımküre ülkelerin ekonomik egemenlik talepleriyle kalkınmış dünyanın sınıraşan çevre kirliliği konusundaki sorumluluklara dair endişelerinin birlikte ilk kez ele alınmasına imkân sağlamıştır (Vogler ve Imber 1995, 5).

Stockholm Konferansı’nın gerçekleştirildiği 1972’den hemen bir yıl sonra, Arap-İsrail Savaşı’nda yaşanan gelişmeler nedeniyle Suudi Arabistan liderliğindeki Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü’nün (OAPEC) Ekim 1973’de petrol ambargosu ilan etmesi ve savaşta İsrail’i desteklediği için ilk planda ABD, Kanada, Japonya, Hollanda ve Birleşik Krallık ve daha sonra Portekiz, Rodezya ve Güney Afrika’ya petrol satışlarını durdurması,

etkileri küresel ölçekte hissedilen bir dizi soruna yol açmıştır. Mart 1974'te ambargo sona ermiş, ancak Ekim 1973'te varil başına 3 dolar civarında olan petrolün fiyatı Ocak 1974'de yaklaşık dört kat artışla 12 dolar civarına çıkmıştır. ABD'de perakende benzin fiyatı 1973 Ekim ayını takip eden otuz gün içinde %40 oranında artmış, bazı benzin istasyonlarında benzin tahsisatı zamanla haftanın günlerine veya plaka numaralarının tek veya çift oluşuna göre düzenlenmiştir (Federal Reserve History 2022). 1973 petrol ambargosu askeri güç bakımından zayıf devletlerin uluslararası sistemi derinden etkileyebileceğini, bu nedenle realist paradigmada askeri güçle özdeşleştirilen gücün değiştiğini sergilemesi açısından kayda değer öneme sahip olmuştur.

Daniel Yergin, 1973 petrol krizinde yaşanan gelişmeleri “Petrol Denilen Silah” başlıklı bölümde aktardığı *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* adlı eserinde, ambargo görünümüne bürünmüş silahın silahların en güçlüsü olduğunu ve sadece Orta Doğu'da bulunduğunu; zira 1973'e gelindiğinde petrolün dünyanın endüstri ekonomileri için damardaki kan kadar önemli olduğunu aktarır ve üç büyük petrol şirketi, Texaco, Chevron ve Mobil ABD'nin Orta Doğu politikalarının değiştirilmesi için kamuoyuna açık şekilde çağrıda bulunduğunu söyler (Yergin 1991, 596).

Sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkeler açısından 1973-1974 petrol krizi enerjide dışa bağımlılıkları konusunda ciddi bir farkındalık sağlamıştır. Bu çerçevede, büyük ölçekli enerji tüketicisi ülkelerin petrol krizinin etkilerini dengelemek üzere, özellikle petrol arz güvenliği baştan gelmek üzere, enerji konularında etkin işbirliği tesis etmeleri amacıyla OECD üyelerince Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) 1974'de OECD bünyesinde bir özerk ajans olarak kurulmuştur (OECD).

Güç ilişkilerine realist paradigma yerine farklı ve yeni bir perspektiften bakılmasını zorunlu kılan ve ülkelerin dış politika önceliklerinin gözden geçirilmesi gerekliliği doğuran bu önemli küresel gelişmelerin yanı sıra, Richard N. Cooper'ın ekonomik bağımlılık konusunda 1968'de yayınladığı *Karşılıklı Bağımlılık Ekonomisi* adlı eserinde ortaya koyduğu tartışmanın da etkisiyle Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, 1977'de yayınladıkları *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık* başlıklı çalışmalarında güç ve “karmaşık

karşılıklı bağımlılık” (*complex interdependence*) kavramlarını merkeze alarak uluslararası sistemde yaşanan bu dramatik dönüşümü açıklamaya çalışmıştır (Katzenstein 1976, 9).

Keohane ve Nye, uluslararası sistemde güç anlayışının değiştiği görüşünden hareketle, sistemdeki güç yapısının uluslararası siyasette ihtilafların sonuçlarını açıklamada eskisi kadar fayda sağlamadığını ve siyasi karmaşık karşılıklı bağımlılık süreçleriyle ve daha da önemlisi uluslararası aktörlerce hükümetler arası pazarlıklarda genel güç yapısından beklenen sonuçlardan daha eşit sonuçlar elde edilebildiğini tartışmışlardır. Keohane ve Nye’a göre, karmaşık karşılıklı bağımlılık uluslararası sistemin en önemli özelliğidir (Keohane ve Nye 1977, 155).

Keohane ve Nye, 1998’de toplumlar arasında karşılıklı bağımlığın yeni bir olgu olmadığını, yeni olanın bilgi devrimi sayesinde uzun mesafeler arasında kolayca iletişim kurmak olduğunu belirterek bir anlamda, disiplinde herkesin tanıdığı, ancak realist paradigmanın egemen olduğu dönemde görüşlerini pek az kişinin ciddiye aldığı Norman Angell’in ortaya koyduğu yüksek ekonomik karşılıklı bağımlılık halinde uluslararası çatışmanın olası olmadığı gibi çağının ötesinde yer alan görüşünü anlamlı bulmuş ve kıymet vermiştir (Keohane ve Nye 1998, 83). Bunda, ticaretten elde edilecek kazanımların güvenlik ikileminin yol açtığı sorunların üstesinden gelinmesinin sağlayabileceği ve savaşın maliyetsiz olarak gerçekleştirilemeyeceğine dair liberal teoriye ait varsayımların 1914 ve 1939’da çökmesi ve Angell’in yirminci yüzyılın başında izah ettiği barış üretebilecek koşulların, bilgi devrimi sayesinde ancak yirminci yüzyılın sonunda uluslararası siyasette tesis edilebilmesi şüphesiz önemli rol oynamıştır (Keohane ve Nye 1980, XII).

Devletler ve devlet dışı aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri sonucunda birbirlerine olan bağımlılıklarının karşılıklı bir hal almasını karşılıklı bağımlılık olarak tanımlayan Keohane ve Nye, devletler ve toplumlar arasındaki çeşitli ve karmaşık ulus aşırı bağlantıların ve bağımlılıkların giderek arttığını, buna karşılık her ne kadar önemini

korusu da, askeri gücün ve gücün dengelenmesine yönelik girişimlerin tedricen uluslararası siyasetteki görünürlüklerinin azaldığını öne sürmüştür.

Keohane ve Nye'in temel eserleri *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*, "Karşılıklı bağımlılık çağında yaşamaktayız" cümlesiyle başlar (Keohane ve Nye 1977, 3). Kal Holsti'nin "son yirmi yıldaki uluslararası ilişkiler teorisi alanındaki en önemli eserlerden biri olabileceğini" belirttiği *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*, ikinci, üçüncü ve dördüncü basımlarını sırasıyla 1997, 2001 ve 2012 yıllarında yapmıştır (Holsti 1978, 524). Keohane ve Nye ayrıca 1987'de kaleme aldıkları "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak" adlı makalelerinde güç ve karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkiyi ve uluslararası rejimlerdeki değişimlerin açıklamalarını incelemiş, kendi kavram ve teorilerini eleştirmiş ve gelecekteki çalışmalarda en fazla fayda sağlayacak argümanları belirlemeye çalışmıştır (Keohane ve Nye 1987, 725-753).

1970'li yıllarda uluslararası sistemde dönüşüme yol açan önemli olaylar arasında gösterdiğimiz OPEC'in 1972'de başlattığı petrol ambargosunu, güç ile karmaşık karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere Keohane ve Nye da, *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*'ta ele almışlardır. Devlet merkezli gerçekçi paradigmanın yeniden gözden geçirilmesi ve tartışılmasını savunan Keohane ve Nye'in OPEC'in üzerinde durması uluslararası sistemde devletin dışında kalan aktörlerin rolü ve önemine yaptıkları vurgunun anlaşılması açısından da önemlidir.

Gücü bir aktörün diğerlerinin yapmayacağı bir şeyi (aktör açısından kabul edilebilir bir maliyetle) yapmalarını sağlama yeteneği olarak tanımlayan Keohane ve Nye, taraflar arasında eşit olarak dengelenmiş ortak bağımlılık durumlarını karşılıklı bağımlılık olarak tanımlama hatasına düşmememiz konusunda bizi uyarır (Keohane ve Nye 1977, 9). Karşılıklı bağımlılık genellikle işbirliği bağlamında tanımlansa da, salt işbirliğinin söz konusu olduğu ilişkilerde değil, birbirine düşman iki aktör arasında da mümkün olabilir. Keohane ve Nye'a göre karşılıklı bağımlılığa sahip aktörler arasında eşit bir ilişki olması da bir zorunluluk arz etmez ve aktörler arasında çıkar merkezli ilişkiler ağı da karşılıklı bağımlılık olarak görülemez. Aktörler arasında ortaya çıkan asimetrik bir ilişkide ise,

daha az bağımlılığa sahip aktör, diğeri üzerindeki pazarlık gücünü artırmayı ve diğeri aktörün davranışlarını etkilemeyi hedefler. Keohane ve Nye, uluslararası sistemde gücü oluşturan etkenlerden birinin işte bu ortaya çıkan bu asimetrik ilişki durumu olduğunu tartışır (Keohane ve Nye 1977, 190).

Keohane ve Nye, güç ile karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkinin açıkça ortaya konulabilmesi için taraflar arasındaki ilişkilerin niteliğini ve asimetrik karşılıklı bağımlılığın gücü nasıl oluşturduğunu izah eden kavramları tanımlama gereği duyar (Keohane ve Nye 1977, 10). Onlara göre, “aktörlere birbirleriyle ilişkilerinde etki imkânı kuvvetle muhtemel karşılıklı bağımlılıktaki asimetriyle sağlanmaktadır.” (Keohane ve Nye 1977, 10-11).

Bu bağlamda, karşılıklı bağımlılıkta, hassasiyet (*sensitivity*) ve kırılabilirlik (*vulnerability*) kavramlarını ortaya atan Keohane ve Nye, güç ile karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkiyi kavrayabilmemiz için bu iki kavram arasındaki farkın önemli olduğunu tartışır. Keohane ve Nye’in bu iki kavrama dair izahatı aynı zamanda taraflar arasında eşit olarak dengelenmiş ortak bağımlılık durumlarını karşılıklı bağımlılık olarak tanımlama hatasına düşmemizi de engeller (Keohane ve Nye 1977, 9).

Karşılıklı bağımlılığın mevcut olduğu bir uluslararası sistemde, aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan iki ülke arasındaki ilişkiler açısından olumsuz bir durum teşkil edebilecek bir gelişme, her iki taraf açısından da bazı sonuçlara neden olur. Ancak, iki ülke arasında tesis edilen etkileşim ve bağ, taraflardan biri için daha fazla anlam ifade ettiği için, ilgili tarafın bu ilişkide sahip olduğu hassasiyet diğeri göre daha fazladır. Bu da, bu ilişkide daha az hassasiyet taşıyan ülkeye diğeri nezdinde pazarlık edebilmek gücü verir. Ancak, bu pazarlıkta ülkeler arasındaki çıkar tanımlaması ikili ilişkilerin sonlandırılmasını değil, devamını öngöreceği şekilde yapılır. Aksi halde, bunu karşılıklı bağımlılık değil, bağımlılık olarak tanımlamak daha doğrudur.

Keohane ve Nye’a göre hassasiyet (*sensitivity*), temel politikaların aynı kaldığı bir ortamda sınır aşan etkileşimlerin toplumlar ve hükümetler için neden olduğu maliyet de

içeren etkiler anlamına gelir. Bu esasen, bir maliyet de doğurduğu için iki aktör arasındaki bağlantısallığın bir adım ötesidir. Hassasiyet bir aktörün sahip olduğu koşullarda meydana gelen değişimin diğer aktörleri etkileme derecesiyken ve daha çok kısa vadeli perspektiften değerlendirilirken, kırılabilirlik (*vulnerability*), maliyet açısından bir adım daha ötesidir ve uzun vadede ele alınır. Bir politika değişikliğinde, ortaya çıkan değişime, mevcut hassasiyetin derecesine doğrudan bağlı olarak, ayak uydurabilmek için atılacak adımların veya alınacak önlemlerin doğuracağı maliyet anlamına gelir. Bu nedenle kırılabilirlik, iki aktör arasındaki ilişkinin sona ermesi halinde ilişkiyi sona erdiren aktörün karşı karşıya kalacağı maliyetin hesaplanması olarak değerlendirilebilir (Keohane ve Nye 1977, 232). Keohane ve Nye, kırılabilirliği bir aktörün harici olayların neden olduğu maliyetlere bir politika değişikliğinden sonra dahi katlanmak zorunluluğu olarak da tanımlar (Keohane ve Nye 1977, 11). Bu nedenle, Keohane ve Nye'a göre kırılabilirlik esas olarak ilişkilerin sona erdirilme maliyetiyle ilintiliyken, hassasiyet ise ilişkilerin sürdürülebilir şekilde devam ettirilmesiyle ilintilidir. Esasında da bu durum, iki taraf arasındaki çıkar tanımlamalarının aralarındaki bağımlılıktan ziyade, taraflar arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir halde devam etmesi üzerine inşa edildiğini, diğer bir deyişle karşılıklı bağımlılıktan ziyade başka bir özel durumun, yani karmaşık karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğunu da bize gösterir.

Örneğin, X ülkesinde Y ülkesinden kaynaklanan bir hassasiyet ve iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan bir maliyetin bulunduğunu düşünelim. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde yer alan bu ülkelerden birinin veya her ikisinin bu karşılıklı bağımlılıkla elde ettiği faydalar, söz konusu maliyetin göz ardı edilebilmesini sağlar. Diğer bir deyişle, uluslararası sistemde faaliyet gösteren ulus aşırı aktörler arasındaki ilişkiler öyle karmaşıklaşır ki, aktörler birbirlerine karşı savunmasız ve birbirlerinin gereksinimleri için daha hassas oldukları bir sürece girerler. Bu nedenle, oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılık, realist paradigma çerçevesinde, Y ülkesinin daima X ülkesine karşı kırılabilirliğine indirgenebilecek bir izahattan daha fazlasıdır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık diğer devletlere karşı kırılabilirlik değil, diğer devletlerle yeni bir ilişki türüdür ve bu ilişkide yer alan hiçbir devlet diğer devletle birlikte hareket etmeksizin veya bir tür eşgüdüm sağlamaksızın tek başına hareket edemez (Kroll 1993, 324). Başka bir

ifadeyle, taraflar arasında karşılıklı karmaşık bağımlılık durumunun söz konusu olduğu bir ilişkide doğabilecek bir ihtilafın sonuçları genel güç yapısına gönderme yapılarak tahmin edilemez. Zira, karmaşık karşılıklı bağımlılık öylesine bir hal alır ki, taraflardan birinin daha fazla güce sahip olması avantaj olarak öne çıkmayabilir (Smythe 1980, 137). Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılıkta daha az kırılabilirliğe sahip tarafın, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kısıtlılıklarını düşük maliyetle manipüle edebilmesinin veya bu kısıtlılıklardan kaçınabilmesinin önemli bir güç kaynağı olduğunu ortaya koyar (Keohane ve Nye 1998, 86).

Özetle, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde uluslararası siyaset, salt karşılıklı çıkarlara göre değil, fayda ve maliyet hesaplarını da dikkate alarak, aktörlerin birbirleri arasında zaman içerisinde artan kanallar ve devlet dışı aktörler sayesinde tesis ettikleri karmaşık karşılıklı bağımlılıkla şekillenmiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus, karşılıklı bağımlılığın meydana gelmesinde veya sonlandırılmasında her iki taraf açısından doğacak maliyetlerin eşit olmasının gerekmemesidir.

Öte yandan, karşılıklı bağımlılık sanayi ülkeleri arasındaki ve bu ülkeler ile bazı gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerin öne çıkan özelliklerinden biriyken, bağımlılık ağırlıklı yeni oluşan devletler için geçerlidir. Bu nedenle, bağımlılık asimetric kırılabilirlik olarak görüldüğü takdirde, karşılıklı bağımlılıkta kırılabilirlik taraflar açısından eşit bir biçimde geçerlidir veya ortak bir bağımlılık söz konusudur (Holsti 1978, 516).

Uluslararası sistemde oluşan karşılıklı bağımlılık halinde tarafların nasıl konumlandıklarını Keohane ve Nye'in hassasiyet ve kırılabilirlik kavramları üzerinden ele alan Steve Chan, bir tarafın (A) diğer taraf (B) üzerindeki pazarlık gücünü, diğer tarafın bu karşılıklı bağımlılık ilişkisinde sahip olduğu hassasiyet (*sensitivity*) ve kırılabilirlik (*vulnerability*) derecesine bağlı olduğunu tartışır (Chan 1984, 235). Küresel iletişim ve uluslararası ticaretin artmasıyla devletlerin birbirlerinin aldıkları kararlar karşısında artan düzeylerde hassasiyet sergilediklerini belirten Chan karşılıklı bağımlılık koşullarını, büyük ekonomilerin Orta Doğu petrollerine gereksinimleri üzerinden bu iki ana kavramı kullanarak açıklamıştır. Chan, petrolde ithalata bağımlı ABD, Japonya ve Batı

Avrupa'nın ekonomilerinin, Ortadoğu petrollerinin arzında veya fiyatında yaşanabilecek olumsuz değişikliklerden zarar göreceğini, diğer bir deyişle hassasiyetlerinin (*sensitivity*) hemen hemen aynı olduğunu, ancak ABD, Japonya ve Batı Avrupa'nın Orta Doğu'da petrol konusunda yaşanabilecek olumsuz gelişmelerden etkilenme derecelerinin (*vulnerability*) farklılık arz edeceğini ortaya koymuştur. Chan, ABD, Japonya ve Batı Avrupa ekonomilerinin etkilenme dereceleri dikkate alındığında, en fazla kırılganlığa sahip Japonya'nın Orta Doğu ülkeleriyle herhangi bir konuda yapacağı görüşmede en fazla pazarlık gücüne de sahip olacağını belirtmiştir (Chan 1984, 235).

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde, özellikle küresel ölçekte gelişen iletişim ve ulaşım imkanları sayesinde ülkeler arasında evvelce geleneksel olarak resmi düzeydeki temaslar ve kurulan ilişkiler çeşitlilik ve derinlik kazanmıştır. Bu dönemde uluslararası ticaret devletlerin tekelinden çıkmış, devlet dışı çok sayıdaki aktör tarafından yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca, uluslararası örgütlerin sayısı artmaya ve çalışma alanları çeşitlenmeye başlamıştır. Tüm bu etkenler, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açmıştır. Ancak, devletler arasında artan karşılıklı bağımlılık rekabeti ortadan kaldırmamış, devletler artık askeri güçleri ve savaşarak genişlettikleri topraklarıyla değil, ticaret hacimleriyle birbirleriyle rekabete girmeye başlamışlardır. Özetle, devletler sadece karşılıklı çıkarları temelinde değil, birbirleri arasındaki ilişkilerin fayda ve maliyetlerini de dikkate almak durumunda kaldıkları bir dünya düzeninde rekabete girmişler, üstelik rekabetin nasıl şekilleneceğine ve sonuçlanacağına dair koşullar bütünü ise ağırlıklı olarak devlet dışı aktörler tarafından oluşturulmuş ve sürdürülmüştür.

2.2. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığın Temel Nitelikleri

Uİ disiplininde liberal yaklaşıma önemli katkı sağlayan Andrew Moravcsik'e göre, uluslararası politikadaki en önemli aktör, bireyler ve bireylerin oluşturduğu çıkar gruplarıdır. Toplum ile devlet arasındaki ilişkiler, devletlerin uluslararası politikadaki davranışlarını ve kararlarını önemli ölçüde etkiler. Uluslararası sistemde, toplum içindeki alt kümelerin temsilcilerinin oluşturduğu hükümetlerce yönetilen devletler, tercihlerini

başka devletlerin tercihlerinin de söz konusu olduğu bir düzlemde hayata geçirmeye çalışır. Bu nedenle, toplumların söz sahibi olduğu tercihler, uluslararası sistemde devletlerin politikalarının karşılıklı bağımlı olduğu karmaşık bir yapıyı meydana getirir, bu karmaşık yapı ise devletlerin davranışlarını ve aldıkları kararları etkiler (Moravcsik 1997, 513-524).

Bu ontolojik varsayım, birbirleriyle rekabet eden çıkarlar, birbirlerine ters düşen değerler ve etkileşimlerdeki farklılıkların toplumu oluşturduğuna dair çoğulcu bir yaklaşıma dayanır. Toplum, refah arayışında olan ve rasyonel olarak hareket eden bireyler ve gruplardan müteşekkildir. Bireyler, çıkarlarını siyasetten bağımsız şekilde belirlerler ve çıkarlarını siyasi gündeme sokmaya gayret ederler. Bunun sonucunda, bireylere ve toplumsal gruplara ait farklılık arz eden çıkarlar ve talepler siyasetin önüne geçer. Liberal kuramsalcılıktan farklı olarak uluslararası siyasete dair aşağıdan yukarıya bir bakış açısıyla, çıkarların bireyler ve gruplarca belirlendiği ve siyasi seviyede hayata geçirilmeye çalışıldığı bir anlayış böylece öne çıkar (Spindler 2013, 162).

Uluslararası ilişkiler kuramları arasında başat konumdaki realizm, uluslararası ilişkilerde ana aktör olarak devletleri ele alır ve uluslararası sistemi ise devletler arasında bir güç mücadelesi alanı olarak tanımlar. Keohane ve Nye ise, uluslararası sistemi güç mücadelesi odağından değil devletlerin sahip olduğu zayıflıkları ortadan kaldırmak için işbirliğini geliştirmek üzere tanımlarlar (Richardson, 2008, 222-230).

Keohane ve Nye realizmin temel varsayımlarını, karmaşık karşılıklı bağımlılığın temel özellikleri olarak tanımladıkları, devletler dışındaki aktörlerin doğrudan dünya siyasetine iştirak ettikleri, konular arasında net bir hiyerarşik sıralamanın bulunmadığı ve gücün etkin bir politika aracı olmadığı bir dünya tanımı yaparak sorgular (Keohane ve Nye 1977, 20). Bir başka deyişle, askeri ve güvenlik odaklı konulara ek olarak, 1970'lerden başlayarak uluslararası pek çok gelişmenin devletlerin dış politika gündemlerini belirleyen konuların çoğalttığını vurgulayan Keohane ve Nye'a göre, karmaşık karşılıklı bağımlılığın üç temel niteliği vardır. Bunlar, a) toplumların birbirlerine birden fazla kanalla bağlanması ve iletişim kanallarının çokluğu, b) uluslararası ilişkilerin gündeminin

hiyerarşiye bağı olmayan ve öncelik taşımayan çok sayıdaki konuyla belirlenmesi ve c) karmaşık karşılıklı bağımlılığın baskın olduğu durumlarda devletlerin diğer devletler üzerinde askeri güç kullanmaktan kaçınmalarıdır. Devlet dışı aktörlerin karşılıklı etkileşimiyle oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılığın bir süreç gerektirdiği de dikkate alındığında, bu üç temel niteliğin karmaşık karşılıklı bağımlılığın oluşmasına zemin hazırladığı da görülmektedir.

2.2.a. Toplumların Birbirlerine Çok Sayıda Kanalla Bağlanması

İkinci Dünya Savaşı'nda cephede yaşanan pek çok örnek vaka, devletler açısından hızlı ve kesintisiz iletişimin ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Savaş devam ederken tarafların iletişim alanında birbirlerine kurmak istedikleri üstünlük nedeniyle hız kazanan yenilikler, Soğuk Savaş sırasında teknolojinin sıçrayarak ilerlemesi sayesinde artarak devam etmiş, iletişim baş döndürücü bir hızla gelişmiştir. Bu dönem aynı zamanda devlet dışı aktörlerin sayısının ve uluslararası ilişkilerdeki görünürlüklerinin ve önemlerinin de tedricen arttığı bir dönemdir. Soğuk Savaşı müteakip, devlet dışı aktörler olan çok uluslu şirketler, bankalar, uluslararası teşkilat ve kuruluşlar, hatta sadece ekonomik aktörler değil sivil toplum örgütlerinin sayısı, çalışma alanları ve uluslararası sistemdeki görünürlükleri de artmıştır. Devlet dışı bu aktörlerin yanı sıra bireylerin de iletişim ve ulaşımın hız kazanmasıyla birbirleriyle daha hızlı, kesintisiz ve düşük maliyetli iletişim kurmaları mümkün olmuştur. Böylece, uluslararası ilişkilerde bu döneme kadar ağırlıklı olarak sadece devletler arasında, devlet başkanları veya yüksek düzeyli devlet adamlarınca kurulan resmi iletişim, bu kere devlet dışı aktörler ve toplumlar arasında gayriresmî olarak ve farklı seviyelerde kurulmaya başlanmıştır. Bu iletişim devlet dışı aktörler ve toplumların birbirlerini daha fazla tanımalarını ve birbirlerine yakınlaşmalarını sağlarken, zaman içerisinde birbirlerine bağlanmalarına da yol açmıştır.

Toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın değil, bilgi devrimi sayesinde uzun mesafeler arasında masrafsız şekilde iletişim kurmanın yenilik olduğunu ortaya koyan Keohane ve Nye, bilgi devriminin karmaşık karşılıklı bağımlılığı temelden değiştirdiğini savunur. Bilginin düşük maliyetlerle iletilmesi nedeniyle sivil toplum kuruluşları ve

hatta bireyler uluslararası sistemde giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Zira, söz konusu sivil toplum kuruluşları, siyasi liderlerin kendi siyasi gündemlerine odaklanmalarını sağlamak için devletlere nüfuz etmektedirler. Bunda, bilgi devriminin karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarını, sadece bürokrasideki bireyler arasında değil, bir ağda yer alan bireyler arasında da olmak üzere, dünya siyasetindeki kanal sayısını giderek arttırması rol oynamaktadır (Keohane ve Nye 1998, 83).

İletişim ve ulaşımın hız kazanmasıyla, devletin kontrolü dışında ülkeler arasında açılan bu yeni iletişim kanalları artmış, çeşitlenmiş, genişlemiş ve derinleşmiştir. İşte Keohane ve Nye'a göre artan, genişleyen ve derinleşen gayriresmî yeni iletişim kanalları uluslararası sistemi de değiştirmiştir. Zira, devlet dışı aktörler birbirleri arasında kurdukları ve derinleşen gayriresmî bağlar doğrultusunda devletlerin aldıkları kararları etkilemeye başlamışlardır. Ayrıca, söz konusu devlet dışı aktörlerin aldıkları sınır aşan etkilere sahip kararlar, devletlerin iç politikalarında birbirlerine yakınlaşmalarına katkı sağlamıştır. İç ve dış politika arasındaki ayrımın belirsizleşmesinde de önemli rol oynayan bu yeni kanallar, ülkelerin çok sayıda sosyal, iktisadi ve siyasi ilişkilerle birbirlerine bağlanmalarına yol açmış, devletlerin dış politika kararlarını bu bağları göz önünde bulundurarak almalarına neden olmuştur. Örneğin, 1973 petrol krizinde ulus aşırı petrol şirketleri krizin bir felakete dönüşmesini engellemiş ve uluslararası krizin yatışmasında önemli rol oynamışlardır (Nye 1982, 126).

Nye, tehdit algıları askeri alandan ve toprak bütünlüğünden ekonomik alana kayan devletlerin ulusal güvenlik denkleminde, ekonominin ve refah odaklı hedeflerin giderek daha fazla öne çıkması nedeniyle uluslararası kuruluşların daha fazla önem kazanmaya başladıklarını söyler (Nye 1974, 154). Nye'a göre, uluslararası kuruluşlar dünya siyasetinin günlük işleyişinde önemli roller üstlenir. Uluslararası siyasette devletler arasında yeni kanalların kurulmasına imkân veren uluslararası kuruluşlar, devletlerin dış politikalarını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyebilirken, aynı zamanda devletlerin dış politika gündemlerinin belirlenmesinde de rol oynarlar. Dünyada çift kutupluluğun aşınması ve Amerikan hegemonyasının sona ermesi Nye'a göre, uluslararası kuruluşların

önemini ortadan kaldırmaz, bunun için ancak askeri gücün baskın olarak kullanılması ve ekonomik refah hedeflerinden uzaklaşılması gerekir.

2.2.b. Hiyerarşiye Bağlı Olmayan ve Öncelik Taşımayan Çok Sayıdaki Konunun Uluslararası İlişkilerin Gündemini Belirlemesi

Ülkelerin dış politika gündeminin üst sıralarında askeri güvenliği ilgilendiren konuların yer aldığı dönemlerle kıyaslandığında, 1970'lerden başlayarak uluslararası gündemi şekillendiren konuların çeşitlendiği ve bu konuların uluslararası siyasetteki önem ve görünürlüklerinin arttığı görülmektedir.

Keohane ve Nye'a göre, 1970'lerde askeri alan dışındaki alanlarda yaşanan ve sınıraşan etkilere sahip pek çok gelişme, askeri konuların ve güvenlik meselelerinin diğer konulara göre daha öncelikli ele alınmasını anlamsızlaştırmıştır. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Batı cephesine tepki olarak, OPEC üyelerinin birlikte hareket ederek petrol üretimlerini azaltması ve arzı kısıarak petrol fiyatlarını yukarı yönlü baskılaması, bunun sonucunda Batı ülkelerinin ve Japonya'nın enerji kaynağı olarak petrole dayalı ekonomilerinin sarsılması, uluslararası para sisteminde altın standardından vazgeçilmesi, şirketlerin büyüyerek uluslararası ticaretin önemli birer aktörleri haline gelmesi ve Çernobil nükleer kazası bu tür gelişmelere örnek olarak verilebilir.

Bunun yanı sıra, iletişim ve ulaştırma imkanlarının artmasıyla genişleyen ve derinleşen uluslararası ticari faaliyetler uluslararası bankaların ve kuruluşların da çoğalmasını sağlamıştır. Uluslararası sistemde uluslararası ilişkilere güvenlik perspektifinden bakmayan devlet dışı aktörlerin çoğalmasıyla, uluslararası ilişkilerin askeri konulardan ziyade sınır aşan etkilere sahip enerji, çevre, finans ve bilim gibi konular merkezinde ilerletilmesinin önünü açmıştır. Bu tespitlerden hareketle Keohane ve Nye, öncelikler hiyerarşisinden yoksun, çeşitliliği ve sayıları artan çok sayıda konunun uluslararası gündemi şekillendirdiği tespitini yapmıştır (Keohane ve Nye 1977, 20). Sınıraşan etkilere sahip bu konular arasında hiyerarşinin bulunmaması, askeri güvenliğin devletler arasındaki ilişkilerin gündeminde hakimiyet kurmasına da engellemiştir. Zira, askeri

güvenlik dışında kalan sınıraşan öneme sahip herhangi bir konunun, herhangi bir zaman diliminde uluslararası gündemde üst sıralara çıkabilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu durum, iç politika ve dış politika arasında keskin ayrım yapılabilmesini ve konuların hiyerarşiye veya önceliğe göre sıralanmasını da güçleştirmiştir.

2.2.c. Askeri Gücün Azalan Önemi

“Uluslararası siyasette güç hava durumu gibidir, herkes hava durumundan bahseder, ama pek az kişi hava durumunu anlayabilir” diyen Nye, gücü aşka da benzetir. “Güç, aşk gibidir, gücü deneyimlemek, gücü açıklamaktan veya ölçmekten daha kolaydır” (Nye 1990, 177). 1970’lerden başlayarak devletler arasında artan karşılıklı bağımlılık, devletler arasında yeni güç ilişkilerinin oluşmasını sağlamış, bu da artık siyasi kararlar alınırken askeri güç dengesinin ana faktör olarak işlev görmesini engellemiştir (Burchill vd. 1996, 189). Günümüzde birçok büyük ülkenin geçmiş yüzyıllara kıyasla askeri güce başvurmasının daha fazla maliyetli olacağını düşündüğünü belirtse de, Nye ihtilafların sonuçlandırılmasını sağlayan devletler üstü bir yapının bulunmadığı ve devletlerin ancak kendi başlarının çarelerine bakmalarının gerektiği (*self-help*) bir anarşik dünya sisteminde artan maliyetinin askeri gücün tamamen göz ardı edilemeyeceğini ortaya koyduğunu söyler (Nye 1990, 180). Her ne kadar bir grup ülke arasında doğrudan güç kullanımı yasaklansa da, askeri gücün yine de siyasi öneminin bulunduğunu belirten Nye, müttefiklerine yöneltilen tehditlerin caydırılmasında veya Basra Körfezi’ndeki petrol gibi hayati önemi haiz kaynaklara erişimin sağlanmasında ABD ordusunun oynayabileceği rolü örnek olarak vermiştir. Nye’a göre ayrıca, bilgiden kaynaklanan gücün öneminin artacağı yirmi birinci yüzyılda askeri güç önemini muhafaza edecektir (Nye 1990, 181-183).

Scott Burchill, bağımsız ve kendi kendine yetebilen devletler çağının kapandığı bir dönemde ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık oluşturan karmaşık katmanlar nedeniyle, devletlerin agresif tutum sergileyemeyeceklerini ve bu durumun büyük güç olarak tanınan devletler için de geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Devletlerin ekonomik büyümeleri

için gerekli piyasaları ve sermaye yatırımlarını sağlayan ticari ortaklarını tehdit etmeleri de esasen anlamsızdır (Burchill vd. 1996, 66).

Ayrıca, Keohane ve Nye, özellikle çoğulcu sanayi ülkeleri arasında güvenlik algısının genişlediğini, saldırı korkusunun genel olarak azaldığını ve başka bir ülkenin saldırılabileceğine dair korkuların neredeyse ortadan kalktığını ortaya koymuştur. Keohane ve Nye karşılıklı bağımlılık halinde devletlerin askeri güç kullanmadan kaçındığını gösterirken, bu durumun da devletlerin dış politika gündemlerinde askeri gücün kullanımının önemini azalttığını ifade etmişlerdir (Keohane ve Nye 1977, 23). Ancak, Keohane ve Nye'in, askeri gücün uluslararası siyasetteki önemini karmaşık karşılıklı bağımlılık nedeniyle tamamen ortadan kalktığını savundukları söylenemez.

2.3. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığın Siyasi Süreçleri

Keohane ve Nye, karmaşık karşılıklı bağımlılığın bir önceki kısımda irdelenen üç temel özelliğinin, güç kaynaklarını güce çeviren belli başlı siyasi süreçlere neden olduğunu tartışır. Buna göre, karmaşık karşılıklılık dünyasında, özellikle devletin alt kademelerinde yer alan memurların devletin ulaşması gereken çeşitli hedefleri vurgulamaları beklenir. Konular arasında net bir hiyerarşinin bulunmaması halinde, söz konusu hedefler konulara göre çeşitlilik gösterir ve bu hedefler arasında yakın bir ilişki bulunmayabilir. Bu durumda, bürokrasinin her alanı kendisini ilgilendiren konuları takip eder. Her ne kadar birden fazla kurum kendilerini etkileyen konular üzerinde mutabakat sağlayabilseler de, tutarlı bir politika oluşturulması güçtür. Bunun yanı sıra, ulus aşırı aktörler çeşitli konu grupları için farklı hedefler de koyarlar. Bu durum, realist paradigmanın hakim olduğu dünyadakinden tamamen farklıdır. Zira askeri güvenliğin devletlerin baskın amacı olduğu bir dünyada, askeri konuları ilgilendirmeyen sorunlar hem askeri konulardan sonra gelir, hem de temel bakış açısı bu sorunların siyasi-askeri yansımaları olarak değerlendirilir (Keohane ve Nye 1977, 23).

Keohane ve Nye, realizm koşullarıyla karşılaştırıldığında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşulları altında farklılaşmasını bekledikleri beş temel siyasi süreci inceler.

Diğer bir deyişle, seçtikleri siyasi süreçlerin karmaşık karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu bir dünyada realist paradigmadan ne gibi farklılıklara sahip olacağını ortaya koyarlar. Bu süreçler, aktörlerin hedefleri, devlet politikası için kullanılan araçlar, gündemin oluşumu, konular arasındaki bağlantılar ve uluslararası kuruluşların rolleridir (Keohane ve Nye 1977, 24-30).

Ancak, Keohane ve Nye 1987’de kaleme aldıkları “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak” başlıklı makalelerinde, bu bakış açılarına ciddi bir özeleştirici getirerek, realizm koşullarıyla karşılaştırıldığında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşulları altında farklılaşmasını bekledikleri temel siyasi süreçlerin sayısını ikiye indirirler. Bu özeleştirilerinin gerekçesini ise şöyle açıklarlar:

Biz karmaşık karşılıklı bağımlılığın tanımını yaparken devletin politikasının hedef ve araçlarını esas almıştık, bu da yöntemsel bir sorunla karşı karşıya kalmamıza neden oluyor çünkü hedef ve araçların, bir durumun karmaşık karşılıklı bağımlılığa mı yoksa gerçekçiliğe mi yakın olduğunun derecesine bağlı olarak nasıl etkilendiklerine dair genel tartışmalar gereksiz tekrar oluşturacaktır. (Keohane ve Nye 1987, 738)

Bu durumda Keohane ve Nye’a göre, karmaşık karşılıklı bağımlılık koşulları altında farklılaşmasını beklediğimiz iki siyasi süreç bağımsız değişken olarak geriye kalmaktadır: a) gündemin oluşumu ve b) uluslararası kuruluşların rolleri.

Karmaşık karşılıklı bağımlılığın üç temel niteliğinden birini oluşturan, belirli bir hiyerarşiye bağlı olmayan ve öncelik taşımayan çok sayıdaki konunun uluslararası ilişkilerin gündemini belirlemesi, gündemin oluşturulmasının ve kontrolünün önemini daha da arttırmaktadır. Uluslararası siyasette güç, çıkar ve ulusal güvenlik konularını önceliklendiren realist paradigmanın geçerli olduğu bir dünyada, uluslararası gündem de güç dengesi ve devletlerin güvenlik tehdit algılamalarındaki değişimler tarafından belirlenir. Diğer bir deyişle, “yüksek politika” (*high politics*) olarak tanımlanan siyasi ve askeri konular uluslararası gündemi belirler. “Düşük politika” (*low politics*) olarak görülen diğer konular sadece, siyasi veya askeri meseleleri etkileyebildikleri ölçüde önem kazanır. Bu nedenle realist paradigmanın geçerli olduğu bir dünyada, uluslararası gündem temel olarak güç dengesiyle şekillenir. Oysa karmaşık karşılıklı bağımlılıkta gündemin,

ekonomik kalkınma ve artan hassasiyetin karşılıklı bağımlılıkla belirlediği uluslararası ve ulusal meselelerden etkilenmesi beklenir (Keohane ve Nye 1977, 26-28). Bunda, sayıları, çalışma alanları ve uluslararası sistemdeki yerleri ve görünürlükleri artan uluslararası kuruluşların gelişen iletişim ve ulaşım imkanlarıyla çok sayıda konuyu, konular arasında önceliklendirmeye gitmeksizin, eş zamanlı olarak ele almalarının mümkün olmasının da payı vardır.

Keohane ve Nye ikinci olarak uluslararası kuruluşların rollerine odaklanırlar. Uluslararası sistemin ana aktörleri 1980'li yıllara dek devletlerden oluşur. Keohane ve Nye, birden fazla sayıda konunun birbirleriyle bağlantılı olduğu ve ulus aşırı ve devlet aşırı koalisyonların meydana geldiği bir dünyada, uluslararası kuruluşların uluslararası sistemde önemli rol oynadıklarını ve siyasi pazarlık güçlerinin arttığını belirtir. Karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının mevcut olduğu bir uluslararası sistemde, Keohane ve Nye devlet dışı aktörlerin uluslararası siyasete doğrudan katıldığını ortaya koyarlar. Çok uluslu şirketler ve özel bankalar gibi ulus-aşan aktörlerin iç politikanın olduğu kadar dış politikanın da “normal bir parçası” olduğunu belirtirler (Keohane ve Nye 1977, 21). Ayrıca, devletin kontrolünde bulunmayan geniş ve dinamik kuruluşların iç politikanın yanı sıra dış politikanın birer parçası haline geldiğini ve devlet dışı bu aktörlerin sadece çıkarları doğrultusunda sürdürdükleri faaliyetleri nedeniyle değil, aynı zamanda farklı ülkelerdeki hükümetlerin politikaları arasında hassasiyet yarattıkları için transmisyon kaybı gibi görev yapmaları nedeniyle önem arz ettiklerini söylerler (Keohane ve Nye 1977, 56).

Buradaki transmisyon kaybı benzetmesi önemlidir, zira transmisyon kaybı, bir araçta motorun dönüşüyle üretilen gücün mekanik ekipmana iletilmesini, böylece aracın hareket etmesini sağlayan motor ile mekanik ekipman arasındaki bağlantıyı mümkün kılan en kritik parçadır. Keohane ve Nye, tıpkı transmisyon kaybının bir aracı harekete geçirmesi gibi, devlet dışı bu aktörlerin de devletler arasındaki politikaların belirlenmesinde rol oynayarak ve devletlerin alacakları kararları etkilemede, dolayısıyla harekete geçmelerinde görev yaptıklarını izah etmişlerdir.

Keohane ve Nye'a göre, karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının mevcut olduğu bir uluslararası sistemde, devlet dışı aktörlerin genel olarak kendi çıkarlarını gözetmeleri devletlerin uluslararası siyasetteki etkinliklerini azaltmaktadır. Yazarlar bu nedenle devletlerin güç elde edebilmek için askeri güç yerine uluslararası kuruluşlar ile ulus aşırı aktörlerden yararlanmak isteyeceklerini, karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının derecesine bağlı olarak ulus aşırı ilişkilerin siyasi bir pazarlıktan elde edilecek sonucu etkileyebileceğini savunurlar (Keohane ve Nye 1977, 21-26).

Esasen Keohane ve Nye'in fikirlerini ortaya koymadan önce, idealizm ve ütopyacılıkla ilişkilendirilmiş olmaları nedeniyle uluslararası örgütlenmenin ve uluslararası rejimlerin rolleri uluslararası ilişkiler üzerine çalışanlar tarafından sınırlı şekilde ele alınıyordu. 1930'lu yıllardaki deneyimler, küresel yönetimle ilgili düşüncelerin disiplinde realist paradigmayı savunanlarca ütopyacı bir yaklaşımın ürünleri olarak görülmesine yol açmıştı. Bu nedenle, Keohane ve Nye'in disipline yaptıkları en değerli katkılardan biri uluslararası sistemde uluslararası kuruluşların ve küresel yönetimin disiplinde tartışılmasını mümkün kılmaları olmuştur (Walker 2013, 150).

Disiplinde neorealist paradigmayı savunanlar, devletlerin çıkarlarına ulusal güvenlik ve askeri güvenlik odağından baktıkları için uluslararası kuruluşların rollerine kayda değer önem atfetmemişlerdir. Ancak, iletişim ve ulaşımda yaşanan baş döndürücü gelişmelerle, devletler arasında farklı alanlarda artan karmaşık karşılıklı bağımlılık nedeniyle uluslararası kuruluşların önemi ve görünürlükleri ve uluslararası siyasetteki rolleri özellikle son kırk yılda giderek artmıştır. Bunda, Keohane'in belirttiği üzere "gücün yanı sıra bilginin de uluslararası siyasette önemli bir sistemik değişken olmasının" önemli payı vardır (Keohane 1984, 145). Zira, 1970'li yıllardan itibaren sayıları çalışma alanları da çeşitlenerek artan uluslararası kuruluşlar, bilginin uluslararası ölçekte artmasını ve yayılmasını sağlayarak, devletlerin belirsizliğin giderek azaldığı ve bilgi zenginliğinin ise tedricen genişlediği uluslararası bir zeminde faaliyet göstermelerine imkan sağlamıştır.

2.4. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Uluslararası Enerji Politikaları

Keohane ve Nye, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte şekillenen karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının, uluslararası sistemde daha önceki karşılıklı bağımlılık koşullarından farklı bir durumu işaret ettiğini ve uluslararası siyaseti de etkilediğini tartışmıştır. Bunda uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminde önemli bir unsur olan gücün, İkinci Dünya Savaşı'nı takiben çok boyutluluk kazanması önemlidir. Bu gelişmede ise ekonomi ve ekonominin ana motoru olan enerji kritik bir rol oynamıştır. Enerji sanayileşmiş ülkelerin, rekabetin değişen koşullarına uyumlu olarak ekonomi alanında güç elde etmelerini sağlamıştır. Enerji aynı zamanda, fosil yakıt kaynaklarının dünyada belli bölgelerde ve ülkelerde sınırlanması ve bu kaynakların tüketici piyasalara taşınması için bazı güzergahları izlemesini gerekli kılması nedeniyle, devletlerin dış politika davranışlarını coğrafya aracılığıyla okuyarak yeni yaklaşımlar getirmelerini mümkün kılan jeopolitik bir güç aracı olarak da önem kazanmıştır.

Artan nüfus ve sanayileşmeyle birlikte, gelişen teknoloji ve hızlanan iletişim ve ulaştırma imkanları, sınır aşan ticareti de arttırmış ve çeşitlendirmiş, bu etkenlerse dünyanın enerji ihtiyacının düzenli olarak artmasına yol açmıştır. Oluşan rekabet ortamıyla, ülkelerin enerji taleplerini kesintisiz, uygun maliyetlerle ve güvenilir şekilde karşılanması ihtiyacı daha fazla önem kazanmış, ancak dünyanın enerji talebinin neredeyse tamamına yakın bir bölümünü karşılayan fosil yakıtların sadece belirli bölgelerde ve sınırlı sayıdaki ülkelerde yoğunlaşması, enerjiyi sadece ulusal ölçekte değil, uluslararası alanda da politika ve stratejilerin belirlenmesinde önemli bir etken haline getirmiştir. Bu da devletler arasında bu alanda farklı ilişkilerin ve kanalların geliştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, fosil yakıtlar olarak önce kömür, daha sonra petrol ve bilahare doğal gaz uluslararası ticaretin önemli bir boyutunu oluşturmaya başlamıştır. Dolayısıyla, enerji, 1970'lerden sonra Uİ disipliniinde gücün oluşmasında önemli bir kolaylaştırıcı olmasının yanı sıra, enerji kaynaklarına sahip ülkelerin diğer devletler ile rekabetinde önemli bir güç unsuru olarak öne çıkmıştır.

Karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının egemen olduğu bir uluslararası sistemde, KKBT'nin üç temel niteliği dikkate alınarak enerji konusuna baktığımızda, a) Devletlerin enerji güvenliğini sağlamada tek aktör olmadıkları, zira enerji güvenliğinin kesintisiz olarak sağlanmasında uluslararası finans kuruluşları ve uluslararası teşkilatlar başta olmak üzere ulus aşırı aktörlerin önemli rollerinin bulunduğu, b) Hiyerarşiden yoksun uluslararası siyasetin gündeminin belirleyen konular arasında enerjinin de yer aldığı, birden fazla disiplini ilgilendirmesi nedeniyle çok boyutluluk da taşıyan enerjinin kimi zaman doğrudan, kimi zamansa dolaylı olarak ticaret, sosyal politikalar, ekonomi ve çevre gibi diğer alanlarla birlikte ele alındığı ve c) Enerjinin ekonomilerin işleyişi ve halkın yaşamını sürdürmesindeki rolü nedeniyle kesintisiz ve sürdürülebilir maliyetlerle tedarik edilmesi önem arz ettiğinden, enerjiyle bağlantılı meselelerde devletlerin doğrudan askeri güç kullanmalarının beklenemeyeceği, ayrıca bu meselelerde askeri müdahale yerine devletler ve toplumlar arasında tesis edilen kanallar ve ilişkiler üzerinden diplomasiyi de devreye alınarak çözüm yollarının aranmasının daha kolay ve düşük maliyetli olduğu görülmektedir. Bu nedenle enerji söz konusu olduğunda, disiplinde realist paradigmanın temel bakış açısı olan sıfır toplamlı oyun yerine, liberal paradigmanın öne çıkardığı kazan-kazan yaklaşımının sergilenmesi mühimdir. Bu yaklaşımsa karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının tesisinde kolaylaştırıcı etkiye sahiptir.

KKBT'de bir ülkenin bir başka ülkeyle tesis ettiği ilişkiler bütününde sahip olduğu pazarlık gücü, diğer devletin bu ilişkide sahip olduğu konuma (hassasiyet veya kırılabilirlik) bağlıdır. Ayrıca, bir devletin diğer devletin politika ve davranışlarını etkileyebilme kapasitesi daima sahip olunan güçle doğru orantılı olamaz, Bu düşünceden hareketle, Keohane ve Nye, bazı hallerde geleneksel güç tanımına göre zayıf, ancak bu tanımın dışında kalan bir güç kaynağına sahip olan devletlerin güçlü devletlerin politika ve davranışlarını etkileyebildiklerini tartışmışlardır (Keohane ve Nye 1977, 11-15). Esasında genel olarak enerji, enerji özelinde ise ticareti kendine has koşullara sahip doğal gaz bu tartışmada en fazla geçerliliğe sahip alanların başında gelmektedir.

Bu tezde, dünyanın en büyük doğal gaz tüketicilerinden biri olan AB ile küresel ölçekte kayda değer bir doğal gaz üreticisi RF arasında doğal gaz özelinde KKBT temelindeki

ilişkilerin ve KKBT koşullar bütünü'nün Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası dönemdeki seyri ele alınacaktır. Bu çerçevede, doğal gaz bağlamında aralarında asimetrik bir karşılıklı bağımlılık bulunan iki taraf arasında, bu bağımlılığı oluşturan koşulların nasıl tesis edildiği, asimetrik bağımlılıktan kaynaklanan pazarlık gücünün nasıl şekillendiği ve her iki taraftaki devlet dışı aktörler ile etkileşim kanallarının bu süreçte nasıl rol oynadıkları, iki ana zaman diliminde incelenecek, iki aktör arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın geçirdiği değişim gerekçeleriyle tartışılacaktır.

Bu tezde, AET (ve AB) ile SSCB (ve RF) arasında doğal gaz alanında tesis edilen ilişkilerin KKBT ile incelenmesinin nedenlerinin başında, iki taraf arasındaki koşulların yol açtığı ve Nye tarafından bir güç kaynağı olarak değerlendirilen asimetrik durumun (Nye 1990, 180) ampirik gözlemlerle ölçülmesi mümkün olmayan maddi ve maddi olmayan unsurlarla tedricen oluşması ve aynı şekilde söz konusu koşulların ortadan kalkmasıyla tedricen sona ermesi gelmektedir. Çarpıcı olan ise, iki taraf arasında tesis edilen karmaşık karşılıklı bağımlılığın Soğuk Savaş'ın sonu gibi derin sistemik bir değişimi atlatabilmesine rağmen, 2000'li yılların başından itibaren tedricen çözülerek ortadan kalkmalarıdır.

Literatürdeki çalışmalar, ağırlıklı olarak AB ile RF arasındaki doğal gaz ticaretini SSCB'nin dağılmasından sonra ele almışlardır (Quast ve Locatelli 1997; Oostvoorn vd. 1999; Finon ve Locatelli 2002; Tarr ve Thomson 2004). Her ne kadar karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramı lens olarak kullanılsa da, Nataliya Esakova'nın, "European Energy Security Analysing the EU-Russia Energy Security Regime in Terms of Interdependence Theory" başlıklı çalışmasında (Esakova 2012) da, AB-RF enerji ilişkileri salt 2000-2009 dönemi hedeflenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Esakova, iki taraf arasındaki enerji ilişkilerini Soğuk Savaş dönemini ve 1990'lardaki post-Sovyet dönemlerini kapsam dışı bırakarak, AB'de enerji alanında yaşanan iç değişikliklerin de üzerinde durmadan ve doğal gazı odak noktası yapmaksızın genel bir çerçeveye ele almıştır. Karina Galytska'nın "European-Russian Energy Relations: From Dependence to Interdependence" başlıklı çalışmasında (Galytska 2021) ise "karşılıklı bağımlılığın" AB-RF ilişkilerin tanımlanmasında en sık kullanılan paradigma olduğu belirtilmesine rağmen,

iktisadi olarak iki taraf arasındaki karşılıklı bağımlılığın, ihracat gelirleri ile bu ilişkiden elde edilen ortak fayda ve kazançlar arasındaki dengeyle oluşan ortak bağımlılıktan ibaret olduğu tartışılmıştır. Oysa, karmaşık karşılıklı bağımlılık süreci içerisinde tesis edilen bir koşullar bütünüdür ve dünyanın en büyük doğal gaz tüketicilerinin ve piyasalarının başında gelen AET (ve AB) ile küresel ölçekte ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada olan SSCB (ve RF) arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşma süreçleri, bu süreçte yer alan devlet dışı aktörlerin rolleri ve karmaşık bağımlılığı oluşturan koşulların SSCB'nin dağılması gibi sistemik bir değişime dahi direnebilirken, bu koşulların ortadan kalkmasıyla iki taraf arasındaki karmaşık bağımlılığın sona ermesinin nedenleri üzerinde durulmamıştır.

Bu noktada, Keohane ve Nye'nin *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*'ta bağımlı değişkenler üzerinde, yani karşılıklı bağımlılığın ölçülmesi mümkün olmayan sonuçları üzerinde durduğunu ve karşılıklı bağımlılığın ampirik gözlemlerle elde edilebilen sonuçlardan ziyade, bu süreçte pazarlık gücünü nasıl etkilediğiyle daha fazla ilgilendiğini vurgulamamız gereklidir (Holsti 1978, 520). Bu yaklaşımda taraflardan biri geliştireceği politikalarda veya yeni bir tarafla tesis edeceği ilişkilerde, diğer tarafın hassasiyet veya kırılabilirlik derecesine göre, yani pazarlık gücü doğrultusunda hareket eder. Bu pazarlık gücünde de taraflar arasındaki etkileşimden doğan fayda ve maliyetler önem taşır. Esasen bu tezde de, literatürde yer alan yukarıda sayılan çalışmalarda üzerinde durulmadığı görülen pazarlık gücünün nasıl oluşturulduğu, bu süreçte KKBT'nin incelediği koşullar bütünü nasıl bir etkide bulunduğu irdelenecektir.

Öte yandan, karmaşık karşılıklı bağımlılık, iki taraf arasındaki enerji bağımlılığının salt iktisadi bir durum olarak ele alınmasından daha derin ve kapsamlı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Zira, Keohane ve Nye, 1977 tarihli *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*'ta bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık ile karşılıklı bağımlılık ile birbirine bağlı olma kavramları arasında derin ayrımlar olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, bağımlılık otomatik olarak işbirliğine yol açmaz (Keohane ve Nye 1987. 730). Ancak, üretimi ve iletimi diğer enerji emtialarından daha karmaşık yöntemlerle gerçekleştirilen ve uluslararası ticareti de diğer enerji emtialarından farklı yöntemlerle yapılan doğal gazı odağına alan uluslararası

ilişkiler perspektifli literatürdeki çalışmalar bu ayrımları net olarak ortaya koymamaktadır.

Son olarak, AET (ve AB) ile SSCB (ve RF) arasındaki asimetrik bağımlılık çerçevesindeki güce yol açan KKBT kapsamındaki hassasiyet ve kırılganlık kavramlarının üzerinde de durmamızda fayda bulunmaktadır. İki taraf arasında doğal gaz ticaretinden kaynaklanan koşullar değerlendirildiğinde taraflardan birinin bu ticaretten diğerine göre daha fazla etkilendiği gözlemlenmektedir. Bu da daha fazla hassasiyet taşıyan taraf için daha fazla pazarlık gücü anlamına gelir. Ancak, taraflar arasındaki çıkar tanımlamalarının sıfır toplamlı oyuna göre değil, ilişkilerin devam etmesi üzerine kurulu olduğunu ve tarafların birbirleri üzerinde mutlak kontrole ve baskın bir konuma sahip olmadıklarını hatırlamak gerekir. Nye, karşılıklı bağımlılık türleri arasındaki farkı, yani hassasiyet ve kırılganlık arasındaki ayrımı anlamamızın önemine dikkat çeker. Nye'a göre hassasiyet petrol örneğinde bir tarafın petrol ithalatı seviyesiyle ölçülebilirken, kırılganlık ise petrol ithalatı seviyesiyle değil, petrol ithalatının kesintisi halinde karşı karşıya kalınacak maliyettir:

Örneğin, petrolde bağımlılık ithalat düzeyiyle ölçülür. Öte yandan, kırılganlık durumlarında ise *(karşılıklı bağımlılığın taraflarından olan)* ülkelerden biri, daha büyük maliyetler ödemediği kaçınılmazı mümkün olmayan yüksek maliyetleri karşılamak zorunda kalır. Başka bir deyişle, kırılganlık dereceleri, ithalat düzeyine göre değil, durumdan kaçınmak için alınacak önlemlerin etkinliği ve maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda kesintilerin yol açacağı zarara göre değerlendirilir. (Nye 1982, 126)

Nye'in petrol için verdiği bu örneğin petrolle kıyaslandığında ikamesi daha güç, maliyetli ve kimi hallerde imkansız doğal gaz için daha fazla geçerli olduğunu belirtmemiz gerekir. Ayrıca, karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının egemen olduğu bir uluslararası sistemde, KKBT'nin temel nitelikleri bağlamında AET (ve AB) ile SSCB (ve RF) arasındaki koşullar bütününe doğal gaz penceresinden baktığımızda aşağıdaki tespitleri yapmamız mümkündür:

Devletler doğal gaz arz ve fiyat güvenliğini sağlayacak koşulları oluşturmada ve sürdürülebilir şekilde bu koşulları devam ettirmede tek aktör değillerdir. Uluslararası

finans kuruluşları, çok uluslu şirketler, devletin farklı kademelerinde yer alan ve zaman içerisinde devletten özel sektöre geçiş yaparak önceki konumlarını ve nüfuzlarını yeni konumlarında kullanarak karar alma süreçlerine doğrudan etki yapan devlet dışı çok sayıda önemli aktör bu koşullar bütününde farklı roller üstlenmiştir.

İki taraf arasında Soğuk Savaş döneminde ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından hiyerarşiden yoksun dış politika gündeminde yer alan konulara doğal gaz eklenmiş, birden fazla disiplini de ilgilendirmesi nedeniyle aynı zamanda çok boyutluluk da taşıyan doğal gaz alanında kurulan ilişkiler ve doğal gaz ticareti kimi zaman doğrudan, kimi zamansa dolaylı olarak ekonomi, sosyal politikalar ve çevre gibi diğer alanlarla birlikte ele alınmış ve kimi hallerde uluslararası gündemde de en üst sıralara çıkabilmiştir.

Doğal gaz arzının kesintisiz ve sürdürülebilir maliyetlerle tedarik edilmesinin taşıdığı önem doğrultusunda, iki taraf arasında doğal gazla bağlantılı krizlerde taraflar, tesis edilen ilişkileri geri dönülemez şekilde hasar verme ihtimali bir yana, yaratacağı yüksek maliyetler nedeniyle doğrudan askeri güç kullanmaktan kaçınmışlar, bunun yerine aralarındaki mevcut kanallar, kişiler ve ilişkiler üzerinden diplomasiyi de devreye alarak sorunları daha kolay ve düşük maliyetli çözüme arayışlarına girişmişlerdir. Bu çerçevede, taraflar askeri güç seçeneğini tamamen göz ardı etmişlerdir. Daha çarpıcı olanı, Soğuk Savaş sırasında askeri güçle toprak kazanımı hedefini gözeten SSCB, AET ile doğal gazda tesis ettiği karmaşık ilişkiler bütününe bir yansıması olarak bu hedefini bu ilişkileri tesis ettiği AET ülkeleri nezdinde gündeme kesinlikle almamıştır. Ancak, tezin 2000 sonrasını inceleyen dönemde taraflar arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın tedricen azalması sonucunda, 2022 başında RF Ukrayna'da askeri seçeneğe başvurmuştur. Her ne kadar, RF'nin askeri güç kullandığı Ukrayna bir AB üyesi olmasa da, ülke RF ile AB arasında tesis edilen karmaşık karşılıklı bağımlılıkta önemli bir unsurdur. Bunun yanı sıra, Ukrayna 2011'de (eski adı Avrupa Enerji Topluluğu) Enerji Topluluğu üyesi olmuştur. Enerji Topluluğu, AB ile AB üyesi olmayan Güneydoğu Avrupa ülkeleri arasında bir enerji topluluğu kurulmasını amaçlayan ve enerji alanında AB müktesebatını harfiyen uygulanmasını zorunlu kılan bir oluşumdur. Bu nedenle esasen Ukrayna *de facto* olarak enerji alanında bir AB üyesidir.

Özetle, 1970'lerin başlarından itibaren, karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının temel nitelikleri dikkate alındığında uluslararası siyasette öne çıkan konuların başında ekonomi ve enerjinin geldiği görülmektedir. Her ne kadar KKBT'nin temel unsurlarını ortaya koymak ve 1970'lerden sonra uluslararası siyasette gücün tanımında yaşanan değişimi izah edebilmek için literatürde AB-RF doğal gaz ilişkilerini KKBT çerçevesinde ele alan çalışmalar bulunsa da, söz konusu çalışmaların ağırlıklı olarak AB-RF doğal gaz ilişkilerini SSCB'nin dağılmasından sonra ele almaları, özellikle AB ile RF arasındaki uzun bir döneme yayılan doğal gaz ilişkileri bağlamında milat olarak kabul edilen ve her iki aktörün de Türkiye'yi de de denkleme dahil ederek aralarında tesis edilen karmaşık karşılıklı koşullarına yeni bir katman ekleyerek kendi çıkarlarına göre şekillendirmeye çalıştıkları 2005 sonrasını derinlemesine irdelememeleri ve iki taraf arasında karmaşık bağımlılığı oluşturan koşulların SSCB'nin dağılması gibi sistemik bir değişime dahi direnebilirken, bu koşulların ortadan kalkmasıyla iki taraf arasındaki karmaşık bağımlılığın neden sona erdiğinin incelenmemesi önemli eksikliklerdir.

BÖLÜM III

ENERJİ GÜVENLİĞİ, DOĞAZ GAZ ARZ GÜVENLİĞİ ve KKBT

Tezin kuramsal çerçevesinin çizildiği ikinci bölümün ardından bu bölümde öncelikle, tezin kavramsal çerçevesini oluşturmak için enerji güvenliği kavramı üzerinde durulacaktır. Enerji güvenliği kısaca tanımlandıktan sonra, daha özel olarak doğal gaz arz güvenliğinin önemi vurgulanacaktır. Nihayet bu bölümün son alt bölümünde doğal gaz ticaretinin, bu ticareti gerçekleştiren taraflar arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşturulmasında oynadığı önemli rol izah edilecektir.

3.1. Enerji Güvenliği Kavramı

Enerji, ekonomik ve sosyal gelişmenin temel bir gerekliliğidir. Küresel enerji yönetiminde çok sayıdaki uluslararası enerji kuruluşu arasında öne çıkan Uluslararası Enerji Ajansı'nın en geniş enerji güvenliği tanımı, enerji kaynaklarının kesintisiz ve uygun fiyatlardan erişilebilir olmasıdır (IEA 2007). Ancak, enerji güvenliği tanımı kısa vadeli ve uzun vadeli perspektifle de yapılabilir. Örneğin, enerji arzında yaşanan bir kesinti veya o kaynağı istenen miktarda kullanmaya engel olabilecek yüksek fiyatlar enerji güvenliğinin kısa vadede tehdit edilmesi anlamına gelirken, istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için enerji kaynağının kesintisiz ve uygun maliyetlerle arzının aksaması enerji güvenliği için uzun vadeli bir tehdittir (IEA 2011a).

İngiltere'de 1911'de Donanma Bakanı olarak görevlendirilen Winston Churchill'in, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'ya denizlerde üstünlük sağlamak üzere İngiliz deniz filosunda yakıt olarak kömür yerine petrol kullanma kararı almasından bu yana enerji güvenliği, ülkelerin ulusal güvenliklerinin ayrılmaz bir parçası olmuş ve dış politikada karar alma süreçlerinde önemli rol oynayan unsurlardan biri haline gelmiştir (Luft ve Korin 2008, 2-15).

Çeşitlendirme enerji alanında kritik önemi haiz bir stratejidir. İngiliz deniz filusunda ana yakıt olarak kömürden petrole geçiş kararının alınması öncesinde İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmalarda Churchill'in 17 Temmuz 1913 günü yaptığı konuşmasında enerjide çeşitlendirme stratejisi üzerinde durması tarihi önemi haizdir. Churchill'in İngiltere'nin petrol konusunda sadece tek bir petrol türüne, petrol üreticisi tek bir ülkeye, tek bir petrol tedarik güzergahına ve tek bir petrol üretim sahasına bağımlı kalmaması gerektiğine, petrolde güvenliğin sağlanması ve belirsizliğin ortadan kaldırılması için çeşitliliğin gerekli olduğuna vurgu yaptığı konuşmasından bu yana çeşitlendirme enerji güvenliğinin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (İngiltere Parlamentosu 1913). Esasında Churchill'in vurguladığı husus, Keohane ve Nye'in özenle üzerinde durdukları karşılıklı bağımlılıkta hassasiyet ve kırılganlık arasındaki ayrımdır. Churchill, kayda değer bir kömür üreticisi olan İngiltere'nin sahip olmadığı başka bir enerji kaynağına, petrole geçiş kararıyla ülkenin bir başka ülkeye kırılganlık ölçüsünde bağımlı olmamasının gerektiğini vurgulamıştır.

Ülkelerin ulusal güvenliklerinde enerji güvenliğinin artan önemi doğrultusunda, büyük ölçekli enerji tüketicisi ülkeler enerji arzlarını çeşitlendirme çabalarını desteklemek üzere bu alanda daha fazla dayanışma sergileme ve ortak hareket etme ihtiyacı hissetmiştir. AB'yi oluşturan üç temel antlaşmadan ikisi [Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (Paris Antlaşması 1951) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Roma Antlaşması 1957)] bu nedenle doğrudan enerjiyle ilgilidir.

1951 Paris Antlaşmasıyla, Topluluk için düzenli ve adil bir kömür arzı hedeflenmiştir (AB Komisyonu 2000). Bunun nedenleri arasında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin kömürde ihracatçı konumundan ithalatçı konumuna geçmesi, keza önemli bir kömür üreticisi olan Polonya'daki Silezya bölgesinin SSCB'nin kontrolüne geçmesi ve Batı Avrupa'daki kömür üretiminin azalması gelmekte olup, bu gelişmeler çerçevesinde Avrupa'nın kömür arzı yaklaşık yetmiş milyon ton düşmüştür (Gillingham 1991, 179). Benzer şekilde, 1973-1974 petrol krizi de, sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin gelişimi açısından enerji arzında yaşanabilecek kesintilerin önemini anlamalarına neden olmuş ve bunun sonucu olarak, on altı OECD üyesi, petrol arzında

olabilecek ani kesintilere karşı hazırlıklı olmak, ortak hareket etmek ve dayanışma sergilemek amacıyla 1974 yılında UEA'yı kurmuşlardır (OECD).

Soğuk Savaş döneminde doğal gaz özelinde RF ile karşılıklı bağımlılık temelinde uzun vadeli yoğun bir işbirliğine giren AB, SSCB dağıldıktan ve Soğuk Savaş sona erdikten kısa süre sonra SSCB'den ayrılan yeni bağımsız devletlerin ve Doğu Avrupa'nın enerji sektörlerinin Avrupa ve küresel enerji piyasalarıyla entegrasyonunu sağlamak ve doğal gaz arz güvenliklerini garanti altına alabilmek için Enerji Şartı sürecini başlatmışlardır (Högselius 2013, 211). Avrupa Enerji Şartı, enerji güvenliği için hukuki zemini oluşturmak ve enerji işbirliğini desteklemek üzere 1991'de siyasi bir deklarasyon olarak imzalanmıştır (AB Komisyonu 1997a). Daha sonra ise Enerji Şartı Antlaşması (EŞA) (*Energy Charter Treaty*) 17 Aralık 1994'te Lizbon'da imzalanmıştır (Enerji Şartı Antlaşması 1994).

AB ayrıca, 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Anlaşmasıyla, Trans Avrupa Ağları adı altında AB içerisindeki enerji altyapısının güçlendirilmesini hedefleyen projeleri üstlenebilmesi için AB kurumlarını yetkilendirmiştir. Bilahare, 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon'da AB üyesi devletlerin ve hükümet başkanlarının imzaladığı Lizbon Anlaşması'yla diğer konuların yanı sıra enerjide de hızlı ve doğru kararların alınması için AB mekanizmalarının işleyişinde bazı reformlar öngörmüş, buna göre AB'nin enerji iç pazarının işleyişini, AB içerisinde enerji arz güvenliğinin sağlanmasını, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirerek, enerji verimliliği ve enerji tasarrufunun teşvik edilmesini ve enerji ağlarının birbirine bağlanmasının teşvik edilmesinin amaçladığı hüküm altına alınmıştır. Lizbon Anlaşmasının 194'ncü Maddesi, AB enerji politikasının bazı alanlarının paylaşılmış yetki ile yönetebileceğini beyan ettiği için ülkeler arasında ortak bir enerji politikasına doğru bir harekete işaret edilse de, her üye devlet, enerji kaynaklarını kullanma koşullarını, farklı enerji kaynakları arasındaki seçimini ve enerji kaynağının genel yapısını seçme hakkını saklı tutar (Bostanoğlu, 2021, 521-522).

Özetle, ülkelerin ulusal güvenliklerinde enerji güvenliğinin artan önemi doğrultusunda, enerjinin yaşadığı dönüşümün de etkisiyle, enerji güvenliği kömür, petrol ve doğal gaz arz güvenliği odağıyla tartışılmaya başladığı, enerji güvenliğinin arz kesintisi halinde tüketici ülkeler için daha kritik bir tehdit oluşturması nedeniyle de tarihsel olarak tüketici ülkeler gözünden ve arz güvenliği boyutuyla öne çıktığı görülmektedir.

3.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Doğal Gaz Arz Güvenliği

SSCB'nin dağılması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yeni sınırlarla çizilen küresel jeopolitik haritayı ve bu haritanın şekillendirdiği uluslararası siyasetin temel dinamiklerini değiştirmiştir. Bu değişimin etkileri, uluslararası ticaretin “sadece ekonomik bir olguya indirgenemeyecek” pek çok alanından bir tanesi olan enerji alanında da derinden hissedilmiştir (Per Högselius 2013, 2).

Uİ disiplninde bu dönemde güvenlik anlayışının derinleşmesi ve genişlemesinin de etkisiyle, enerji Soğuk Savaş sonrası dönemde giderek daha fazla uluslararası ilişkilerle ve güvenlik boyutuyla birlikte ele alınan bir çalışma alanı haline gelmiştir. Küresel düzeyde enerji arz güvenliği, genel anlamda güvenliğin giderek daha fazla önem kazanan bir boyutunu oluşturmuştur. Bu kapsamda genel kabul gören görüş, enerji güvenliği ve ekonomik istikrarın birbiriyle ilintili olduğu, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmanın enerji arz güvenliği sağlanmadan gerçekleştirilemeyeceği yönündedir (Yergin 2011; Luft ve Korin 2008; Sovacool 2011). Zira ulusal ekonomiler için temel girdi olan enerji kaynakları, gerek gündelik yaşamın idamesi gerekse toplumsal refah seviyesinin artırılması için hayati öneme sahiptir. Bu durum enerji güvenliğini gerek sanayileşmiş gerek gelişmekte olan ülkeler açısından zaman içerisinde önemli bir dış politika konusu ve ulusal güvenlik meselesi haline getirmiştir (Yergin 2011).

Nüfus ve kalkınmışlıkla doğru orantılı olarak yüksek hızlarda artan küresel enerji tüketimi, öncelikle küresel ölçekli bazı krizler başta gelmek üzere dünya kamuoyunda kimi zaman enerji arz güvenliğinin tehdit altında olduğu izlenimi uyandırmıştır. Ayrıca, enerji sektöründeki ulus devletlerin dışındaki aktörler, yüksek enerji fiyatları, üretici ve

tüketici ülkeler arasındaki uzun coğrafi mesafeler ve bunun sonucunda oluşan enerji ticareti, üretici ülkelerdeki istikrarsızlıklar, 2005’de yaşanan Katrina Kasırgası veya 2006 ve 2009 yıllarında RF ile Ukrayna arasındaki anlaşmazlıkların yol açtığı arz kesintileri, enerji güvenliğini tıpkı 1973-1974 petrol krizinin ardından 1980’lerde olduğu gibi, 2000’li yılların ortalarından itibaren küresel gündemin tekrar en üst sıralarına taşımış, enerji arz güvenliği konusunu dış politikanın önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. Bu gelişmeler, birçok ülke ve ülkeler grubunu enerji arzı konusunda gerekli tedbirleri almaya ve bu kapsamda yoğun bir enerji diplomasisi yürütmeye itmiştir. Ülkelerin yoğun bir enerji diplomasisi yürütmeye zorunlu kılan unsur, enerji arz güvenliğinin sağlanması amacıyla izlenen stratejilerde, teknik verilerin ortaya koyduğu enerji ihtiyaçlarının yanı sıra, izlenen dış politikanın temel hedeflerinin de dikkate alınmasının ve bu hedeflerle uyumlu hareket edilmesinin gerekliliğinin zaman içerisinde daha iyi anlaşılması olmuştur.

Bu kapsamda, Polonya tarafından 11 Mayıs 2007 tarihinde Krakow şehrinde düzenlenen Enerji Zirvesi’nde doğal gazda RF’ye yüksek oranlarda bağımlı Baltık ülkelerinin yanı sıra, Polonya ve Ukrayna’nın enerji arz güvenliğine ilişkin meseleler ele alınmıştır. 10-11 Ekim 2007 tarihinde Vilnius’ta, 23 Mayıs 2008 tarihinde Kiev’de, 14 Kasım 2008 tarihinde Bakü’de, 27 Ocak 2009 tarihinde Budapeşte’de, 24-25 Nisan 2009 tarihlerinde Sofya’da, 8 Mayıs 2009 tarihinde Prag’da ve son olarak 14 Ocak 2010 tarihinde Batum’da düzenlenen zirveler, Krakow ile başlayan enerji güvenliğine odaklı zirveler zincirinin birer halkası niteliğindedir. 14 Ocak 2010 tarihinde Batum’da gerçekleştirilen Batum Enerji Konferansı sonrasında kabul edilen Ortak Bildiri’de anılan zirvelerden elde edilen sonuçlara atıfla, enerji güvenliği kaynaklı küresel sınamaların kapsamlı şekilde ele alınabilmesi için ortak çabaların önemine dikkat çekilmiştir (Batum Enerji Konferansı Ortak Bildirisi 2010).

Enerji faaliyetleri, üretim, iletim ve tüketim şeklinde üç ana gruba ayrılabilir. Bu açıdan, enerji güvenliği kavramı, tüketici ülkeler açısından arz güvenliği boyutuyla öne çıkarken, üretici ülkeler için ise talep güvenliğini de ilgilendirir. Ekonomilerin temel girdisini oluşturan enerjiye bağlı enerji arz güvenliği, ulusal ve uluslararası düzeyde özellikle son otuz yılda görünürlüğü artan ve uluslararası gündemin üst sıralarına

yerleşen, küresel istikrar, dış politika, ulusal güvenlik, ekonomi güvenliği, ekonomik büyüme, toplumsal huzur, sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği gibi kritik konularla giderek daha fazla birlikte anılan genel bir kavram haline dönüşmüştür (Yergin 2011; Cherp ve Jewell 2014; Grigas 2017).

Enerji sektöründeki değişim çerçevesinde konuya bakıldığında enerji güvenliğinin tarihsel olarak sırasıyla, fosil yakıt sınıfına giren kömür, petrol ve doğal gazla şekillendiği görülmektedir. Konunun uluslararası ilişkiler disiplini ile ilgilendiren boyutu ise, sınırlı rezervlere sahip söz konusu fosil yakıt kaynaklarının dünyada belirli bölgelerde ve ülkelerde konsantre olarak yer almasından dolayı ülkelerin kalkınmaları için kritik önem taşıyan bu kaynaklara kesintisiz ve uygun fiyatlardan erişilebilmek için giriştikleri rekabettir.

Enerji arzının kesintisiz ve ekonomik açıdan sürdürülebilir bir şekilde sağlanabilmesi için ülkelerin birbirleriyle giriştikleri fosil yakıt kaynaklarına erişim rekabeti, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, artan bir şekilde ülkeler açısından dış politikanın da önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Zaman içerisinde Batı Avrupa'da, ekonomik kalkınma için temel enerji kaynağı olarak doğal gaz öne çıkmıştır. Bu gelişmede çevresel ve ekonomik gerekçelerin yanı sıra, başta SSCB olmak üzere, dünyanın ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin hızla artması önemli rol oynamıştır. Petrol ve kömüre göre daha az karbon yoğunluğuna sahip olması, bu nedenle daha az sera gazı salımlarına yol açması ve çok sayıda yan ürüne dönüştürülebilmesi nedeniyle doğal gaz yirminci yüzyılın ortalarında ana oyuncu olarak sahneye çıkmıştır.

Kaynak bazında küresel enerji tüketim eğilimleri incelendiğinde doğal gazın toplam tüketim içerisindeki payı 1970'lerden başlayarak düzenli bir şekilde artmıştır. Kaynak bazında enerji tüketiminde diğer önemli fosil yakıtlar olan petrol ve kömürdeki artış durağan kalırken doğal gazda özellikle son otuz yılda ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu artışın önümüzdeki yirmi yılda da devam etmesi beklenmekte olup, 2050 yılına kadar doğal gaz talebinin günümüzdeki talebin %60'ı kadar artacağı düşünülmektedir. Uluslararası "petrol ve doğal gaz şirketlerinin" bir bölümü kendilerini "doğal gaz ve petrol" şirketi

olarak tanımlamaya başlamışlardır (Yergin 2020, 375). Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2011'de yayınladığı "Altın Gaz Çağı için Altın Kurallar" başlıklı raporu, doğal gazın altın bir çağa giriş yaptığını, ancak bunun dünyadaki konvansiyonel olmayan geniş gaz kaynaklarının önemli bir bölümünün kar odaklı ve çevresel açıdan kabul edilebilir şekilde geliştirilebildiği takdirde mümkün olabileceğini ortaya koymuştur (IEA 2011b).

Dünyanın artan nüfusu ve toplumların yükselen refah seviyeleri küresel enerji talebinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlan yükselmesine neden olmuştur. Ancak, 1973-1974 petrol krizi, güvenilir tedarikçi olarak Körfez Ülkeleri ve güvenilir tedarik kaynağı olarak petrolün rolü ciddi şekilde sorgulanmasına, dünya genelinde enerji tüketim alışkanlarının derinden değişmesine ve küresel enerji sektöründe aşamalı bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır. Bu gelişme doğal gazın özellikle Avrupa'da başlıca birincil enerji kaynaklarından biri olmasının önünü açmıştır. Doğal gazın diğer fosil kaynaklar petrol ve kömüre göre daha az karbon salımına neden olması nedeniyle çevresel mülahazalar da dünyanın en büyük doğal gaz piyasalarından biri haline gelen Avrupa'daki bu dönüşümde özel bir rol oynamıştır (Gustafson 2020, 14).

Bunun yanı sıra, 1986'da yaşanan ve insan sağlığı ve çevre üzerinde sınıraşan olumsuz etkilere neden olan Çernobil nükleer kazası, özellikle Avrupa'da, nükleere yönelme kararlarının sorgulanmasına da neden olmuştur. Çernobil kazası, santralin işletmesiyle ilgili değil, santralin güvenliğiyle ilgili bir test sırasında ve sorumlu operatörlerin reaktörün güvenlik sistemlerinin devreye girmemesi için normalde yapmamaları gerektiği halde acil durum sistemini devre dışı bıraktıkları sırada meydana gelmiştir (TENMAK Nükleer Enerji Araştırma Enstitüsü). Ancak yine de kazadan sonra Avrupa kamuoyunda nükleer karşıtı bir hava oluşmuş, İtalya'da 1987'de yapılan bir referandumla işletmedeki dört nükleer reaktörün kapatılmasına ve yapımı planlanan beş nükleer reaktörden vazgeçilmesine karar verilmiştir. Batı Avrupa'daki ülkeler işletmedeki nükleer santrallerini kapatma kararı almasalar da, kazanın ardından 2000'li yılların başına kadar yeni bir nükleer reaktör inşa edilmesi kararı alınmamıştır. Bu gelişme, kıtanın doğal gaz talebinin ilave olarak artmasında rol oynayan diğer bir faktördür (Schneider 2001, 4-5).

Tüm bu hususlar çerçevesinde, 1970’lerde, özellikle 1973 petrol krizinden sonra, Avrupa’da ekonomik kalkınma için temel enerji kaynağı olarak görülen, zaman içerisinde de bu konuma ulaşan doğal gazın uluslararası ticaretinin, Keohane ve Nye’ın izah ettikleri karmaşık bağımlılık için en uygun koşulları sağladığı, adeta bu koşullar bütünün ortaya çıkarılabilmesi için özel bir kolaylaştırıcı rol oynadığı söylenebilir. Ancak, Atlantik’in diğer tarafında gelişmeleri takip eden ABD kendi iç değerlendirmelerinde (veya kamuya açık beyanatlarında da), doğal gaz aracılığıyla, AET ve SSCB arasında uzun soluklu özel ve karmaşık ilişkilerin oluşturulabileceği çekincesini çeşitli kereler dile getirmiştir.

ABD yönetiminde halihazırda Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Antony Blinken 1987’de bir doktora öğrencisiyken kaleme aldığı “Müttefik Müttefike Karşı” başlıklı çalışmada ABD yönetiminin konuya bakış açısını kapsamlı ve ayrıntılı şekilde ele almıştır (Blinken 1987). Keza, ABD’nin Bilgi Edinme Özgürlüğü Kanunu çerçevesinde gizliliği kaldırılan Merkezi İstihbarat Örgütü (CIA) analizlerinde de Batı Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında doğal gaz alanında tesis edilebilecek işbirliği konusunda ABD yönetiminin ciddi şekilde defaatle uyarıldığı görülmüştür. CIA tarafından hazırlanan iki istihbarat analizi bu konuda özellikle öne çıkmaktadır. Mart 1981’de “SSCB-Batı Avrupa: Sibirya Avrupa Doğal Gaz Boru Hattının Düşündürdükleri” başlıklı analizde CIA, anılan boru hattıyla Sovyetlerin elde edebilecekleri temel potansiyel siyasi avantajları ve Batı Avrupa’nın karşı karşıya kalabileceği önemli siyasi risklere dikkat çekilmiştir (CIA 1981). Analize göre CIA doğal gaz anlaşmasının Sovyetlere iki önemli siyasi avantaj sağlayacağını belirtir: a) Batı Avrupa’yla daha yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler ve b) Batının ekonomik yaptırımları ile NATO’nun askeri modernizasyonu için Moskova’nın diplomatik faaliyetleri için yeni bir araç. CIA’nin Ağustos 1982 tarih ve “Sibirya-Batı Avrupa Doğal Gaz Boru Hattının Görünümü” başlıklı analizde ise, SSCB’nin Yamal projesini Batı Avrupa’yla işbirliğiyle geliştirmesinin üç ana hedefinin bulunduğu değerlendirme yapılır: i) Kayda değer miktarlarda gelir elde etmek. Moskova aldığı kredileri geri ödedikten sonra doğal gaz ticaretinden toplam 10 milyar dolara kadar bir gelir elde edebilir. ii) Gaz üretiminin desteklenmesini sağlamak. Sibirya gaz sahalarından gaz üretiminin geliştirilebilmesi için kritik önemi haiz, ABD dışından ve ABD yaptırımlarından etkilenmeden gerekli ekipman tedarikinin sağlanması ve iii) Proje

ABD ile Batı Avrupa arasındaki ayrılıkları güçlendirebilir. Batı Avrupa'nın Sovyet gazına artan bağımlılığı Avrupa'da Doğu-Batı meselelerinde karar verme mekanizmalarını etkileyen kayda değer bir unsura dönüşebilir.

Aynı CIA analizinde Batı Avrupa'nın bu anlaşmadan elde edebileceği çıkarlar ise şöyle sıralanmıştır. i) Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi: Sovyet gazı Batı Avrupa'nın toplam enerji talebinin sadece %3'üne karşılık gelse de, Batı Avrupa bu anlaşmayı OPEC petrolüne ve OPEC üreticilerine olan bağımlılığı azaltmak için bir araç olarak görmektedir. Batı Avrupa SSCB'yi bazı OPEC ülkelerinden daha güvenilir bir tedarikçi olarak değerlendirmekte ve Yamal boru hattı projesinin enerji güvenliklerini güçlendireceğini düşünmektedir. ii) İstihdam: Boru hattıyla ilgili ihraç sözleşmeleri Fransa, İtalya, İngiltere ve Batı Almanya'da özellikle işsizlik nedeniyle ağır yara alan sanayi kolları ve bölgeler için on binlerce istihdam anlamına gelmektedir. iii) Fiyat: OPEC tedarikçilerinin petrol fiyatlarına ve Norveç ile Cezayir gibi Avrupa'ya gaz tedarik eden tedarikçilerin gaz fiyatlarına göre Sovyet gazı ucuz kalmaktadır. iv) Yumuşama (detant): Batı Avrupalılar, Sovyetler Birliği ile yapılan ticareti Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin istikrarlı seyretmesi için önemli bir unsur olarak değerlendirmekte, bunun da ulusal güvenliklerini güçlendirecek bir faktör olacağını düşünmektedir (CIA 1982a).

Uluslararası ticaretin gerekli kıldığı kendine has mekanizmalar nedeniyle diğer birincil enerji arz kaynaklarından ayrılan doğal gazın bu kolaylaştırıcı rolü o kadar etkin ve önemlidir ki, Atlantik ötesinden gelen yoğun tepkilere, itirazlara, kınamalara ve yaptırım tehditlerine rağmen, Keohane ve Nye'nin karmaşık karşılıklı bağımlılığın ana özellikleri olarak belirttiği üç ana niteliğin temellerinin Soğuk Savaşın iki karşı cephesi, AET ve SSCB arasında 1982'de, uzun yıllar sarsılmayacak şekilde atılmasını mümkün kılmıştır. Bu nitelikleri hatırlayacak olursak, a) toplumların birbirlerine birden fazla kanalla bağlanması ve iletişim kanallarının çokluğu, b) uluslararası ilişkilerin gündeminin hiyerarşiye bağlı olmayan ve öncelik taşımayan çok sayıdaki konuyla belirlenmesi ve c) karmaşık karşılıklı bağımlılığın baskın olduğu durumlarda devletlerin diğer devletler üzerinde askeri güç kullanmaktan kaçınmalarınıdır.

Uİ disiplininde enerji güvenliği odaklı tartışmalarda, 1970 ve 1980'lerde ön planda bulunan petrolün yerini doğal gazın almasıyla, 1990'lı yıllardan itibaren doğal gaz öne çıkmıştır (ABD Enerji Bakanlığı, 2005). Kaynaklara göre küresel enerji tüketim eğilimleri incelendiğinde, petrol ve kömür ağırlıklı olan birincil enerji arzının, toplam birincil enerji arzındaki payındaki artış hızının 1980'lerde doğal gazın sahne almasıyla yıllar içerisinde yavaşladığı görülmektedir. 2000'li yılların başında da bu dönüşüm devam etmiş, ABD Enerji Bakanlığı 2005'de doğal gazı yirmi birinci yüzyılın başlangıcındaki birkaç on yıl süreyle küresel birinci enerji tüketiminde en fazla artış gösterecek yakıtlardan biri olarak değerlendirmiştir (ABD Enerji Bakanlığı, 2005).

1973 petrol şokunu takiben, petrolü ikame edebilecek yeni bir enerji kaynağı arayışının da etkisiyle, doğal gazın görünürlüğü uluslararası ilişkilerde özellikle 1970'lerin sonundan itibaren artmış ve ülkelerin dış politikaları bu dönemde genelde enerji ve özelde ise doğal gaz ticareti temelinde şekillenmeye başlamıştır. Aynı şekilde, uluslararası ilişkiler perspektifli enerji güvenliği tartışmalarında, özellikle AB ve Rusya özelinde yapılan çalışmalarda, mercek altına alınan yakıt türü neredeyse tamamen doğal gaz olmuş, tartışmalar doğal gaz arz güvenliği ve doğal gaz boru hattı projelerinin güzergahları bağlamında transit konusuna odaklı olsa da, genel kavram olarak enerji kullanılmıştır (Ünal 2011; Biresselioglu 2011; Çam 2013; Yakupova 2013; Çağlar 2017). Benzer şekilde, disiplinde Türkiye'nin bölgesel enerji arz güvenliği konusundaki rolüne ve Türkiye-AB enerji ilişkilerine dair literatürdeki çalışmalar da ağırlıklı olarak enerji güvenliği genel başlığı altında kaleme alınmış, ancak bu çalışmalarda doğal gaz odaklı tartışmalar yapılmış ve doğal gazın rolü münhasıran incelenmeksizin genel bir kavram olarak enerji kavramı üzerinde durulmuştur (Tayfun 2018; Sezgenoğlu 2016; Anlar 2017; Yılmaz 2021, Erkal 2018). Oysa enerji geniş çerçeveli bir kavramdır ve farklı boyutları bulunmaktadır. RF ile Avrupa'nın münhasıran doğal gaz alanındaki karşılıklı bağımlılığı ele alan bazı çalışmalar ise, salt 2006 sonrasındaki gelişmelere odaklanmış, iki taraf arasında karmaşık karşılıklı bağımlılığı verili bir sonuç olarak kabul etmiş, bu durumun oluşmasında doğal gazın tarihsel olarak oynadığı rolün üzerinde süreç analizi yapılarak durulmamıştır (Finon ve Locatelli 2008).

3.3. Doğal Gaz Ticaretinin Kendine Has Özellikleri ve KKBT

Doğal gaz sektörünün tarihi, doğal gazın kendine has özellikleri nedeniyle diğer fosil yakıtlar olan kömür ve petrolden ayrıştığı için temel olarak daha farklıdır (Van de Graaf ve Sovacool 2020, 97-99). Bu nedenle, uluslararası gaz ticaretine taraf olan ülkeler arasındaki ilişkiler çok katmanlı ve çok boyutludur ve bu ilişkiler petrol ticaretine göre daha karmaşıktır. Daha da önemlisi, gaz ticaretinin ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere de ciddi yansımaları vardır. Bunun temel nedeni doğal gazın stratejik bir enerji emtiası olmasıdır. Zira doğal gazın uluslararası ticareti, ticarete konu olan taraflar açısından diğer fosil yakıtlara göre daha uzun vadeli planmaları, kapsamlı ve kendine has özel koşulları zorunlu kılar.

Tezin bu bölümünde bir enerji kaynağı olarak doğal gazın dünyada kullanımının ve uluslararası ticaretinin kısa tarihçesine değinilecek, doğal gazın neden stratejik bir emtia olduğu açıklanarak, gaz ticaretini diğer enerji emtialarının ticaretinden farklı kılan temel özellikler üzerinde durulacaktır.

Kömürün atmosfer koşullarında, buhar ve oksijen ile tepkimeye girmesiyle orta kalorifik değerde, hidrojen ve karbonmonoksit karışımı içeren sentetik bir gaz elde edilir (Singh ve Atkins 1982, 56). Kömürün gazlaştırılmasıyla gaz elde edilmesi, diğer bir deyişle kömürden gaz üretimi ilkel yöntemlerle İngiltere’de 1700’lü yıllara kadar uzanır ve ülkede kömürden modern anlamda ilk gaz üretimi 1813’de gerçekleştirilmiştir. Kuzey Denizi’nde 1965’de doğal gaz keşfedilene dek İngiltere kömürün gazlaştırılmasıyla elde edilen gazın boru hatlarıyla iletimi ve aydınlatmada dahi kullanılması konusunda ciddi bir bilgi birikimi elde etmiştir. Öyle ki, 1850’de Londra’da kömürden elde edilen gazın taşındığı boru hatlarının uzunluğu 2 bin mili aşmıştır (Penna 2020, 116).

Yüksek oranda metandan oluşan ve en temiz fosil yakıt olarak bilinen doğal gaz ise doğada, yer altında serbest şekilde bulunur. Doğal gaz insanlık tarihindeki yolculuğuna, 1821’de, New York eyaletinde New York şehrine yaklaşık 600 km uzaklıkta tesadüfen keşfedildiği yerden evlerine ilkel bir boruyla getirdikleri gazı aydınlatma ve ısınma amaçlı

kullanan Amerikalı bir aileyle başlamıştır. İlk yüksek basınçlı doğal gaz boru hattı 1891'de inşa edilen ve Indiana'dan Chicago'ya uzanan 120 mil uzunluğundaki boru hattıdır (Penna 2020, 122-124).

Petrol, karayolu, demiryolu veya denizyoluyla basit işlemlerle taşınabilirken, doğal gazın boru hatlarıyla taşınması şarttır. Doğal gaz boru hatlarıyla taşınmadığı takdirde mutlaka sıkılaştırılmalı, sıvılaştırılmalı veya kimyasal işlemlerle yan ürünlere dönüştürülmelidir (Mahnovski 2003, 120). Petrolden daha hızlı işlenmesi gereken, petrole göre daha yüksek maliyetlerle depolanabilen ve uzun mesafelerde taşınması için daha karmaşık ve yüksek maliyetli altyapı yatırımları gerektiren bir emtia olan doğal gazın ticareti hükümetler arası işbirliğini zorunlu kılar (Taşveren 2020, 625). Doğal gaz alanındaki uluslararası projeler, doğal gazın çıkarılmasını, işlenmesini ve boru hattıyla taşınmasını içeren kapsamlı ve maliyetli süreçler gerektirir ve yapımları uzun yıllar sürer. Bu nedenle, petrole göre ikamesi çok daha güç olan doğal gazla ilgili uluslararası boru hattı projeleri, ülkeler arasındaki stratejik, siyasi ve ekonomik unsurlardan etkilenen, aynı zamanda bu unsurlar aracılığıyla taraflar arasında oluşan kırılganlığın da etkisiyle, taraflar arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşmasını sağlayan projelerdir.

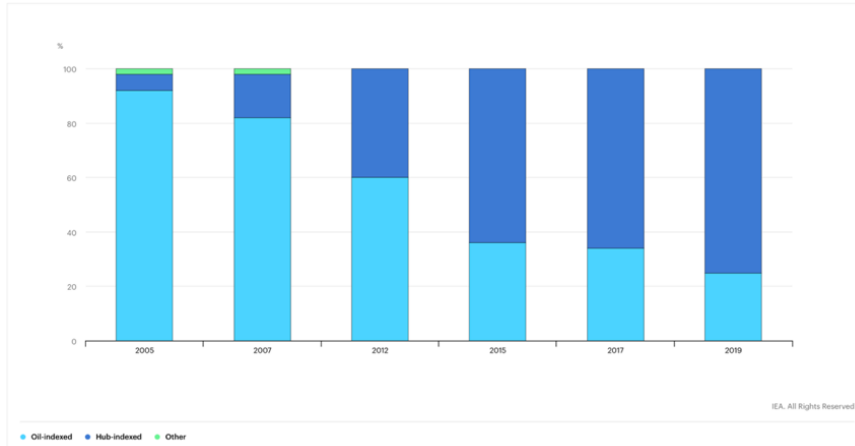
Üretimi gerçekleştirilen doğal gazın borularla dağıtımını ve nihai tüketiciye ulaştırılması için petrole göre yüksek maliyetli iletim ve dağıtım altyapılarının kurulması gerekir. Bu altyapılar, doğal gazın taşınması için gerekli çelik boru hatları, boru hatlarıyla taşınması için doğal gazın sıkıştırılmasını sağlayan kompresör istasyonları, vanalar, taşınan doğal gazın basıncının ölçülmesi ve gerekli hallerde basıncının düşürülmesi için basınç ve ölçüm istasyonları ile kontrol merkezleri gibi fiziki yatırım gerektiren unsurlardan oluşmaktadır (Gustafson 2020, 538).

Gazın üretim sahasından piyasaya sevki ve piyasalaşması için gerekli altyapı olan iletim sisteminin temelini gazın fiziki olarak taşınması oluşturur (Rekabet Kurumu 2012, 75). Gaz iletim altyapısının ana unsurları; boru hatları ve boru hatlarındaki gazın iletimi için gerekli gücü sağlayan kompresör istasyonları olup, gaz iletim hattı için alınacak yatırım kararlarında ekonomik, teknik ve lojistik etkenler önemlidir, ancak iletim hattının

kendi özellikleri yanında kompresör istasyonlarının sayısı, yeri ve teknolojisi gibi özellikleri de iletilen gaz miktarının seviyesi kritik önemi haizdir (Rekabet Kurumu 2012, 75). Öte yandan, doğal gaz rezervlerinin tüketim merkezlerinden uzak mesafelerde yer alması nedeniyle doğal gazın uzun ve engebeli mesafelerde boru hatlarıyla taşınması, maliyetleri yüksek oranda arttıran önemli bir faktördür. Bu nedenle, doğal gaz ticaretinde ilk yatırım maliyetinin ve iletim masraflarının, gazın taşınacağı boru hattının çapı büyütüldüğü, diğer bir deyişle boru hattından daha fazla gaz akışı sağlanabildiği ölçüde daha hızlı geri dönüşünü sağlamak mümkündür (Gustafson 2020, 71).

Doğal gaz ticaretinde, üretimden nihai tüketiciye ulaştırılana kadarki geniş süreç için uzun vadeli planlama ve yüksek maliyetli ön yatırımlar gerekir. Bu yatırımların gerçekleştirilebilmesi, gaz üreticisi ve tüketicisi taraflar arasında özel koşullar içeren, uzun dönemli ve alım garantili alım ve satım anlaşmalarının akdedilmesini zorunlu kılar. Bu anlaşmalar ise taraflar arasında gerçekleştirilen meşakkatli görüşme ve müzakerelerle şekillenebilir. Avrupa’da boru hatlarıyla yapılan doğal gaz ticareti tarihsel olarak büyük ölçüde petrol fiyatına dayalı (*oil-indexed*) fiyat formülleri ve al ya da öde hükümleri içeren uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmeleri temelinde yürümüştür. Ancak, 2000’li yılların ortalarından itibaren zaman içerisinde Avrupa piyasasının serbestleşmeye gitmesi nedeniyle, boru hatlarıyla yapılan gaz ticaretinde uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin yerini Avrupa’daki doğal gaz ticaret merkezlerinde gazın gazla rekabetine dayalı yeni ticaret formalitelerine (*hub-indexed*) bırakmıştır (IEA 2020).

Şekil 3.1. Avrupa’nın Doğal Gaz Fiyatlama Mekanizmasında, 2005-2020 Vadesinde Petrole Endeksli Fiyatlamadan (*oil-indexed*) Gazın Gazla Rekabetine Dayalı Fiyatlamaya (*hub-indexed*) Geçiş (IEA 2020).

Söz konusu yüksek seviyelerdeki yatırımlarının geri dönüşü için RF gibi doğal gaz kaynağı sahibi ülkeler, uzun süreli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerini tercih etmişlerdir. Böylece projelerin finansmanı da sağlanmış olur. Diğer bir deyişle, uzun vadeli doğal gaz alım ve satım sözleşmeleri bir anlamda finansman yatırım aracı olarak işlev görmüştür (Konoplyanik 2012, 47).

Bu nedenlerden dolayı, petrole kıyasla uluslararası doğal gaz ticaretinin tarafları arasındaki ilişkiler önemli derecede farklılık arzeder. İki ülkenin doğal gaz ticareti gerçekleştirmeye karar vermesi halinde, başlayacak uzun soluklu bu işbirliği için ciddi bir teknik ve ekonomik planlamaya ihtiyaç duyulur. Doğal gaz ticareti için tasarlanan projede nihai yatırım kararı alınabilmesini teminen öncelikle uzun vadeli bir alım-satım anlaşmasının akdedilmesi gerekir. Böylelikle, yapılacak yatırım her iki taraf açısından da teminat altına alınmış olunur. Söz konusu alım-satım anlaşmaları da, taraflar arasında uzun süreli müzakereleri zorunlu kılar. Müzakereler kimi durumlarda kesintisiz şekilde haftalarca süren ve çoğu zaman birden fazla müzakere turunu gerektiren uzun bir sürece yayılan görüşmelerle neticelendirilebilir. Soğuk Savaş'ın özel koşulları dikkate alındığında ve özellikle yumuşama (detant) öncesindeki dönemde Doğu ile Batı arasındaki temasın asgari seviyede kaldığı düşünüldüğünde, doğal gaz ticaretinin temelini oluşturan uzun vadeli alım-satım anlaşmalarının iki taraf arasında bir anlamda kaydadeğer bir görüşme kanalının açılmasını sağladığı da söylenebilir.

Doğal gaz ticaretinde yatırımların geri dönüşü petrole kıyasla daha geç gerçekleşir çünkü doğal gazın üretilmesi, işlenmesi ve uzun mesafelerde taşınması petrole göre daha yüksek maliyetlerle ve daha karmaşık işlemlerle mümkündür. Hedef pazara kesintisiz olarak gaz arzı sağlanarak nihai kullanıcıya sorunsuz şekilde gazın ulaştırılabilmesi için doğal gaz sisteminin ekonomik ve teknik açıdan verimli şekilde işletilmesi de önemli bir unsurdur. Bu da doğal gaz değer zincirinin üretim, iletim ve tüketim aşamalarında yer alan oyuncular arasında iyi bir organizasyon yapısı ve iletişim ağının kurulmasını zorunlu kılar. Bu nedenle, doğal gaz ticareti için siyasi irade ortaya koyana iki ülke arasındaki ilişkiler petrol ticaretinden farklı olarak uzun süreli bir işbirliğini gerektirir. O'Sullivan'ın ifadesiyle (2017, 65) “petrol ile doğal gaz ticareti arasındaki fark, bir daire kiralamak ile

yurtdışında bir ülkede kendi apartmanınızı inşa etmek gibidir. Her iki durumda da başınızı sokacak bir eviniz olur, ancak ikinci durum çok daha meşakkatli ve karmaşıktır.”

Doğal gaz ticaretinde alıcı ve satıcı olarak yer alan iki taraf arasında karşılıklı bağımlılığa yol açan yüksek maliyetli doğal gaz altyapı yatırımları ve bu altyapı yatırımlarının geri dönüşü için ticaretin uzun süreli olarak aksamadan sürdürülmesi zorunluluğu, taraflar arasında meydana gelebilecek siyasi anlaşmazlıklarda doğal gaz ticaretinin siyasi bir boyut kazanmasına ve oluşan bağımlılık açısından güçlü konumdaki tarafın doğal gaz ticaretiyle ilgili bu bağımlılığı kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı bir dış politika aracı olarak kullanmasına da yol açabilmektedir(O'Sullivan 2017, 80).

Öte yandan, doğal gaz ticaretinin tarafları arasında oluşan karşılıklı bağımlılık zamanla, bu alanın kendine has özellikleri nedeniyle sürecin farklı aşamalarına özel şirketler, finans kuruluşları ve devlet dışı diğer aktörlerin de farklı seviyelerde dahil olmalarıyla, çok katmanlı, çok boyutlu ve karmaşık bir ilişkiler bütününe dönüşür. Esasında, işte bu ilişkiler bütünü kendisi, Keohane ve Nye'ın da KKBT çerçevesinde vurguladığı devletler ve toplumlar arasında, devlet dışı aktörlerce çok sayıda etkileşim kanalıyla tesis edilen bağlantı ve ilişkilerin belirli bir hiyerarşik gündemi bulunmayan uluslararası siyasi sistemde ilgili koşulların oluşmasına neden olur.

Avrupa kıtası sınırlı doğal gaz ve petrol rezervlerine sahiptir ve AB ülkeleri enerjide dışa bağımlıdır. Günümüzde yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygın kullanım sahip olmasına ve rekabetçi fiyatlarla enerji üretimine imkan vermesine rağmen, geçmişte Avrupa kıtasının enerjide dışa bağımlılığı, bu kaynakların kullanılması için gerekli teknolojiler henüz yaygınlaşmadığı için fosil yakıt kaynaklarıyla ekonomik olarak rekabet edememeleri nedeniyle daha ciddi bir sorun olmuştur (Gustafson 2020, 162). Zira enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın itici motorlarından biridir. Ülkelerin ekonomilerinin küresel piyasalarda rekabet edebilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve refah düzeyinin artırılması güvenilir, verimli, sürekli ve ucuz enerji sağlanmasına bağlıdır. Enerji bu boyutuyla ülkelerin ulusal güvenliğini doğrudan etkilemektedir.

Genelde enerji ve özeldede doğal gaz güvenliğine dair yukarıdaki izahat dikkate alındığında, KKBT'nin iki taraf arasındaki asimetrik doğal gaz işbirliğine her iki taraf açısından hassasiyet ve kırılabilirliklerini ölçerek bir açıklama getirebileceği görülmektedir. KKBT bağlamındaki asimetri, gaz ticaretinde ihracatı yapan ülke ile ithalatı yapan ülke arasındaki ayrımlarla ortaya konabilir. İki taraf arasındaki gaz ticaretinin sona ermesinin daha fazla maliyet yaratacağı taraf daha fazla bağımlıdır ve diğer taraf bu asimetriden doğan gücü kendisi üzerinde kullanabilir (Lilliestam ve Ellenbeck 2011, 3382). Bu nedenle de güce maruz kalacak taraf bir enerji kaynağı olarak doğal gazı, gazın izleyeceği güzergâhta transit iletme ve gazın iletimi ve dağıtımını için altyapıya bağımlıdır (Stern 2002, 12-15). İki taraf arasındaki gaz ticaretinin sona ermesiyle oluşacak maliyet her iki taraf için de yüksekse, daha doğrusu her iki taraf da yüksek kırılabilirliğe sahipse, taraflar birbirlerine güç uygulayamazlar (Lilliestam ve Ellenbeck 2011, 3382). Burada üzerinde durulması gereken, enerji ve doğal gaz güvenliği konusunun taraflar arasındaki karşılıklı bağımlılıkta oluşan asimetriyle ön plana çıkmasıdır. Bu nedenle, meselenin doğal gazın sadece arz değil talep tarafıyla da iki boyutlu olarak ele alınmasında yarar vardır.

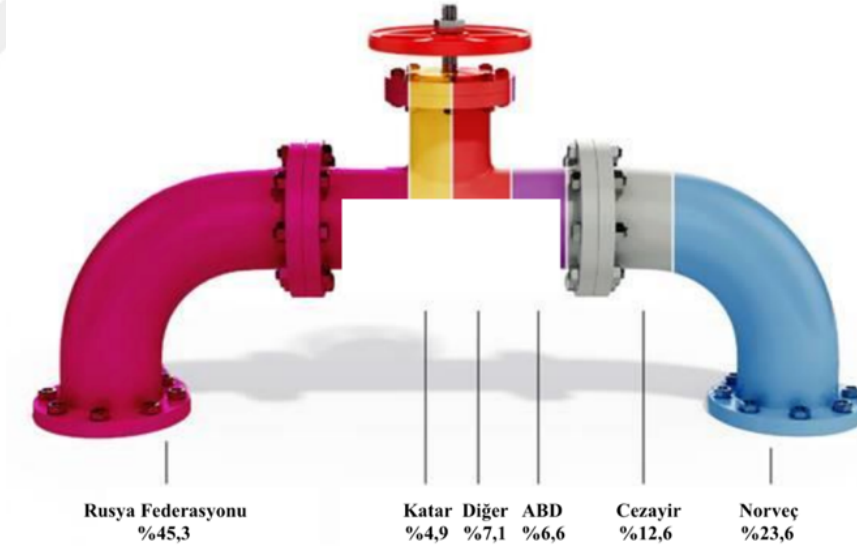
Öte yandan, literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak doğal gazın arz güvenliği üzerinde durmuş, talep güvenliği tarafını ağırlıklı olarak göz ardı etmiştir. Bunda, enerji güvenliği kavramının enerjide tüketici olan Batıda bulunan ve kullanılmaya başlanan bir kavram olarak literatüre girmesinin payı vardır (Kaveshnikov 2010). Bunun yanı sıra, gazda arz kesintisiyle arz güvenliğinde sorun yaşanması, yukarıda izah edildiği üzere, ilgili tüketici ülkenin ulusal güvenliği açısından, arz güvenliği boyutuyla, çok ciddi bir tehdit olarak karşımıza "çıkabilirken", söz konusu kesintinin ilgili üretici ülkenin ekonomisi veya ulusal güvenliği açısından talep güvenliği bağlamında süratli bir çözüm gerektirebilecek bir tehdit oluşturabileceği söylenemez. Ancak, doğal gazda ithalat bağımlılığına sahip bir ülkenin doğal gaz arzının ani olarak uzun süreyle kesintiye uğraması kaydedeğer olumsuz yansımaları neden olabilir (Grigoryev 2007, 137). Bu nedenle meselenin talep güvenliği boyutu literatürde daha az tartışılmış ve talep güvenliğini odağına alan daha az sayıda eser ortaya konmuştur. Ancak, KKBT bağlamında doğal gaz ticareti meselesinin gerek arz gerekse talep güvenliği bağlamında ele alınmasında yarar vardır.

BÖLÜM IV

SSCB (RF) VE BATI AVRUPA ARASINDAKİ DOĞAL GAZ TİCARETİ (1965-2000)

Rusya Federasyonu 2021 başı itibariyle 37,4 trilyon metreküple dünyanın en fazla ispatlanmış doğal gaz rezervine sahip ülkesidir. Küresel ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %20'si RF'dedir (BP 2021). AB ise doğal gazda yüksek oranda ithalata bağımlıdır. AB, 2021'deki yaklaşık 550 milyar m³ (bcm) civarındaki doğal gaz talebinin 350 bcm kadarını ithal etmiş, bunun yaklaşık 155 bcm'i RF'den gelmiştir (IEA 2022). AB'nin 2021'de toplam gaz tüketiminin yaklaşık %40'ı ve toplam gaz ithalatının ise yaklaşık %45'i RF tarafından karşılanmıştır.

Şekil 4.1. AB 2021 Doğal Gaz İthalatının Ükelere Dağılımı (AB Komisyonu 2022b)

AB'nin en fazla bağımlı olduğu enerji kaynakları petrol ve petrol ürünleri (yaklaşık %66), petrol ithalatında ise %27 ve kömürde %47 payla en büyük tedarikçisi RF olsa da, AB'nin gazdaki dışa bağımlılığı ve RF'ye yüksek bağımlılığı daha kritik önemdedir (AB Komisyonu 2022a). Bunun nedeni, doğal gaz ticaretinin, arz kesintisi halinde farklı ülkelerden, farklı güzergâhlarla ve hızla telafi edilebilecek petrol veya kömürün

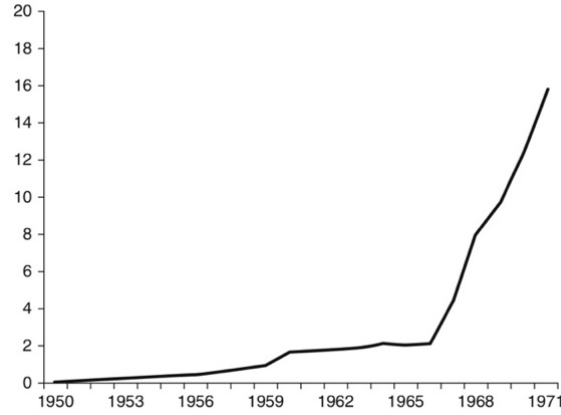
ticaretinden farklılık göstermesidir. Bu temel farklılıklar üçüncü bölümde ele alınmıştır. Kısaca, ticarete konu olan taraf açısından, ağırlıklı olarak boru hatlarıyla ve bölgesel ölçekte ticareti yapılan enerji kaynağı olan doğal gaz arzının kesilmesinin yaratacağı etkiler ve daha çok boru hatları dışında kalan yöntemlerle ve küresel ölçekte ticareti yapılan petrolde veya kömürde yaşanacak arz kesintisinin yol açacağı etkiler birbirinden farklıdır (Hayes ve Victor 2006a, 319-354). Doğal gazın başka bir kaynakla veya başka kaynak ülkelerden tedarik edilebilecek doğal gazla süratle ikame edilmesi güçtür. Bu da doğal gaz ticaretini gerçekleştiren tarafların petrol veya kömür ticaretine göre daha fazla hassasiyete ve kırılganlığa sahip olmaları anlamına gelir.

AB'nin doğal gazda ithalata ve doğal gaz ithalatında ise RF'ye bağımlılığı bir anda veya kısa sürede ortaya çıkan bir olgu değildir. İki taraf arasında artan doğal gaz ticaretiyle derinleşen ve genişleyen bağımlılık uzun bir geçmişe dayanmaktadır ve iki taraf arasında Keohane ve Nye'in transmisyon kayışı kavramıyla tanımladığı, doğrudan devletin kontrolünde bulunmayan kuruluşların, devlet dışı aktörlerin ve bireylerin yoğun girişimleri ve açtıkları farklı kanallarla kurdukları gayriresmî iletişim sonucu oluşmuştur. Daha da çarpıcı olanı, bu bağımlılığın temelleri Soğuk Savaş sırasında, yani iki taraf açısından en elverişsiz koşulların hüküm sürdüğü bir zeminde, iki farklı kutup arasında ve üstelik Atlantik'in diğer kıyısından gelen çeşitli tavsiyelere, ikazlara ve bilahare yaptırımlara rağmen atılmıştır.

4.1. SSCB - Batı Avrupa Doğal Gaz Ticareti

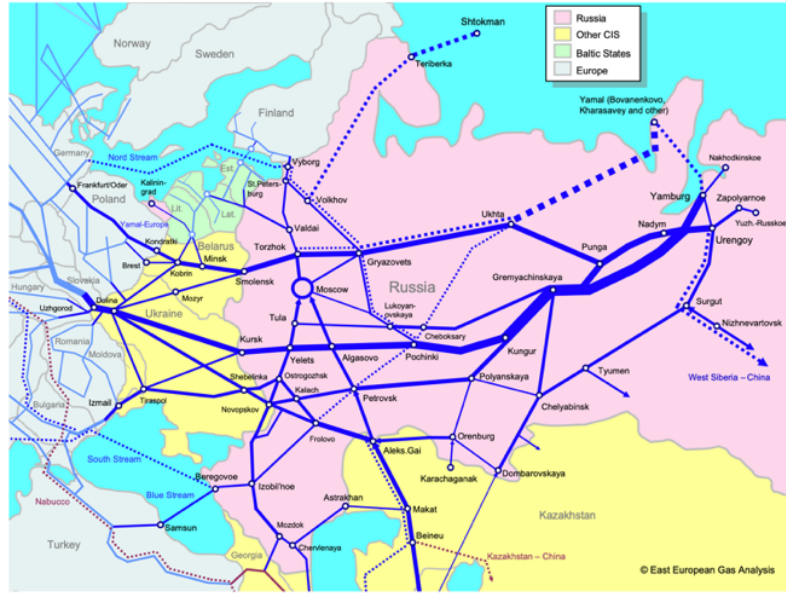
İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde SSCB açısından petrol keşifleri ve üretimiyle ön plana çıkan Sibiry'a da ilk gaz keşfi Tyumen şehrinde küçük bir köy olan Beryozovo'da yapılmıştır. Beryozovo'yu bölgede keşfedilen diğer irili ufaklı sahalar takip etse de, gaz tüketim merkezlerine uzak olması nedeniyle yüksek maliyetler gerektiren boru hatlarının inşasını zorunlu kılan bölgedeki mütevazı rezervler ülkede gazın sanayide kullanımının 1965'lere kadar planlanmamasına neden olmuştur (Ermolaev 2017, 10-11).

Şekil 4.2. SSCB'nin 1950-1971 Doğal Gaz Rezervleri (tcm) (Högselius 2013, 137).

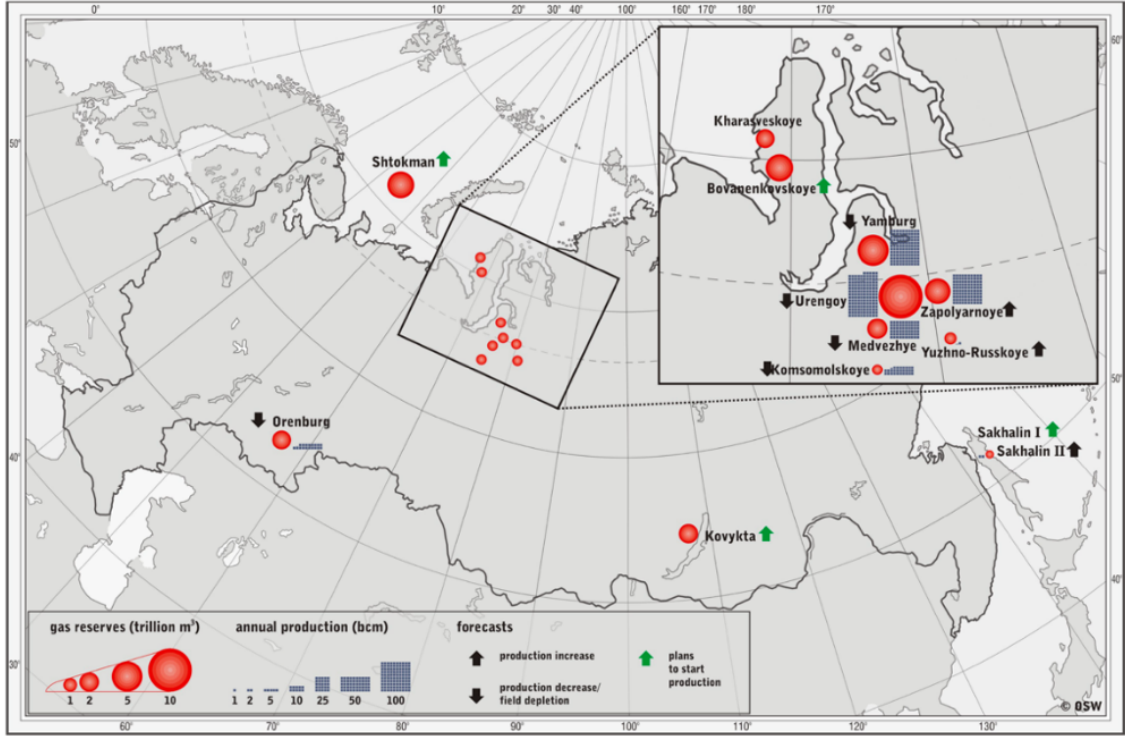
SSCB'nin ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin 1965'ten başlayarak kayda değer şekilde artması, ülke içinde doğal gazın hem sanayide hem de konutlarda yakıt olarak yaygınlaşmasını sağlamıştır. Böylece, SSCB içerisinde doğal gaz altyapısı oluşturulmaya başlanmıştır. SSCB içerisinde dünyanın en büyük yekpare işletilebilen doğal gaz tedarik sistemi olan Birleşik Gaz Arz Sistemi ("Unified Gas Supply System", UGSS) bu arka planda tesis edilmiş ve sistem zaman içerisinde ilave bağlantılarla genişlemiştir. 1950'de SSCB'nin toplam enerji üretiminin %2,5'ünü oluşturan doğal gaz üretimi 1985'de 465 milyar metreküple (bcm) %27'ye yükselmiştir (Blinken 1987, 25).

Harita 4.1. 2011 öncesi RF'nin Birleşik Gaz Arz Sistemi (East European Gas Analysis).

SSCB'nin ispatlanmış doğal gaz rezervlerinde 1960'ların ortalarından başlayarak yaşanan hızlı artış, Avrupa'dan önce sürdürülebilir bir enerji arz kaynağına ihtiyaç duyan ABD'nin dikkatini çekmiştir. Sibiry'a'nın Urengoy sahasında keşfedilen doğal gaz rezervlerinin sıvılaştırılarak Sibiry'a kıyılarından tankerlere yüklenmesi ve ABD'nin doğu kıyılarında kurulacak yeniden gazlaştırma tesislerinde tekrar gaza dönüştürülerek ABD'ye ihraç edilmesi projesi gündeme gelmiştir. "Kuzey Yıldızı" olarak adlandırılan projeye yirmi beş yıl süreyle yılda 20 bcm Rus gazının ABD'ye ihracı planlanmıştır (Kryukov ve Medzhidova 2019, 50).

Harita 4.2. Batı Sibiry'a'daki doğal gaz sahaları (Łoskot-Strachota 2009, 3).

Projeye ilişkin fikir alış-verişi sürerken 1961'de ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkilinin de yer aldığı ABD özel sektöründen bir doğal gaz heyeti SSCB'yi ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştur. Heyetin SSCB'deki gözlemleri, sektörün en önemli yayınlarından olan *Oil and Gas Journal*'ın 1961 Ağustos ayında dört sayıda yazı dizisi olarak yayınlanmıştır (Oil and Gas Journal 1961). Sovyet gazının ABD'ye ihracı Başkan Nixon döneminde 1970'lerin başında ABD-SSCB detantı sırasında gündemde yer bulmuş ve Moskova'da 1972'de gerçekleştirilen Nixon-Brezhnev zirvesinde konu tartışılmıştır

(Blinken 1987, 28). 1980'lere gelindiğinde projeye ihraç edilecek gaza dair sözleşmelerin müzakerelerin sürdürülmesine rağmen, 1981'de göreve gelen Reagan yönetiminin SSCB'ye ekonomik olarak savaş açma stratejisini benimsemesi nedeniyle Rus gazını ABD'ye iletecek proje rafa kalkmıştır (Blinken 1987, 9).

Kuzey Yıldızı projesi gerçekleştirilememiş olsa da, ispatlanmış doğal gaz rezervlerinde kayda değer artış yaşanan Sibiryaya bölgesinden gazın ihraç edilmesi fikrinin geliştirilmesini sağlamıştır. Bu fikir de, Urengoy'dan Batı Avrupa'ya uzanan Sibiryaya Boru Hattı Projesinin temelini oluşturmuştur. Coğrafi yakınlık olarak avantaja da sahip AET ülkelerinin gaza olan ilgisi 1973-1974 petrol krizi sonrasında petrolü acilen ikame edecek bir enerji kaynağı arayışıyla somut eyleme dönüşmüştür (Stern 2005, 1).

Rusya'nın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %90'ı Ural Dağları'nın doğusunda yer alırken, ülkede doğal gaz tüketiminin yaklaşık %80'i ise batıda gerçekleştirilir (Gustafson 2020, 26). SSCB'nin doğal gaz rezervlerinin yerleşime ve nüfus yoğunluğuna sahip tüketim bölgelerine uzak alanlarda yoğunlaşması ülkede doğal gazın uzun mesafelerde taşınmasını zorunlu kılmıştır. Rusya'nın doğusundaki doğal gaz rezervlerinin ülkenin batısında yer alan tüketicilere ulaşması için ortalama 2.500 kilometrelik bir mesafeyi kat etmesi gerekmektedir (Gustafson 2020, 26). Ancak, SSCB'de doğal gazın taşınması için gerekli kompresör istasyonlarını üretebilecek teknoloji ve yeterli kalite ve çapta doğal gaz borularını üretebilecek bir çelik sektörü bulunmamaktaydı (CIA 1982b).

Avrupa'da 1955'de Groningen, Hollanda'da keşfedilen doğal gaz, Batı Almanya'ya 1964'de, Belçika'ya 1965'de ve Fransa'ya 1966'da akmaya başlamış, doğal gazın ilk kez keşfinden sonraki on yıl içerisinde Hollanda'nın bu üç ülkeye doğal gaz ihracatı 50 milyar metreküp/yıl seviyesine ulaşmıştı. Ancak, bağımlılık oluşturacağı gerekçeleriyle Hollanda gazı Almanya'da ciddi bir direnişle karşılaşmıştı (Gustafson 2020, 45).

Batı Avrupa Groningen keşfine rağmen sınırlı doğal gaz rezervlerine sahiptir, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında çelik sektöründe küresel ölçekte önemli bir üretici haline gelmiştir. Bu dönemde, AET'nin altı kurucu üyesinin çelik üretimi ciddi şekilde artmış,

1950'deki 40 milyon ton üretim, 1970'de 100 milyon tona yaklaşmıştır (Daniëls 2002, 55).

Bu asimetrik durum çerçevesinde, Sibirya'daki zengin doğal gaz kaynaklarının Batı Avrupa'ya ve bunun karşılığında Batı Avrupa'dan SSCB'ye teknoloji ve çelik boru ithali gerçekleştirilmiştir (Högselius 2013, 6). Ayrıca, Almanya SSCB'ye düşük faizli kredi imkanı sunarak, beş bin kilometre uzaklıktaki gaz kaynaklarının Batı Avrupa'ya sevki için gerekli boru hatlarının yüksek maliyet gerektiren yatırım için cazip bir mali kaynak yaratmıştır. Bu anlayış “boru karşılığı gaz” olarak adlandırılmıştır (Stern 2005, 2).

Bu model ilk kez 1950'lerin sonunda Avusturya'nın Çekoslovakya'dan mütevazı miktarlarda ithal ettiği doğal gaz karşılığında çelik boru tedarik etmesiyle küçük ölçekli olarak başlamış, bu iki ülke arasında zamanla tesis edilen güven Demir Perde'nin farklı taraflarında yer alan ülkeler arasında doğal gaz ticaretinin mümkün olabileceğini ortaya koymuştur (Gustafson 2020, 64). Burada Avusturya devlet doğal gaz ve petrol şirketi OMV önemli rol oynamıştır. OMV, 1938'de Avusturya'nın Almanya ile birleşmesinden sonra Naziler tarafından kurulmuş, 1945'de SSCB tarafından devralınmış, Avusturya Devlet Anlaşması'nın imzalandığı yıl olan 1955'in sonuna kadar Rus personel tarafından yönetilmiş, daha sonra şirket Avusturya Hükümeti tarafından millileştirilmiştir. Avusturya-Çekoslovakya sınırındaki küçük ölçekli Zwendorf gaz sahası iki tarafın oluşturduğu bir ortak girişimle işletilmiş, Çekoslovak üretimi gaz Avusturya'ya sevk edilmiştir (Gustafson 2020, 80).

Her ne kadar Avrupa'da ilk kez İtalyan enerji şirketi Eni, SSCB ile 1966'da büyük ölçekli gaz alımı görüşmeleri gerçekleştirmiş olsa da, Avrupa'da yaratacağı bağımlılık korkusu Sovyet gazının Avrupa'ya ilk kez İtalya'dan giriş yapmasını engellemiştir (Poussenkova 2010, 104). Sovyet gazı Çekoslovakya'ya Dostluk (“Bratstvo”) doğal gaz boru hattıyla büyük ölçekli olarak ulaşmış, doğal gaz kullanan ve iç kaynakları artan talebi karşılayamayan Avusturya için, SSCB ile Çekoslovakya arasında 1967'de faaliyete geçen “Dostluk” doğal gaz boru hattının Avusturya sınırına beş kilometre, Viyana'ya ise sadece elli beş kilometre uzaklıkta sona ermesi ciddi bir fırsat olmuştur (Gustafson 2020, 81).

Avusturyalı gaz ve çelik şirketleri OMV ve VÖEST ile Almanya'nın iki çelik devi Thyssen ve Mannesmann şirketleri temsilcileri ile SSCB Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Nikolay Osipov ile Gaz Bakan Yardımcısı Anatoliy Sorokin'in başkanlığındaki Sovyet heyeti 1967 yazında Avusturya'da görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Osipov ve Sorokin, Batı Avrupalı şirketlerle takip eden yirmi yıl boyunca sıklıkla yapacakları uzun müzakerelerin ilkini böylece hayata geçirmişlerdir (Gustafson 2020, 61).

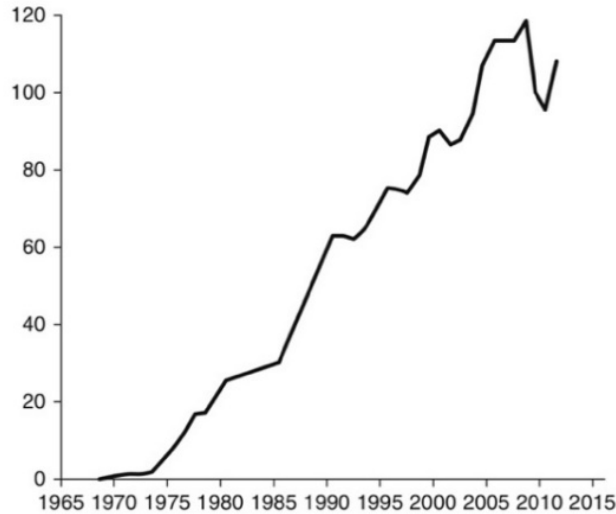
İki hafta süren yoğun müzakereler sonunda, Avusturyalı gaz şirketi OMV, SSCB'yle Haziran 1968'de anlaşma imzalamış ve hattın Avusturya'ya doğru uzatılmasını mümkün kılmıştır (Hayes ve Victor 2006, 34). Sovyet gazı Çekoslovakya üzerinden Avusturya'ya, Soğuk Savaş tarihinde önemli milat noktalarından biri olan Çekoslovakya'nın Varşova Paktı üyelerince Ağustos 1968'de işgalinin ardından sadece on gün sonra Eylül 1968'de akmaya başlamıştır (Högselius 2013, 9). Sovyet gazının Doğu Bloğu dışında Avrupa'ya ilk kez Doğu ile Batı arasında tarafsız konumda bulunan Avusturya'dan giriş yapmasının SSCB açısından iki temel gerekçesi vardır: SSCB, oluşacak bu bağımlılık sayesinde tarafsız konumdaki Avusturya'nın Batı Avrupa'yla ilişkilerinin derinleşmesine engel olabileceğini ve Avusturya-Batı Avrupa ilişkilerini dengeleyebileceğini değerlendirmiştir (Högselius 2013, 53).

Avrupa'da Doğu ile Batı gaz ticaretinin temelleri, Soğuk Savaş döneminde ve ağırlıklı 1968-1975 döneminde atılmıştır. Bu ticaret kronolojik olarak dört aşamada incelenebilir: 1950'lerin sonunda, sınırlı rezervlere sahip Avrupa için doğal gazın geleceğine dair belirsizliklerin bulunduğu ilk aşama; Avusturya'nın SSCB'den ilk gaz ithalatına hazırlanırken Çekoslovakya'nın Ağustos 1968'de Varşova Paktı tarafından işgaliyle neredeyse aynı günlere denk gelen Avrupa'nın doğal gazda bağımlılığının başladığı dönem olan ikinci aşama; SSCB'yle doğal gaz anlaşmaları yapan ülkelerin daha fazla doğal gaz alabilmek için yeni anlaşma arayışlarında oldukları ve buna paralel olarak yeni ülkelerin bu Doğu-Batı doğal gaz ticaretinde yer alma niyetlerini ortaya koydukları üçüncü aşama; ve Avrupalı doğal gaz ithalatçılarının Doğu Avrupa'da komünizmin çöktüğü ve SSCB'nin dağıldığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldıkları ve kurumsal bir kaosun yaşandığı dördüncü aşama (Högselius 2013, 217-232).

Högselius'un altını çizdiği Soğuk Savaş döneminde yaşanan bu süreçte, Keohane ve Nye'in tanımladığı karşılıklı bağımlılığın temel koşulları, Avrupa'da Doğu ile Batı arasındaki gaz ticareti aracılığıyla şekillenmiştir. Bunda "boru karşılığı gaz" olarak adlandırılan ticaret şekli etkin rol oynamıştır. Bu tezin ikinci bölümünde ayrıntılı olarak izah edildiği üzere, devlet dışı aktörler olan ve Keohane ile Nye'in transmisyon kayışı kavramıyla tanımladığı her iki taraftaki finans kuruluşları, bankalar ve bireyler, doğal gaz ticaretinin gerçekleştirilmesi için gerekli alım-satım anlaşmalarını, gaz boru hattı projelerinin finansmanı için kredi anlaşmalarını ve projeler için ekipman tedarikinin koşullarını uzun soluklu müzakere süreçleriyle sonuçlandırmışlardır. Doğal gaz müzakereleri Soğuk Savaş döneminde Demir Perde'nin iki ayrı tarafında yer alan iki tarafın birbirlerini daha iyi tanımalarını, aralarında güven ortamının yaratılmasını ve karşılıklı anlayışın oluşmasını sağlamıştır (Högselius 2013, 133-134).

1970'lerde kullanımına başlanan ve enerji talebindeki artışla birlikte avantajları sayesinde kullanımı yaygınlaşan doğal gazdaki talep, Avrupa'daki rezerv ve üretim miktarlarının sınırlı olması nedeniyle artan şekilde ithalatla karşılanmıştır. Batı Avrupa'nın doğal gaz tüketimi 1974-1979 arasında yılda %4,7 artarken, yıllık bazda toplam enerji artışı %2,2 ile sınırlı kalmış, Batı Almanya, Fransa ve İtalya'nın enerji tüketiminde doğal gaz sırasıyla %17, %12 ve %17'lik paya ulaşmıştır (Blinken 1987, 19).

Şekil 4.3. SSCB'den/RF'den Batı Avrupa'ya Yapılan Doğal Gaz İthalatı, 1968-2011, (tcm) (Högselius 2013, 4).

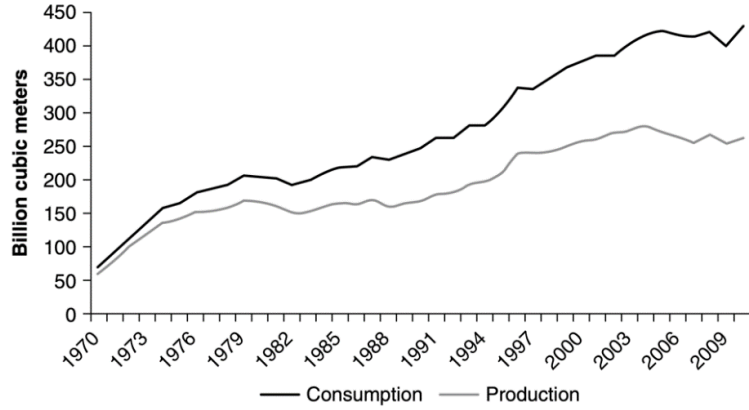
İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip Almanya, Federal Almanya Cumhuriyeti (Batı Almanya) ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) olarak ikiye bölünmüştür. Berlin'i de ikiye ayıran 155 km uzunluğundaki duvar (Berlin Duvarı), Soğuk Savaş nedeniyle yaklaşık 50 yıl süreyle Avrupa'da hüküm süren bölünmüşlüğün en somut simgesi olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da Doğu ile Batı arasındaki kültürel, siyasi, askeri ve ideolojik derin bölünmeler nedeniyle iki blok arasındaki ilişkiler adeta buzdolabına kaldırılmıştır. İki taraf arasında ticari ve sosyal ilişkilerin karmaşık şekilde ilerlediği ve derinleştiği doğal gaz ticareti bu konudaki ender alanlardan biridir (Högselius 2013, 3).

Doğal gaz, Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın müşterek fayda sağlayabileceği bir emtia ve detant simgesi olarak her iki taraf açısından mükemmel bir sembol olmuştur. Doğal gaz işbirliği alanında ilk hamle SSCB'den gelmiştir. Gaz Bakan Yardımcısı Sorokin, uluslararası doğal gaz kuruluşu olan Uluslararası Gaz Birliği'nin 1969'daki yıllık toplantısında Alman heyeti ile görüşmüş, böylece iki taraf arasında doğal gaz ticareti alanında ilk doğrudan temas sağlanmıştır (Gustafson 2020, 97).

Avrupa'da Doğu Bloğu ile Batı Bloğu arasında gaz ticaretini sağlayan boru hatları iki taraf arasında tesis edilebilen çok az sayıdaki fiziksel bağlantıdan biri olmuş ve bilahare Karşılıklı Ekonomik Yardım Teşkilatı (COMECON veya CMEA) üye ülkeleri ile Batı Avrupa'daki ülkeler arasında çeşitli köprülerin oluşturulabilmesini mümkün kılmıştır (Stern 2005, 1).

Rusça "mavi altın" denilen doğal gaza SSCB ve Avrupa'nın duydukları ortak ilginin temelleri, Soğuk Savaş döneminde doğal gazın ekonomik ve çevresel yönlerinin ağırlık kazanmasıyla atılmıştır (Ateşoğlu Güney ve Korkmaz 2014, 45). Avrupa'da Soğuk Savaş'a ve aralarındaki ideolojik rekabete rağmen, AET/AB ülkeleri ile SSCB/RF arasında doğal gaz ticareti Soğuk Savaş sırasında artarak sürmüştür, Batı Avrupa ile RF arasındaki karşılıklı bağımlılık da çok katmanlı ve çok boyutlu bir düzlemde tedricen artmıştır

Şekil 4.4. Batı Avrupa'nın Doğal Gaz Tüketimi ve Üretimi (1970-2011) (Vavilov ve Trofimov 2015, 76)

İtalya, Avusturya, Batı Almanya, Finlandiya ve İsveç, SSCB'yle gaz alım-satım anlaşması müzakerelerini 1960'ların sonunda sonuçlandırmıştır. SSCB ile Avusturya, Fransa, İtalya ve Batı Almanya arasında 1968 ile 1975 arasında sekiz adet “boru karşılığı gaz” anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmalar çerçevesinde, SSCB'ye dokuz milyon ton çelik boru, doğal gaz ekipmanı ile, üç yıl geri ödemesiz, uzun vadeli düşük faizli kredi verilmiştir (CIA 1982a). Avrupa'da ilk büyük ölçekli doğal gaz şebekeleri, sınırlı kömür rezervlerine sahip Avusturya, İtalya ve Fransa'da inşa edilmiştir.

Batı Avrupa'daki hükümetler ve şirketler, Sibiry'a'dan Batı Avrupa'ya uzanacak doğal gaz boru hattı projesiyle ilgili ciddi güvenlik meselelerinin farkındalardı ve bu meselelerin önemi ile elde edecekleri ticari kazançları tartarak bu işe giriştiler (Stern 1982, 21). Batı Avrupa'ya ilk gaz akışı, Sibiry'a'nın batısındaki Taz Yarımadası'nda yer alan ve 1966'da keşfedilen Urengoy sahasından başlamıştır. Basra Körfezi'nde İran ile Katar arasında paylaşılan Güney Pars/North Dome sahası 1971'de keşfedilene dek dünyanın en büyük doğal gaz sahası olan, günümüzde ise anılan sahadan sonra dünyanın en büyük ikinci doğal gaz sahası konumundaki Urengoy'un doğal gaz rezerv miktarı yaklaşık 22 tcm'dir. SSCB'nin doğal gaz üretiminin büyük bölümü Urengoy'un da bulunduğu Yamal Yarımadası'ndaki Medvezhe (2.69 tcm) ve Yamburg (2.6 tcm) sahalarından gelmiş olup, bu üç saha “büyük üçlü” olarak adlandırılmıştır (Smeenk 2010, 217).

Her ne kadar 1968'de Batı Almanya'nın toplam enerji tüketiminin sadece %3,2'si doğal gaza dayalı olsa da, SSCB cazip doğal gaz fiyatları sunmaktaydı. Ancak, Sovyet

gazını esas cazip kılan fiyatı değil, Alman çelik sanayinin çelik ihracatını arttırabilme fırsatıydı; zira SSCB geniş çaplı çelik boru ithal etmek istiyordu (Stent 1981, 165). SSCB'nin 1960'larda üretebildiği en geniş yüksek basınçlı boruları 42 inçti. 1967'de SSCB, Batı Almanya'nın Hristiyan Demokrat Partisi'nden Milletvekili Kurt Birrenbach'ın sahibi olduğu Thyssen'a Sovyet gazını Sibiry'a'dan Rusya'nın batısına ve Avrupa'ya nakledebilmek için geniş çaplı çelik boruları üretilip üretilmeyeceğini sordu. O dönemde söz konusu geniş çaplı çelik boruları üretebilen tek şirket Thyssen'dı (Stent 1981, 166).

SSCB ile Avusturya demir ve çelik şirketi VOEST arasında 1968 yılında yapılan anlaşmayla, Alman Thyssen ve Mannesmann şirketleri 48 inç'lik 520 bin ton çelik borunun SSCB'ye sevk edilmesi için VOEST'e tedarik etmişti. Bir süre sonra bu ticarete VOEST'in oynadığı aracı rol de ortadan kalkmış, SSCB ile Thyssen doğrudan bir anlaşma yapmış ve söz konusu anlaşma 1969'daki Hanover Fuarı'nda duyurulmuştu. Söz konusu anlaşma, SSCB ile Batı Almanya arasında bilahare en büyük ticari faaliyet olacak olan doğal gaz alanındaki anlaşmanın da öncüsü olmuştur. SSCB Dış Ticaret Bakanı Nikolai Patolichev, 1969'daki Hanover Fuarı'na katılmış ve Alman Ekonomi Bakanı Karl Schiller'la bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Böylece, Stalin ile Kruşçev dönemlerinde SSCB'de ticaretten sorumlu olarak görev yapan Anastas Mikoyan'ın 1958'deki ziyaretinden sonra ilk kez bir Alman Bakan Sovyet karşıtıyla Batı Almanya'da bir görüşme gerçekleştirmiştir (Stent 1981, 166).

İki taraf arasında doğal gaz ticareti sayesinde kurulan bu yeni kanal, KKBT'nin temel özelliklerinden biri olan "toplumların birbirlerine çok sayıda kanalla bağlanması"nın önünü açan doğal gaz ticareti temelli gelişmelerin ilkinin teşkil etmiştir. Soğuk Savaş sırasında devletler arasında resmi düzeyde ve ağırlıklı devlet başkanları arasında sürdürülen ilişkilere, Soğuk Savaş'ın iki farklı cephesinde yer alan ülkelerdeki devlet dışı aktörlerin ve toplumların birbirleri arasında gayriresmî olarak ve farklı seviyelerde tesis ettikleri ilişkilerin de eklenebilmesi doğal gaz ticareti sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca, Keohane ve Nye karşılıklı bağımlılığı, "uluslararası sınırlar arasında paranın, malların, insanların ve mesajların akışı" olarak açıkladıkları "uluslararası işlemler" in

sonucu aktörlerin birbirlerini etkilemeleri olarak da tanımlamıştır. (Keohane ve Nye 1977, 7). Doğal gaz alanındaki işbirliği de Soğuk Savaş sırasında “hasım” olarak değerlendirilen iki bloğun üyelerinin “uluslararası işlemler” neticesinde işbirliği yapabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir.

SSCB ile Batı Almanya’nın, doğal gaz ticareti üzerinden ekonomi ile siyaseti nasıl ayırttıkları konusunda verilebilecek en güzel örnek, Avrupa’da Doğu ile Batı arasındaki ticaret konusundaki uzmanlığıyla tanınan Anastas Mikoyan’ın Bolşevik Devrimi’nin kırk birinci yıldönümünde yaptığı konuşmasıdır. Sovyet lider Kruşçev’in Berlin Ültimatomu’nu yayınlanmasından sadece dört gün önce yaptığı konuşmasında Mikoyan, ABD, Fransa ve İngiltere’yi sert şekilde eleştirirken Almanya’ya hiç değinmemiştir. Kremlin’in görüşü, SSCB açısından o tarihlerde Batı Almanya’yla yapılan ticaret mütevazı seviyelerde olsa da, ekonomik kanalın açık tutulması olarak özetlenebilir (Stent 1981, 80). Kremlin’in önem atfettiği bu ekonomik kanalın derinleşmesi ve genişlemesinde iki taraf arasında 1968-1975 yılları arasında ilk adımları atılan doğal gaz ticareti kritik bir rol oynamıştır.

Öte yandan, Avrupa’da Doğu ile Batı arasındaki doğal gaz ticaretinin temellerinin atıldığı 1960 yılların sonunda dahi Sovyet gazının Batı Almanya’ya sevk edilip edilemeyeceği konusunda bazı belirsizlikler mevcuttu. Basında, Sovyet gazının izleyeceği boru hattı güzergahı güneyde Viyana’dan İtalya’ya ve oradan da Fransa’ya uzanacak şekilde gösteriliyordu. Almanya’nın en yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan *Süddeutsche Zeitung*’un 22 Nisan 1967 tarihli nüshasında yayınlanan bir haritada, Batı Avrupa’da yapımı planlanan ve Sovyet gazını Avusturya, İtalya ve Fransa’ya ulaştırması öngörülen doğal gaz boru hatlarının izlemesi muhtemel güzergah da bu şekilde tasvir edilmişti (Högselius ve diğerleri 2013, 35). Bunda, Batı Almanya’nın o tarihte henüz Doğu Almanya’yı tanımamış olması ve aynı şekilde Doğu Almanya ve SSCB’nin de, Batı Almanya’nın siyasi olarak tanınmasına yol açabilecek herhangi bir ticari anlaşmaya henüz sıcak bakmaması da etkiliydi.

Harita 4.3. *Süddeutsche Zeitung*'ün 22 Nisan 1967 tarihli Nüshasında Yer Alan Sovyet Gazını Avusturya, İtalya ve Fransa'ya Sevkinin Öngören Olası Doğal Gaz Boru Hatları Güzergahları (Högselius 2013, 56).

1970’de, Essen, Almanya’da, SSCB ile Batı Almanya arasında, daha sonraki enerji alışverişlerinde model olarak yararlanılacak, 1970’lerin ilk boru karşılığı gaz anlaşması imzalanmıştır (Blinken 1987, 27). Buna göre, SSCB sattığı doğal gazın karşılığında çelik boru, boru döşeme ekipmanı, pompalar ve kompresör istasyonları tedarik etmiştir. SSCB’nin ana çelik tedarikçisine dönüşen Batı Alman Mannesmann ile Thyssen, 400 milyon ABD doları karşılığında 1,2 milyon ton çelik boru satmıştır. Anlaşmanın bu bölümü, Deutsche Bank’ın önderliğindeki on yedi Alman bankasından oluşan bir konsorsiyum tarafından finanse edilmiş ve on iki yıl vadeyle 400 milyon ABD dolarlık düşük faizli kredi sağlanmıştır. SSCB ise Soyuzneftexport aracılığıyla, Ekim 1973’de başlamak üzere Ruhrgas AG şirketine toplam 2,5 milyar Alman markı karşılığında 20 yıl süreyle yılda 5,5 bcm gaz tedarik etmeyi kabul etmiştir. Anlaşmanın ilk aşamasına göre, Sibirya’dan Çek-Batı Almanya sınırındaki Marktredwitz’e uzanan 1.500 mil uzunluğundaki boru hattının inşası öngörülmüştür (Stent 1981, 167; “German Eastern Business Association” 2020).

Anlaşmayla sonuçlanacak müzakereler sürerken konu, Der Spiegel’de de 11 Ağustos 1969 tarihinde kamuoyuyla paylaşılmıştır.

“Ruhrgas Genel Müdürü Herbert Schelberger, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Doğu ile Batı arasında en büyük ve siyasi açıdan en fazla öneme sahip anlaşmayı iki aydır

müzakere etmektedir: Alman çelik boruları karşılığında Sovyet doğal gazı” (Der Spiegel 1969).

Batı Almanya'nın en büyük bankası Deutsche Bank'ın Başkanı ve aynı zamanda çelik üreticisi şirket Mannesmann da dahil olmak üzere Batı Alman birçok şirketin yönetim kurulunda yer alan Wilhelm Christians, 1985'de verdiği mülakatında “boru karşılığı gaz” anlayışının hayata geçmesinde Batı Almanya için en önemli unsurun enerji arzı olduğunu, zira 1973 petrol krizinden sonra kaynak çeşitliliği için çok uğraş verildiğini ifade etmiştir (Blinken 1987, 17). 1973'deki petrol şokunun ardından 1979'da OPEC'in petrol fiyatlarını yukarı yönlü baskılaması, Batı Avrupa'nın Sovyet gazıyla enerji karışımını çeşitlendirme stratejisini geliştirmesine yol açmıştır (Blinken 1987, 5). Böylelikle Sovyet gazı Avrupalıların Orta Doğu petrolüne olan yüksek maliyetli ve tehlikeli bağımlılıklarını ve OPEC kartelinin kaprislerini de dengeleme fırsatı bulmalarını sağlamıştı. Buna mukabil, Avrupalı şirketlerin SSCB'ye ekipman satışından 7-10 milyar dolar gelir etmeleri ve böylelikle Avrupa'da on binlerce istihdam yaratarak birçok büyük ölçekli sanayicinin ayakta kalması mümkün olmuştu. Avrupa'daki resesyon nedeniyle, 1920'lerdeki Büyük Buhran'dan sonra ekonomik olarak en fazla sıkıntı çektikleri ve yüksek işsizlik oranlarının görüldüğü bir dönemde Avrupalı şirketler için bu bulunmaz bir fırsat olmuştur (Blinken 1987, 4-5). Diğer yandan, Sovyet gazı diğer doğal gaz tedarikçileri Norveç, Hollanda veya Cezayir'in Avrupa'da ulusal veya bölgesel tekel oluşturmalarına engel olmuş ve bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi için rekabet unsuru olarak da ortaya çıkmıştır (Högselius ve diğerleri 2013, 24).

Batı'dan özel bir şirket ile Doğu'dan resmi bir kurum arasında imzalanması bakımından KKBT bağlamında özel bir önem taşıyan ve “boru karşılığı gaz” anlayışı çerçevesinde sonuçlandırılan yirmi yıl süreli Anlaşma, dünyanın en uzun boru hattını öngörmesi ve iki taraf arasında onlarca yıl sürecek bir işbirliğini içermesi nedeniyle “yüzyılın anlaşması” olarak adlandırılmıştır (Stent 1982, 22-24). Ruhrgas ile SSCB arasında 1972 ve 1974'de iki önemli gaz sözleşmesi daha imzalanmış ve Batı Almanya ile SSCB arasında doğal gaz ticareti hızla gelişmeye başlamıştır.

SSCB ile Avusturya arasında doğal gaz ticaretinde akdedilen ilk anlaşmada olduğu gibi, SSCB ile Almanya arasında imzalanan anlaşmada da müzakere heyetlerinde yer alan kişilerin önemli payı vardır. İki taraf arasında 1969'da sürdürülen görüşmelerde, taraflar müzakerelerin tıkandığı zamanlarda resmi ve gayri resmi birçok farklı kanal üzerinden görüş alış-verişinde bulunmuş, ticari ve diplomatik çabalar sarf edilerek görüşmelerin ilerlemesi sağlanmıştır (Gustafson 2020, 99).

ABD, SSCB ile Almanya arasında akdedilen söz konusu doğal gaz anlaşmalarına itiraz etmemiştir. Üstelik Amerikan-İngiliz petrol şirketi Esso, Sovyet gazının Almanya'daki ticari faaliyetleri açısından rakip olacağı düşüncesiyle Washington'da bu anlaşmayı engellemek için lobi çalışmaları da yürütmüştür. Alman Hükümeti, Berlin'deki ABD Büyükelçiliği'ne yapılacak anlaşmalar konusunda öncede bilgi vermiş ve ABD'nin bu konuda bir itirazının olup olmayacağını sormuş, Nixon yönetimi anlaşmalar için yeşil ışık yakmıştır (Högselius ve diğerleri 2013, 35).

Sovyet gazı Doğu Almanya ve Batı Almanya'ya 1973'de sevk edilmeye başlanmış ve 1980'de her iki tarafa da sevk edilen gaz miktarı toplam 17.2 bcm'e ulaşmıştır. Bunun 10,7 bcm'i Batı Almanya ve 6,5 bcm'i ise Doğu Almanya'ya sevk edilmiştir. Ancak, Batı Almanya, sadece kömür ve petrole dayalı olarak elektrik üretebilen ve bu kaynakları da demiryolu dışında başka seçeneklerle tedarik edemeyen Batı Berlin elektrik talebini karşılama konusunda ciddi sıkıntılarla karşılaşmış, Kaliningrad Sovyet Cumhuriyeti'nde 1.200 MW kapasiteli bir nükleer santralin Alman Kraftwerkunion şirketi tarafından 600 milyon dolar bedelle inşa edilmesi, üretilecek elektriğin ise Batı Almanya'ya iletilmesi konusunda SSCB ile Batı Almanya arasında 1975'de bir anlaşmaya varılmıştır. Bilahare, fiyat konusunda çıkan anlaşmazlığın yanı sıra Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya elektrik tedarikinde transit konumda olmak istememesi nedeniyle proje gerçekleştirilememiştir (Stern 2005, 2).

Her ne kadar Doğu Almanya-Batı Almanya elektrik projesi gerçekleştirilememiş olsa da, SSCB'de üretilecek elektriğin Doğu Almanya üzerinden Batı Almanya'ya nakli fikri, Sovyet doğal gazının Batıya ihracatının maliyetini düşürürken miktarını da artırabilmek

için taraflara yeni bir perspektif sunmuştur. Bu çerçevede, farklı boru hatlarıyla Doğu Almanya ve Batı Almanya'ya sevk edilen Sovyet gazının Doğu Almanya üzerinden Batı Almanya'ya tek bir ana güzergâhla sevki gündeme gelmiştir.

Aslında bu boru hattının Doğu Almanya'dan transit geçmeksizin Batı Almanya'ya ulaşması mümkün değildi, ancak Sovyet gazının Berlin'e kadar gelebilmesi için gerekli boru hattı inşa edilmişti. Her ne kadar, mevcut boru hattına yapılacak küçük çaplı bir bağlantıyla gazın Batı Almanya'ya da sevki mümkün olsa da, teknik açıdan basit bu işlem siyasi açıdan kritik öneme ve hassasiyete sahipti (Stern 2005, 2). Zira Batı Almanya, Doğu Almanya'yı 1972 yılına kadar tanımamıştı. Bu tarihe kadar ABD ve Batı Avrupalı devletlerce de desteklenen, Sovyetler Birliği hariç olmak üzere Doğu Almanya'yı tanıyan ülkelerle diplomatik ilişkilerini kesecek kesin bir politika (Hallstein Doktrini) izlenmiş ve Doğu Almanya "Doğu Bölgesi" (*Eastern Zone*) olarak adlandırılmıştı (Fulbrook 2001, 209). Benzer bir yaklaşım, karşı cephe için de geçerliydi. Doğu Almanya ve SSCB, Batı Almanya'nın siyasi olarak tanınmasına yol açabilecek herhangi bir ticari anlaşma angajmanına girmekten kaçınıyordu. Doğu Almanya, nihayetinde bir tür karşılıklı bağımlılık yaratabilecek, Batı Almanya ile siyasi veya ticari herhangi bir ilişki geliştirilmesi konusunda aşırı hassastı (Stern 2005, 3).

Ancak, SSCB ile Alman şirketi Ruhrgas arasında 1981'de gündeme gelen uzun vadeli Urengoy doğal gaz boru hattı projesinin ticari karlılığı ve ölçeği, Sovyet tarafının bu konudaki katı tutumunu gözden geçirmeye ve ayrıca Doğu Almanya'yı da bu görüşe imale etmesine neden oldu. Urengoy boru hattı projesine dair anlaşmaya ek olarak, taraflar arasında 1983'te imzalanan bir anlaşmayla 1985'te başlamak ve zaman içerisinde 0.65 Bcm/yıl seviyesine ulaşmak üzere Batı Berlin'e doğal gaz arzı da mümkün kılındı (Stern 2005, 3). SSCB'ye aşırı bağımlılık korkusuyla Batı Almanya'ya sevk edilen Sovyet gazı 1980'lerde %30'la sınırlandırıldı (IEA 2008a, 17). Ancak, Batı Almanya'nın birinci enerji arzında 1960'da %0,4'lük paya sahip olan gazın payı yirmi yıl içinde %16'ya yükseldi (Czemiejewicz 1986, 301) ve ABD'nin yoğun itiraz ve ikazlarına rağmen Batı Almanya, SSCB'yle doğal gaz ticareti alanında geliştirdiği özel ilişkileri sayesinde zaman içerisinde Batı Avrupa'nın önemli doğal gaz tüketicilerinden biri haline geldi.

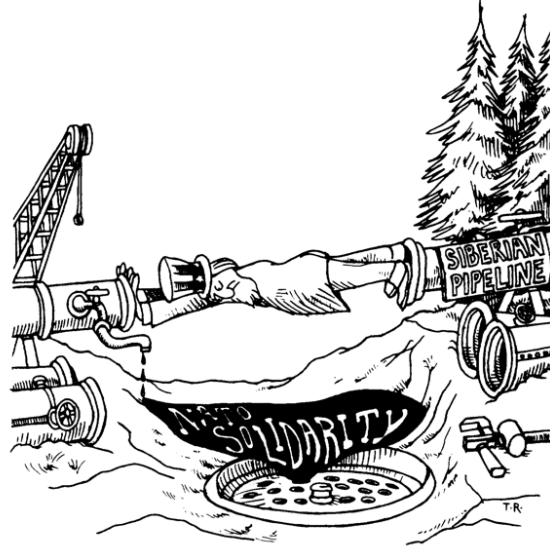
SSCB lideri Leonid Brezhnev Şubat 1981’de açıkladığı 11’nci Beş Yıllık Planı’nda doğal gaza özel önem atfetmiş, Sibiry’a’nın doğal gaz üretimini süratle geliştirmenin ekonomik ve siyasi açıdan birinci öncelikli görev olduğunu, Batı Sibiry’a’daki doğal gaz rezervlerinin eşsiz olduğunu, bu kaynakların uzun yıllar hem ulusal talebin karşılanması hem de kapitalist ülkeler de dâhil olmak üzere ihraç edilmesi için yeterli olacağını belirtmiştir (Gustafson 2020, 198).

ABD Başkanı Reagan ise Sovyetlerin Avrupa’da doğal gaz ticaretinin artarak devam etmesine karşı çıkmış ve 1981 Ottawa G7 Zirvesi’nde, Avrupalı liderleri SSCB’den ilave gaz tedarik etmemeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Ancak, Brezhnev’in Alman Şansölyesi Helmut Schmidt’i ziyaretinden kısa süre sonra Kasım 1981’de Alman Ruhrgas A.G. ile Soyusgazexport arasında yirmi beş yıl süreyle yıllık 10.5 milyar metreküp doğal gaz ihracı için bir anlaşma imzalanmıştır (Vicari 2016).

ABD Başkanı Reagan, 29 Aralık 1981’de, Polonya’da 12 Aralık 1981’de sıkıyönetim ilan edilmesinde Sovyetlerin sorumluluğu bulunduğunu gerekçe göstererek, Sovyetler Birliği’ne petrol veya doğal gaz üretiminde kullanılacak mal veya hizmetlerin ihraç edilmesini yasakladı. ABD yönetimi Avrupa ülkelerinin satın aldığı Amerikan menşeli doğal gaz kompresör istasyonlarının bazı aksamalarına ülke dışı yargı yetkisini (*extraterritorial jurisdiction*) kullanarak yaptırım uygulama kararı aldı. Amaç, 1984’den itibaren Sovyet gazının Batı Avrupa’ya sevkini mümkün kılacak Batı Sibiry’a doğal gaz boru hattının inşasının önlenmesi veya geciktirilmesiydi (Harris 1987, 959).

Fransa Cumhurbaşkanı ve Sosyalist Hükümet, Polonya’daki gelişmelere dair endişelerini dile getirseler de, Fransız Gaz de France 8 bcm/yıl gaz tedariki için SSCB ile 23 Ocak 1982’de bir anlaşma imzaladı. Fransızları, 1982’nin ortalarına doğru Avusturyalı OMV’nin 1,5 bcm/yıl ve İsviçreli Swissgas’ın 0,36 bcm/yıl gaz alım anlaşmaları takip etti (Vicari 2016). ABD yönetimi ise 18 Haziran 1982’de yaptırımların kapsamını, ABD vatandaşlarının sahibi olduğu veya işletildiği yurtdışındaki şirketleri de içerecek şekilde genişletti (Harris 1987, 959).

Şekil 4.5. Urengoy'dan Batı Avrupa'ya Uzanan Sibirya Boru Hattı Projesine ABD'nin İtirazlarını Konu Eden Karikatür (Stern 1982, 21).

— Thomas Reed

Sovyet gaz sanayi gazın uzun mesafelerde taşınması için sadece geniş çaplı çelik borulara değil, aynı zamanda Batı Avrupalı şirketlerce üretilen yüksek kapasiteli kompresör istasyonlarına da ihtiyaç duymaktaydı (Stent 1982, 22). ABD'den ithal edilen makinelerin ters mühendislikle kopyalandığı ilk Sovyet kompresörleri ülkede 1940'ların sonunda kullanıldı. Her ne kadar, ilk Sovyet yapımı kompresörler 1955'te üretilerek, 1959'da ilk yerli seri üretime başlansa da, bu kompresörler doğal gazın güvenilir bir şekilde tedarikini engelleyebilecek ciddi sorunlara sahipti (Högselius 2013, 25).

Yaptırımlar sadece Amerikan şirketlerini değil, boru hatlarıyla ilgili ABD'de geliştirilmiş her türlü teknolojiyi kullanan üçüncü ülkelerin şirketlerini de kapsıyordu. Reagan yaptırımları ABD ile Avrupalı müttefikleri arasında siyasi krize neden oldu. İngiltere, ambargonun ABD'nin ülke dışı yargı yetkisinin kabul edilemez şekilde genişletilmesi anlamına geldiğini belirterek bu ambargoya karşı çıktı. Batı Avrupa ülkelerinden gelen tepkiler üzerine Reagan, 13 Kasım 1982'de geri adım attı ve yaptırımları kaldırdı (Harris 1987, 959-972). Urengoy projesine devam edildi. 1989'da Berlin Duvarı yıkıldığında ve iki Almanya birleştiğinde, Batı Almanya'nın doğal gaz talebinin yaklaşık %30'u SSCB'den karşılanmaktaydı. Batı Avrupa'ya sevk edilen Sovyet gazı ise 1983'de 29 bcm iken, yedi yıl içerisinde %120'lik bir artışla, bu rakam 1987'de 40 bcm'e ve 1990'da ise 63 bcm'e yükselmişti (Högselius 2013, 200).

	1970	1975	1980	1985	1990
SSCB toplam ihracatı	3.4	19.4	55.0	69.9	109.1
CMEA veya önceden CMEA üyesi olan ülkeler	2.4	11.4	31.4	38.3	46.1
Çekoslovakya	1.4	3.8	8.3	10.8	12.6
Polonya	1.0	2.5	5.3	5.9	8.4
Romanya	-	-	1.6	1.8	7.3
Bulgaristan	-	1.2	3.8	5.5	6.8
Macaristan	-	0.6	3.8	4.0	6.5
Yugoslavya	-	-	2.0	4.1	4.5
Doğu Almanya	-	3.3	6.4	6.2	-
Diğer	1.0	8.0	23.6	31.6	63.0
Batı Almanya (ve 1990'da birleşen Almanya)	-	3.1	9.3	13.4	26.6
İtalya	-	2.3	6.5	6.0	14.3
Fransa	-	-	3.8	6.8	10.6
Avusturya	1.0	1.9	2.7	4.5	5.1
Türkiye	-	-	-	-	3.3
Finlandiya	-	0.7	1.2	0.8	2.7
İsviçre	-	-	-	-	0.3

Tablo 4.1. Sovyet Doğal Gaz İhracatının Ülkelere Dağılımı, 1970-1990 (bcm) (Gustafson 2020, 102).

Her ne kadar Sovyet petrolü ve petrol ürünleriyle karşılaştırıldığında 1985'e kadar Batı Avrupa'ya ihraç edilen Sovyet gazı, ihraç edilen toplam Sovyet enerji kaleminin %35,8'ini oluştursa da, 1989'a kadar doğal gaz ham petrolün önüne geçmiş ve Sovyet gazı ihraç edilen toplam Sovyet enerji kaleminde %40,5'le en fazla paya sahip olmuştur. Öte yandan, doğal gaz ticaretinin ekonomik ve siyasi yansımalarının, petrol ticaretine göre daha fazla farklılık arz ettiği de akılda tutulmalıdır.

Üçüncü bölümde kısaca izah edildiği üzere, Sibirya'nın uzak bölgelerinden yüksek miktarlarda doğal gaz ihracatının gerçekleştirilebilmesini mümkün kılacak altyapı için ciddi bir ön yatırıma ihtiyaç duyuluyordu. Esasında bu da, doğal gaz tedarikçisi ile müşterisi arasında uzun vadeli istikrarlı ekonomik (sözleşmeye dayalı) ve siyasi bağlantıların geliştirilmesini ve aynı zamanda taraflar arasında ciddi bir karşılıklı bağımlılığı zorunlu kılıyordu. Zira, doğal gaz ithal eden taraf için kısa vadede alternatif arz kaynağı bulabilmek, doğal gaz ihraç eden taraf içinse alternatif piyasa bulabilmek

güçtü (Smith 1993, 85). KKBT çerçevesinde ele alındığında, her iki taraf açısından da, işleyen doğal gaz ticaretini sona erdirmenin yol açacağı maliyet bu ticareti sona erdirmeyi engelliyordu. Diğer bir deyişle, her iki taraf da bu koşulların yol açtığı kırılganlığa sahipti.

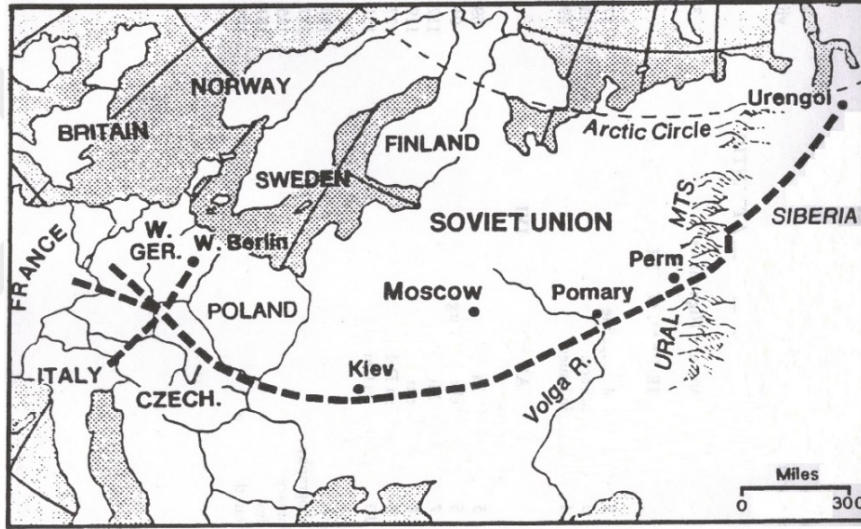
SSCB'den Batı Almanya'ya uzanan, 4,500 km uzunluğuna sahip Avrupa-Sibiryaya doğal gaz boru hattıyla 1973'de 1,1 bcm/yıl olarak başlayan gaz akışı 1980'lerde 15 bcm/yıl seviyesine çıkmıştır. 1981-1985 Sovyet doğal gaz planlamasındaki üretim artışının ise tamamının Urengoy'dan gelmesi ve biri Batı Avrupa'ya uzanmak üzere bu sahadan batı istikametine toplam altı boru hattı inşa edilmesi planlanmıştır (Stern 1982, 22). 15 milyar dolar civarında bir maliyete sahip Avrupa-Sibiryaya doğal gaz boru hattının ilk aşaması için SSCB'ye 1,2 milyar Alman Markı kredi ve Alman Mannesmann Grubu tarafından üretilen 1,2 milyon tonluk çelik boru verilmiştir (Bros, Mitrova ve Westphal 2017, 13). Ayrıca, projenin ilk aşaması için gerekli 41 doğal gaz kompresör istasyonunun 22'si Mannesmann Grubu ile Fransız Creusot-Loire şirketince, kalan 19 adedi ise İtalyan Nuovo Pignone tarafından toplam 2,5 milyar dolar bedelle tedarik edilmiştir (Fritz 1982).

Urengoy projesi, Batı Avrupa'da ciddi ekonomik sıkıntılarla boğuşan çelik ve mühendislik sektörleri için adeta can suyu olmuştur. Batı Alman çelik boru üreticisi Mannesmann proje sayesinde büyük ölçekli işçi çıkarımlarına gitmekten kurtulmuş, Fransa'daki Creusot Loire ve İtalya'daki Finsider da bu fırsattan istifade etmiştir. Keza, doğal gazın iletimi ve dağıtımı için gerekli kompresör istasyonlarının üreticisi Batı Avrupalı şirketler Mannesmann ve AEG-Kanis (Alman), Nuovo Pignone (İtalya) ve John Brown (İngiltere) için de, özellikle sektörde çok yüksek işsizlik oranlarının görüldüğü bir dönemde, Urengoy projesi altın bir fırsat olmuştur (Stern 1982, 30). Proje kapsamında Mannesmann ve AEG-Kanis toplam yaklaşık 1 milyar dolarlık, Fransız Creusot-Loire 225 milyon dolarlık, İtalyan Nuovo Pignone ve Italsider toplam 830 milyon dolarlık iş üstlenmiştir (Vicari 2016).

Proje sayesinde Batı Avrupa'da yaratılan istihdamın yanı sıra, Batı Avrupa bankacılık sektörü, projeyi %7,8 cazip faizli kredi imkanı sunarak SSCB'ye finansman sağlarken, SSCB'ye ekipmanlar fahiş fiyatlarla satılmış ve Rus gazı ise düşük fiyatlarla satın

alınmıştır. Bu projeyi takiben Batı Avrupalı şirketlerin SSCB'yle benzer ticari işbirliklerine girmeleri için sergiledikleri tutum da, önceki ticari işbirliklerinin yüksek kar marjlarına sahip olduğunu da göstermektedir (Stern 1982, 30-31). Diğer taraftan SSCB de bu ticaretle Soğuk Savaş'ı finanse edebilecek mali kaynağa kavuşmuş ve Avrupa'yı doğal gazda kendine bağımlı hale getirerek Avrupa'nın ABD ile siyasi/askeri bağımlılığına farklı bir alanda denge getirme imkanını elde etmiştir. Kısacası KKBT'nin öngördüğü kazan-kazan durumu, SSCB ve AET arasında Soğuk Savaş koşullarına rağmen gerçekleşmiştir.

Harita 4.4. Urengoy'dan Batı Avrupa'ya Uzman Sibirya Boru Hattı Projesi (Blinken 1987, x).

Soğuk Savaş döneminde, 1980-1984 arasında Urengoy'dan Batı Avrupa'ya inşa edilen üç bin mil uzunluğundaki Sibirya Boru Hattı Projesi, Biden yönetiminde ABD Dışişleri Bakanı olan Anthony Blinken'in Harvard Üniversitesi'ndeki bitirme tezini esas alarak 1987'de yazdığı *Ally Versus Ally* başlıklı çalışmasında detaylıca ele alınmıştır (Blinken 1987). Blinken özetle, ABD'nin sunduğu çekince, itiraz, ikaz ve son olarak yürürlüğe soktuğu yaptırımlarına rağmen, Yamal Yarımadası'ndan Batı Almanya'ya kadar uzanan doğal gaz boru hatlarının inşa edildiğini, süreç içerisindeki gelişmeleri de kapsamlı şekilde irdeleyerek ortaya koymuştur. Blinken'a göre, Avrupalıların SSCB'ye ticari ilişkileri, SSCB'ye coğrafi olarak yakınlıklarından ve Doğu'yu tamamlamak üzere doğal bir ortak olarak oynadıkları rolden kaynaklanmaktadır ve ABD'nin müttefikleri

Sovyetlerle birlikte bir arada var olma konusunda daima güçlü bir gereksinim hissetmişlerdir (Blinken 1987, 8).

Sovyet gazının Batı Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya ihracatı 1960-1990 döneminde ABD ile Avrupalı müttefikleri arasında çetin bir ihtilaf teşkil etmiştir. 1960'lı yıllarda ABD, NATO içerisinde alınmasını sağladığı bir kararla SSCB'den Avrupa'ya uzanacak ve ham petrol taşıyacak Dostluk Boru Hattı için geniş çaplı çelik boruların SSCB'ye ihracını engelleyebilmiş, ancak bu kararın projeye ciddi bir etkisinin bulunmadığı görülünce 1966 yılında bu karar geri çekilmiştir. ABD'de başkanlık görevini 20 Ocak 1981 tarihinde üstlenen Ronald Reagan, çalışma masasında sadece Sovyetlerin Afganistan'a başlattığı işgal konusunu değil, aynı zamanda müzakereleri son aşamaya gelen Urengoy boru hattı projesine de bulmuştur. Reagan'ın ekibi, önceki Başkan Nixon'un detant politikasının bir hata olduğunu düşünmekte ve SSCB'ye satılacak ekipman ve teknolojinin SSCB'nin Afganistan'da sürdürdüğü işgali finanse edeceğine inanmaktaydı (Blinken 1987, 6-7). Diğer bir deyişle, AET ile ABD arasında SSCB'yle ticaret konusunda keskin bir görüş farkı bulunmaktaydı.

ABD, İkinci Dünya Savaşı'nı takiben SSCB'yle doğrudan ticaretten uzak durmuştu. Bunda SSCB'yle yapılacak ticareti, düşmana yapılan bir mali yardım olarak görmesi ve bunu sıfır toplamlı oyun kapsamında değerlendirmesinin de etkisi vardı (Blinken 1987, 7). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ekonomilerini ve savunmalarını güçlendirmek için ABD desteğine ihtiyaç duyan Batı Avrupa, ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durmaya başladığında SSCB'yle ticaret konusunda ABD'den farklı düşünmeye başladı. 1982'de ABD'nin SSCB'yle ticaret hacmi 2,5 milyar ABD Dolarıken, Batı Avrupa-SSCB ticaret hacmi yaklaşık 41 milyar ABD Dolarına ulaşmıştı (Blinken 1987, 8).

ABD'de bazıları ise konunun sadece ticari değil, stratejik önemi üzerinde de durarak, Avrupa'nın Sovyet gazına artan oranlarda bağımlılığının Avrupa açısından olumsuz siyasi yansımaları olacağını ve gaz sevkiyatının kesilmesi tehdidi nedeniyle Sovyetlerden gelebilecek siyasi baskılara boyun eğeceklerini savunuyordu (Stern 2005, 3). CIA tarafından ABD yönetimiyle paylaşılan Eylül 1982 tarihli bir analizde, SSCB'nin 1980'de

Avrupa'ya gerçekleştirdiği 25,5 bcm'lik gaz ihracatının Urengoy boru hattı projesinin tamamlanması halinde 1988'de yaklaşık 54 bcm'e çıkacağı ortaya konulmuştur (CIA 1982b).

Öte yandan Nye, bağımlılık (*sensivitiy*) ile kırılganlık (*vulnerability*) arasındaki ayrımı dikkat çekerek, Batı Avrupa'nın Sovyet gazına olan bağımlılığını kırılganlık (*vulnerability*) kavramı üzerinden açıklamış, Avrupa'nın Sovyet doğal gazına bağımlılığı değil, oluşan kırılganlığın azaltılmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Nye, SSCB-Batı Avrupa boru hattının iptal edilmesini talep etmek yerine, ABD'nin sevkedilecek gazın arzının kesintiye uğraması halinde uygulamaya konulacak önlemlere odaklanmasının daha doğru olacağını belirtmiş, arz kesintisi halinde alınabilecek önlemlerle kırılganlığın azaltılabileceğini, aksi halde kırılganlığın artmasının beklenebileceğini ortaya koymuştur (Nye 1982, 126).

Özetle, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da Batı'nın ekonomik ve çevre dostu fosil yakıt olarak, Doğu'nun ise "mavi altın" olarak gördüğü doğal gazla Avrupa'da iki taraf arasında karmaşık karşılıklı bağımlılığın temelleri güçlü şekilde atılmıştır. Bunda, SSCB'nin doğal gaz rezervlerinin anılan dönemde kısa süre içerisinde süratle artması ve gazın ihraç edilerek gelir elde etme stratejisi izlemesi ile Batı Avrupa'nın kömür ve petrol yerine ekonomik ve çevresel olarak sürdürülebilir yakıt arayışında doğal gazın öne çıkması önemli rol oynamıştır.

4.2. RF - Batı Avrupa Doğal Gaz Ticareti

Batı Avrupa ülkeleri ile SSCB arasında doğal gaz ticaretiyle oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılık SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi sistemik bir değişimden etkilenmeksizin devam etmiştir. Sovyet gazının Avrupa'ya ihracı zaman içerisinde her iki taraf için de karlı bir ticarete dönüşmüş ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında da artarak devam etmiştir. Bu yeni dönemde işbirliği söylemleri öne çıkmış ve her iki taraf arasında gerek ikili gerek çok taraflı yeni anlaşmalarla gaz ticareti sürmüştür.

İki taraf arasında artan doğal gaz ticaretiyle süren karmaşık karşılıklı bağımlılık, doğrudan devletin kontrolünde bulunmayan kuruluşların ve devlet dışı aktörlerin 1990 sonrasında sayılarının artmasıyla derinleşmiş ve genişlemiştir. Bunda bireylerin de rolü önemlidir. Bu dönemde, Rus tarafında Nikolay Osipov ve Anatoliy Sorokin'in karşısına, Batı Avrupalı şirketleri temsilen oturan Alman Ruhrgas'dan Burkhard Bergmann, Fransız Gaz de France'den Yves Cousin, İtalyan SNAM'dan Domenico Dispenza, İngiliz British Gas'dan James Alcock ve diğer küçük ölçekli şirketlerin (Avusturyalı OMV, Finlandiyalı Neste ile Belçikalı Distriga) temsilcileri müzakereleri gerçekleştirmişler ve milyarlarca dolarlık gaz alım-satım anlaşmalarını şirketleri adına sonuçlandırmışlardır (Gustafson 2020, 119).

Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi doğal gaz endüstrisinin de birleşmesini sağlamıştır. Berlin Duvarı'nın resmi olarak yıkılışı 13 Haziran 1990'da başlamış, Doğu Alman doğal gaz şirketi Schwarze Pumpe'nin yerini ise 29 Haziran 1990'da, başta Ruhrgas, Wintershall ile BEB olmak üzere Batı Alman ve diğer bazı uluslararası gaz şirketlerince sağlanan finansmanla kurulan Verbundnetz Gas (VNG) şirketi almıştır. (Stern 2005, 4-5). Sovyet gazının Batı Almanya'ya Doğu Almanya üzerinden sevkinin başlamasını müteakip on yıldan daha kısa bir süre sonra iki Almanya birleşmiş ve siyasi olarak on yıllarca birbirine düşman olan iki taraf başarılı bir ortak gaz sanayisi inşa etmiştir.

Bu sürecin başında Doğu Almanya, Sovyet gazının topraklarından transit geçerek Batı Almanya'ya sevkine izin vererek Batı Almanya'yı siyasi olarak tanıma riskini üstlenirken, Batı Almanya ise Doğu Almanya'nın siyasi bir kriz durumunda Batı Almanya'ya yapılan doğal gaz sevkini kesme ihtimalinin oluşturduğu riski kabullenmiştir. İşte bu durum, iki taraf arasında doğal gaz özelinde karmaşık karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğunu ortaya koyar. Zira, Keohane ve Nye'a göre kırılganlık (*vulnerability*), bir politika değişikliğinde, ortaya çıkan değişimle ilgili mevcut hassasiyetin (*sensitivity*) derecesine doğrudan bağlı olarak ayak uydurabilmek için atılacak adımların veya alınacak önlemlerin doğuracağı maliyet anlamına gelir (Keohane

ve Nye 1977, 232). Diğer bir deyişle, kırılğanlık, iki taraf arasındaki ilişkinin sona ermesi halinde ilişkiyi sona erdiren tarafın karşı karşıya kalacağı maliyetin hesaplanmasıdır, yani iki taraf arasındaki ilişkilerin sona erdirilme maliyetiyle ilintilidir. Özetle, karşılıklı bağımlılığın tarafları arasında artan hassasiyet tarafları birbirinden ayırırken, artan kırılğanlık ise tarafları birbirine daha fazla yakınlaştırır. Batı Almanya ile Doğu Almanya arasında doğal gaz özelindeki bu durum, iki taraf arasındaki çıkar tanımlamalarının aralarındaki bağımlılığın hassasiyetle açıklanamayacağını, taraflar arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir şekilde devam etmesi üzerine kurulu olduğunu, bir başka deyişle aralarında karmaşık karşılıklı bağımlılığın bulunduğunu gösterir.

SSCB'nin 1980'lerin sonlarından itibaren ekonomik durgunluğa girmesi, SSCB'nin dağılmasını müteakip ülkede finansal istikrarsızlığın yaşanması ve Rus ekonomisinin doğal gaz ve petrol ihracat gelirlerine olan bağımlılığın artması, RF'yi AB ile daha fazla yaklaşma arayışına itmiştir. Avrupa Birliği de artan doğal gaz bağımlılığı nedeniyle arz güvenliğini istikrarlı bir şekilde sağlama arayışıyla Doğu Avrupa ve RF'ye daha fazla odaklanmaya başlamış, RF'yi serbest piyasa ekonomisiyle entegre edebilmeyi planlamıştır (Nordik Bakanlar Konseyi 1999).

SSCB'nin dağılmasını takiben RF, pazar ekonomisine geçme hedefiyle doğal gaz ve petrol de dâhil olmak üzere tüm sektörlerini kapsamlı bir yeniden yapılandırma sürecine sokmuştur. Doğal gaz açısından ilk olarak Gaz Bakanlığı'nın yerini devlet doğal gaz şirketi Gazprom almıştır. Gazprom, sanayideki tüm kurumların ve varlıkların kontrolünü ve yönetimini üstlenmiştir. Ancak, Gazprom 1993'de borsaya açılrsa da, hâlihazırda da en büyük hissedarı Rus devletidir (yaklaşık %50.23) (Austvik 2016, 373). Bu arada, doğal gazın Avrupa enerji ekonomisi açısından önemi artmaya devam etmiştir. 1994'te Avrupa'nın enerji karışımında doğal gazın payı kömürün payını yakalar ve geçer (Gustafson 2020, 249). Bu doğal gazın Avrupa'daki konumunu göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

SSCB dağıldıktan kısa süre sonra Avrupalı liderler, SSCB'den ayrılan yeni bağımsız devletlerin ve Doğu Avrupa'nın enerji sektörlerinin Avrupa ve küresel enerji piyasalarıyla

entegrasyonunu sağlamak ve enerji arz güvenliklerini garanti altına alabilmek için Enerji Şartı sürecini başlatmışlardır (Högselius 2013, 211). Batı Avrupa, eski SSCB ülkeleri ile Orta ve Batı Avrupa ülkeleri enerji sektörleri arasında ticaret ve işbirliğini kolaylaştırmak için dönemin Hollanda Başbakanı Ruud Rubbers'in inisiyatifiyle başlatılan girişim sonucu Aralık 1991'de Avrupa Enerji Şartı kabul edilmiştir (Johnson ve Turner 1997, 144). Lubbers Avrasya'daki enerji zengini ekonomilerle işbirliğini kurumsal bir hale getirebilmek ve bu ülkeleri piyasa temelli ekonomik düzenle entegrasyonlarını sağlamayı amaçlamıştır (Leal-Arcas 2018, 1).

Bağlayıcılığı bulunmayan siyasi deklarasyon olarak kaleme alınan Avrupa Enerji Şartı, enerji güvenliği için hukuki zemini oluşturmak ve enerji işbirliğini desteklemek üzere 1991'de imzalanmıştır (AB Komisyonu 1997a). Üç yıl sonra anılan deklarasyon bağlayıcılık taşıyan çok taraflı bir antlaşmaya dönüşmüş ve Enerji Şartı Antlaşması (EŞA) (*Energy Charter Treaty*) adı verilen bu antlaşma 17 Aralık 1994'te Lizbon'da imzalanmıştır (Enerji Şartı Antlaşması 1994). Enerji ticareti, özel sektörün enerji yatırımları, transit konuları, anlaşmazlıkların çözümü ve enerji yeterliliği konusunda işbirliği alanlarında uluslararası kuralları belirleyen EŞA'nın transitle ilgili maddeleri, transit özgürlüğü prensibi temelinde ayrımcılık yapılmaması ilkesine dayanarak, enerjinin transitinin kolaylaştırılmasına yöneliktir ve enerji transidine engel olan ülkeler için tahkim mekanizmasını işletir.

EŞA, SSCB'den ayrılan devletlerin ve esasında doğal gazda önemli bir iş ortağı haline gelmiş RF'nin, serbest pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmak, sahip oldukları yatırım ortamını güçlendirebilmek ve AB'nin doğal gaz arz güvenliğini teminat altına alabilmek için önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, RF 1991 tarihli siyasi deklarasyonu ve 1994 tarihli EŞA'yı imzalamasına rağmen, EŞA'nın iç onay sürecini tamamlamamış ve yasal olarak antlaşmaya taraf olmamıştır. AB ülkelerinin RF'ye EŞA'yı onaylaması için zaman içerisinde yaptıkları çağrılar ve konuyu sıklıkla gündemde tutmaları da yarar sağlamamış, bu girişimler aksine RF'nin EŞA'yı AB'nin egemenliğini dayatacak bir yasal araç olarak görmesine yol açmıştır (Talseth 2012, 1-20).

Amacı büyük ölçüde RF'yi enerji alanında serbest piyasa kurallarına uymaya yönlendirmek olan EŞA, SSCB ve bilahare RF ile AET ve sonrasında AB arasında doğal gaz ticaretiyle oluşan ve zaman içerisinde derinleşen ve genişleyen karmaşık bağımlılığının karşı karşıya kaldığı ilk ciddi sınamadır.

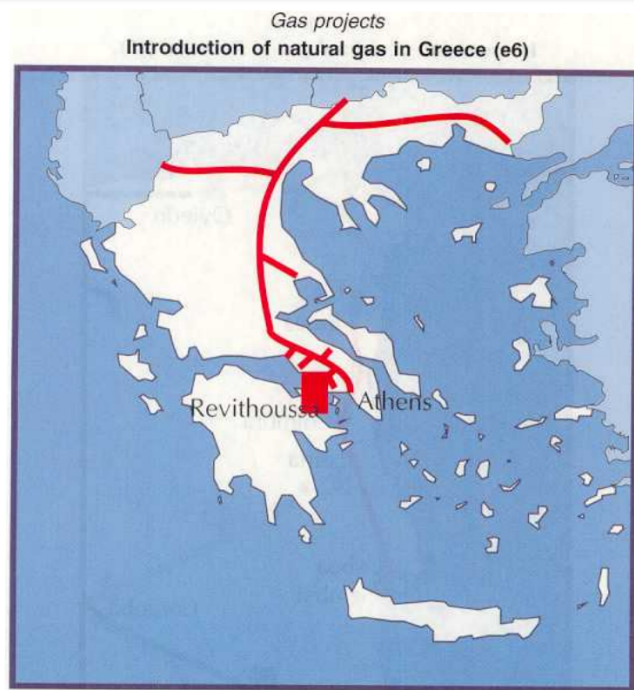
Anlaşma, enerji alanında yatırım, transit ve ticaret alanlarında hukuki teminatlar sağlayarak Doğu ile Batı arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini hedeflemiştir (Enerji Şartı Antlaşması 1994). Anlaşma, Rusya'nın boru hatları sistemini Avrupalı şirketlerin kullanımına açmasını zorunlu kılarak, rekabeti arttırmayı, böylece tüketicilerin enerji maliyetlerini düşürmeyi hedeflemektedir. Kremlin açısından RF'nin boru hatlarındaki tekel konumunu muhafaza etmek ve şeffaf olmayan uygulamalarını sürdürmek daha akıllıca bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Anlaşmayı onaylamasını gerektirebilecek bir zorlamayla karşılaşmadığı gibi, AB ülkelerinin ortak bir enerji politikası uygulama arayışlarına girmek yerine Rus doğal gazını daha rekabetçi fiyatlarla alabilmek için şirketlerini Rus enerji sektöründe yatırım yapmaya teşvik etmesi de RF'nin EŞA'yı onaylamamasında önemli bir etken olmuştur (Smith 2010, 3). AB üyesi ülkelerin çok sayıda büyük ölçekli enerji şirketi, SSCB'nin dağılmasını müteakip RF'de petrol alanında birçok projeye yatırım yapmıştır. Ancak, RF doğal gazı stratejik önemde bir kaynak olarak değerlendirmiş ve bu nedenle doğal gazı yabancı yatırımlara kapalı tutmuştur (Biggar 2002, 147-163).

1992'de gerçekleştirilen Yamal-Avrupa doğal gaz boru hattı projesi (Belarus Enterkonektörü) bu projelerden biridir. 1990'lı yıllarda Rus gazının ihraç kapasitesinde en fazla artışın kaydedilmesini sağlayan proje ilk aşamada, 56 inçlik birbirine paralel altı boru hattının Yamal yarımadasından Moskova'ya ve oradan da Belarus üzerinden Polonya ve Almanya'ya uzanmasını, böylece yaklaşık 67 bcm/yıl kapasite artışını öngörmüştür. Ancak, 2005'e kadar sadece bir boru hattı Belarus'tan Polonya ve Almanya'daki kısımlar da dahil olmak üzere tamamlanabilmiş ve Belarus sınırına kadar kapasite artışı 20 bcm/yıl ile sınırlı kalmıştır (Mares 2006, 154-155).

Öte yandan, AB Komisyonu'nun 1990'lı yıllarda Trans Avrupa Ağı'nı (Trans-European Network, TEN) güncelleme çalışmaları kapsamında ulaştırma, iletişim ve enerji alanları öne çıkmıştır. AB Komisyonu, Trans Avrupa doğal gaz ve elektrik altyapılarının geliştirilmesi için ortak çıkar projelerinin belirlenmesi ve önceliklerin ortaya konulması amacıyla 1992'de bir Deklarasyon yayınlamıştır (AB Komisyonu 1992).

Takip eden dönemde AB Komisyonu tarafından yapılan farklı çalışmalar Trans-Avrupa Enerji Ağları'nın (TEN-E) etkisini güçlendirmiş ve planın hayata geçirilmesine katkı sağlamıştır. Komisyon Başkan Yardımcısı Christophersen'in başkanlığında 1993'de teşkil edilen "Christophersen Grubu" adlı oluşum enerji alanında öncelik taşıyan sekiz projenin belirlenmesi için görevlendirilmiştir. Anılan oluşumun çalışmaları bir ara raporla sonuçlandırılmış, Avrupa için öncelik taşıyan sekiz proje belirlenmiştir (AB Komisyonu 1994). Projelerden dördü doğal gaza ilişkindir. Ara raporda, dört doğal gaz projesi içerisinde Yunanistan'ın doğal gaz altyapısının geliştirilmesi konusunda öncelik verilmesi kararlaştırılan projenin haritasında Yunanistan'a doğal gaz girişinin Türkiye'den de olacağı gösterilmişse de, belgede Türkiye'ye herhangi bir atıf yapılmamıştır.

Harita 4.5. Christophersen Grubu Raporunda Yunanistan'ın Doğal Gaz Altyapısının Geliştirilmesine Yönelik Planı Gösterir Harita (AB Komisyonu 1994, 22).

Raporun güncellenmiş hali 1994'de AB Komisyonu'na sunulmuştur. Avrupa Konseyi'nin bir yıl sonra yayınladığı düzenlemeyle raporda, enerji alanına öncelik verilmesinde yarar olacağı belirtilen projeler için sağlanacak mali katkılar belirtilmiştir. TEN-E konusundaki ilk kapsamlı düzenleme ise Avrupa Konseyi tarafından 1996'da yayınlamıştır (AB Komisyonu 1996). Ancak belgede Türkiye'ye sadece elektrik başlığı altında, Türkiye ile Yunanistan arasındaki elektrik bağlantısının geliştirilmesi kapsamında değinilmiştir. Esasen Türkiye'ye TEN-E projeleri bağlamında 1990'larda yapılan atıf Türkiye ile Yunanistan arasındaki elektrik bağlantısıyla sınırlıdır. Bu gelişmeler, AB Komisyonu'nun RF'nin Soğuk Savaş'ta doğal gazda güvenilir tedarikçi konumunu Soğuk Savaş sonrasında da koruyacağına dair duyduğu güvenin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle, taraflar arasında kırılabilirlik öyle bir üst noktaya varmıştır ki, her iki taraf da oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılığın sona erdirilebileceği ihtimalini göz ardı etmiştir.

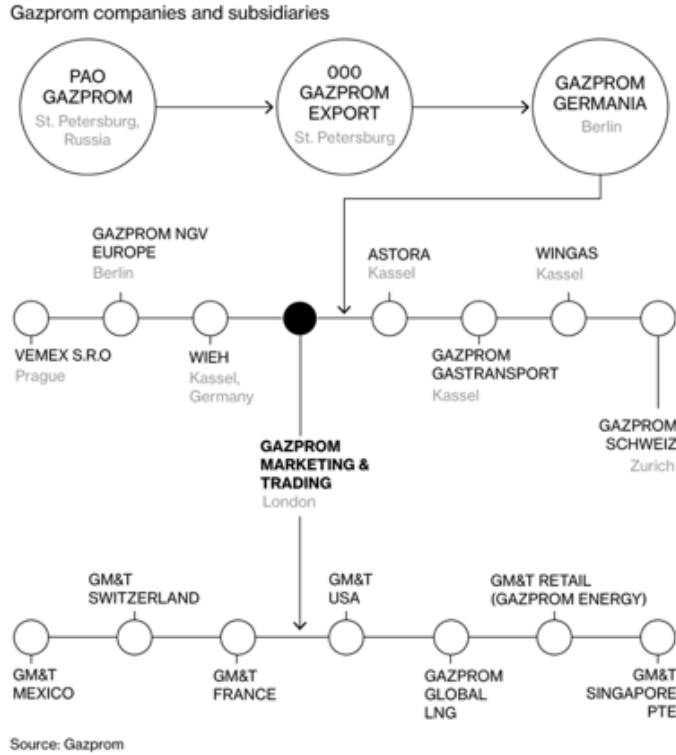
Batı Avrupa, doğal gaz ticaretinde Soğuk Savaş döneminde SSCB'yi ve Soğuk Savaş sona erdikten sonra bilahare RF'yi güvenilir tedarikçi olarak görürken, SSCB ve bilahare RF ise Batı Avrupa'yı ciddi bir gelir kaynağı olarak değerlendirmiştir. Her iki taraf açısından da sürdürülebilir bir alternatif bulunmaması taraflar arasındaki gaz ticaretinin esasını oluşturmuştur (Proedrou 2012, 78). AB'nin, Soğuk Savaş döneminde ve Soğuk Savaş sonrasında 2000'lere kadar, doğal gazda RF karşısında arz veya kaynak çeşitliliğinde alternatif olabilecek ülkelerle enerji ilişkilerini derinleştirme ihtiyacı duymaması, Türkiye'yle doğal gaz alanında somut işbirliği geliştirmemesinin nedenlerinden biridir (Wyciszkiwicz 2008, 288-291).

Rus Gazprom ile Alman çelik şirketi Mannesmann arasında 1997'de, 1970'lerde başlayan "boru karşılığı gaz" anlayışının devamı sayılabilecek bir Anlaşma imzalanmıştır. 25 milyar Alman Markı bedelli Anlaşmaya göre, Yamal Yarımadası'ndan Frankfurt'a toplam kapasitesi 51 bcm olan üç adet doğal gaz boru hattının inşası kararlaştırılmıştır. Ancak, bu kere 1970'lerdeki anlaşmalardan farklı olarak Gazprom başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa'daki doğal gaz iletim ve dağıtım altyapısına da ortak olduğu işbirlikler aracılığıyla yatırımlar yapmaya başlamıştır. Gazprom, Alman enerji şirketi BASF'in

iştiraki Wintershall ile Wingas'ı ve WIEH'ı kurmuştur. Wingas, Batı Avrupa'nın en büyük yeraltı gaz depolama tesisi olan Reden'deki tesisin ve iki bin kilometrelik doğal gaz dağıtım altyapısının sahibidir. Gazprom, Fransız Gaz de France ile Fragaz'ı, Finlandiya'da Neste ile Gasum'u, İtalya'da Edison'la Volta'yı ve SNAM'la Promgaz'ı kurmuş ve Batı Avrupa'daki doğal gaz iletim ve dağıtım altyapısına çeşitli yatırımlar üstlenmiştir (Poussenkova 2010, 106).

SSCB'nin dağılmasını takip eden dönemde, devlet dışı aktörler ve özellikle AB de yeni Rus-Batı Avrupa girişimleriyle artan gaz ticaretinde yeni roller üstlenmişlerdir. Ancak, izleyen yıllarda Almanların Rusya'daki yatırımları, Rusların Almanya'daki yatırımlarıyla kıyaslandığında mütevazı kalmıştır (Stent 1998, 179).

Şekil 4.6. Gazprom'un Avrupa'daki İştirakleri (Bloomberg 2022a).

AB, Rusya Federasyonu ile 1994'de "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" (Partnership and Cooperation Agreement, PCA) imzalamıştır (AB Komisyonu 1997b). 1 Aralık 1997 tarihinde yürürlüğe giren ve AB-RF ilişkilerinin yasal dayanağını oluşturan belgenin on yıl olan geçerlilik süresi sona erdiğinde, 2007 sonrasında da her yıl otomatik olarak

yenilenmiştir. PCA, AB ve RF arasında enerji de dâhil birçok alanda ortak hedefleri ortaya koymuş ve ikili ilişkiler için gerekli kurumsal çerçeveyi oluşturmuştur. 112 madde, 10 ek, 2 protokol ve çok sayıda ortak deklarasyondan oluşan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın eklerinden biri de 1991 Avrupa Enerji Şartı deklarasyonu olmuştur.

1980'lerin sonlarından itibaren, Avrupa'da doğal gaz sanayinin geleceğine dair tartışmalar AB'nin tek pazara geçiş projesi ve enerji piyasalarının serbestleşmesi eğilimiyle birlikte şekillenir. Bu dönemde doğal gaz AB Komisyonu'nun ilgisine mazhar olur. AB Komisyonu, 1988'de İç Enerji Piyasası belgesini yayımlar (Padgett 1992, 59). Belge, 1985'de hazırlanan *İç Pazarın Tamamlanmasıyla İlgili Beyaz Kitap*'ın enerji politikalarını da ele alan ilk girişimdir. Daha sonra, 1995'de AB'nin enerji piyasalarının serbestleşmesi ve enerji iç pazarının ilke ve hedeflerinin yer aldığı "Avrupa Birliği için Bir Enerji Politikası" başlıklı Beyaz Kitap yayımlanır (AB Komisyonu 1995). Böylece, AET ve sonrasında AB ile SSCB ve bilahare RF arasında doğal gaz ticaretiyle oluşan ve zaman içerisinde derinleşen ve genişleyen karmaşık bağımlılığının karşı karşıya kaldığı sınamaların derinleşmeye ve artmaya başladığı bir döneme girilir.

Özetle, Soğuk Savaş sırasında, SSCB ile Avusturya arasında 1968'de imzalanan doğal gaz anlaşmasından SSCB'nin dağılmasına kadar geçen yirmi üç yıl boyunca Rus gazı Batı Avrupa için güvenilir bir enerji kaynağı olmuş, SSCB'nin dağılması gibi uluslararası siyaset açısından sistemik bir değişiklik olan bu gelişme gaz ticaretini aksatmamış, gaz ticareti artarak sürmüştür. SSCB'den Batı Avrupa'ya yapılan doğal gaz ihracatı 1973'de dört ülkeyle ve miktar ise yaklaşık 7 bcm'le sınırlıyken, otuz yıl içinde ihracat yapılan ülke sayısı on dokuz, ihracat miktarı ise 140 bcm'e yükselmiştir (OIES 2022). Rus ekonomisi için doğal gaz ihracatından elde edilen ekonomik gelir giderek toplam gelirin içerisindeki payını artırmıştır. Karmaşık karşılıklı karşılığın diğer tarafı olan Batı Avrupa için de benzer bir durum söz konusudur. Enerji karışımında yıllar içerisinde doğal gazın rolü ve payı artmış, doğal gazın kullanım alanı sanayi ve konutlarda genişlemiş ve önemli bir yakıt haline gelmiştir. Bu nedenle, KKBT bağlamında her iki tarafın doğal gaz ticareti bağlamında birbirlerine olan bağımlılıklarının hassasiyeti (*sensitivity*) zaman içerisinde artmıştır. Ayrıca, doğal gaz ticaretini sona erdirmenin doğuracağı maliyetin kırılabilirliği

(*vulnerability*) da her iki taraf için kayda değer bir noktaya ulaşmış, bu da iki tarafın bu alandaki işbirliğinin güçlenmesini ve derinleşmesini sağlamıştır (Proedrou 2010, 85). İki taraf arasındaki gerek hassasiyet gerekse de kırılganlık uluslararası sistemde sistemik bir değişiklik olan Soğuk Savaş'ın sona ermesinden dahi etkilenmeden 2000 yılına kadar artarak devam etmiştir.

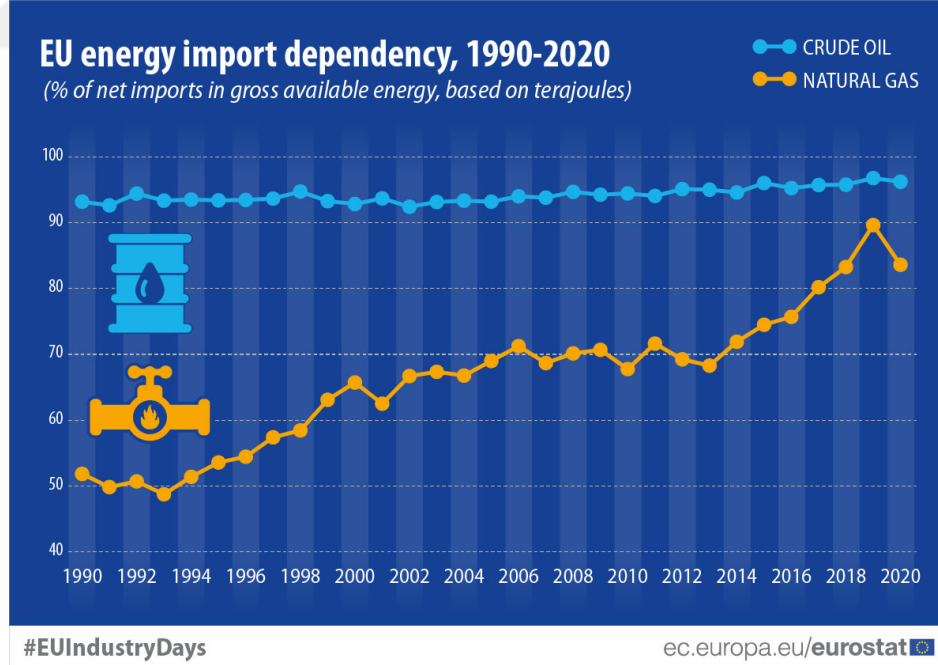

BÖLÜM V

RF VE BATI AVRUPA ARASINDAKİ DOĞAL GAZ TİCARETİ (2000 SONRASI)

Batı Avrupa ile SSCB arasında temelleri Soğuk Savaş döneminde atılan doğal gaz ticaretiyle oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılık, SSCB'nin yıkılması gibi sistemik bir değişimden dahi etkilenmeksizin 2000'e kadar artan düzeyde devam etmiştir. Avrupa'nın birincil enerji arzında 1960'da sadece %3 olan doğal gazın payı bu süreçte artmış, 2008'de %25'e çıkmıştır (Högselius v.d., 2013, 30). Üretimin aynı oranda yükselmemesi nedeniyle, AB'nin doğal gazda ithalat bağımlılığı da benzer şekilde zaman içerisinde kayda değer bir artış göstermiştir. AB'nin 1990'da %65 civarında olan doğal gazda dışa bağımlılığı 2019'da yaklaşık %90'a yükselmiştir (Eurostat).

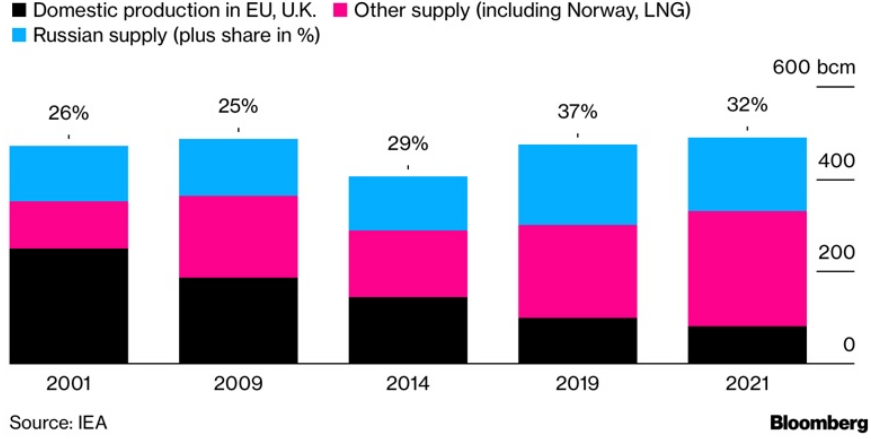
Şekil 5.1. AB'nin 1990-2020 Döneminde Doğal Gazda İthalat Bağımlılığı (Eurostat).

AB'nin doğal gazda ithalat bağımlılığının artmasında AB içindeki doğal gaz üretiminin düşmesi önemli rol oynamıştır (Bloomberg 2022b). Zaman içerisinde, AB ülkelerinin doğal gaz ithalatında AB'nin Norveç ve Cezayir'le birlikte üç büyük gaz

tedarikçisi olan RF'nin de payı artmış, 2019'da AB'nin toplam ithalatının yaklaşık %40'ı RF'den gelmiştir (Eurostat 2021).

Şekil 5.2. AB'nin yıllara Göre Doğal Gaz Üretimi ve İthalatı (Bloomberg 2022b)

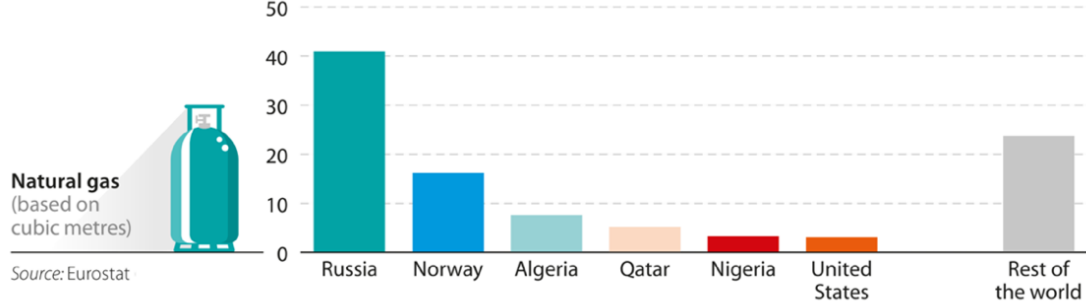

Rus ekonomisi için 2000'lerin başında doğal gaz en önemli endüstri halini almıştır. Bu endüstriye, dikey entegrasyona sahip, yani doğal gaz ürün zincirinde arama-üretim, taşıma ve satış adımlarının tamamını aynı hukuki çatı altında tek bir şirket olarak gerçekleştirebilen, RAO Gazprom, hâkim olmuştur. Gazprom, Yeltsin döneminde (1992-1998) RF'nin Başbakanı olan SSCB'nin son Gaz Endüstrisi Bakanı Viktor Chernomyrdin tarafından 1993'de kurulmuş ve Putin'in Devlet Başkanlığı'nın ilk döneminde yönetiminde Kremlin'den Dmitry Medvedev ve St. Petersburg Valisi olan CEO Alexei Miller görev almıştır (Clifton ve Fuentes 2010, 595-596). Gazprom, SSCB'nin dağılmasıyla, Gaz Endüstrisi Bakanlığı'nın yerini almıştır (Yergin 2011, 395).

Gazprom, 2000'lerin başında RF'deki tüm üretiminin %91'ini gerçekleştirmekte, ürettiği toplam doğal gazın %38'ini ihraç etmekte, Avrupa'ya yapılan ihracat Gazprom tarafından satılan toplam doğal gazın sadece %24'ünü oluştururken, bu hacim RF'nin gaz gelirlerinin yaklaşık %73'üne karşılık gelmekteydi (Biggar 2002, 149). Bu çerçevede, AB ile RF arasında 2000'lerin başına kadar doğal gaz ticaretinin merkezinde olduğu karşılıklı bağımlılık her iki taraf açısından yüksek derecede bir kırılganlık (*vulnerability*) yaratmıştır. Bu da doğal gaz ticareti özelinde süren karşılıklı bağımlılığın devamını

mümkün kılmıştır; zira her iki taraf da, doğal gaz ticaretiyle sürdürülen ilişkinin sona ermesi halinde karşı karşıya kalınacak maliyetten kaçınmak istemektedir.

Şekil 5.3. AB'nin 2019 Doğal Gaz Toplam İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (Eurostat 2021).

30 Ekim 2000 tarihli AB-RF Zirvesi'nde taraflar arasındaki ilişkilerin temelini enerji olduğu belirtilmiş ve bu alanda bir diyalog mekanizmasının teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır (AB Komisyonu 2000). Ancak, AB-RF doğal gaz ticaretinin yarattığı yaklaşık yarım yüzyıllık karmaşık karşılıklı bağımlılık, 2000'den sonra tedricen zayıflamış ve RF'nin Ukrayna'yı 24 Şubat 2022 tarihinde işgaliyle kopmuştur.

İlki 23 Şubat 2022'de olmak üzere, 26 Mayıs 2022 tarihine kadar AB Komisyonu'na RF'ye karşı yayınlanan altı yaptırım paketinde doğal gaz yer almamıştır (AB Komisyonu 2022c). Keza RF Devlet Başkanı Putin'in 1 Nisan 2022'de yürürlüğe giren kararnamesine göre RF'den gaz satın alan dost olmayan ülkelerin karşılığında Ruble ödemelerini zorunlu kılan ödeme yöntemi değişikliğine birçok AB üyesi ülke şirketleri de uymuştur (Politico 2022). Ancak, AB Komisyonu tarafından 8 Mart 2022 tarihinde açıklanan "RePowerEU: Daha uygun maliyetli, güvenli ve sürdürülebilir enerji için ortak Avrupa eylemi" başlıklı bildirim (AB Komisyonu 2022d) ve bu bildirim doğrultusundaki yol haritasını çizen 18 Mayıs 2022 tarihli kapsamlı mevzuat paketi (AB Komisyonu 2022e) AB'nin Rus gazına olan bağımlılığını 2027'ye kadar sonlandırılmasını hedeflemiştir. Özetle, 24 Şubat 2022, AB'nin Rus doğal gazına olan bağımlılığını 2027'e kadar tamamen sonlandırılmasını öngören yeni AB enerji mimarisinin miladı olmuştur.

AB ve RF arasındaki karmaşık karşılık bağımlılık ilişkisinin 2000'den itibaren çeşitli sebeplerle çözülmeye başlamasının siyasi, askeri ve ekonomik çeşitli nedenleri bulunsa da, bu gelişmede en fazla rol oynayan unsur doğal gaz ticaretidir. Bu nedenle, bu tezde bu kritik gelişmede genelde enerji ve özelde ise doğal gazın oynadığı rol üzerinde durulacaktır. Taraflar arasındaki doğal gaz ticareti, tezin üçüncü bölümünde irdelendiği üzere doğal gazın kendine has nitelikleri nedeniyle bu ilişkinin tesisinde ve bilahare sona ermesinde özel bir role sahiptir. İki taraf açısından karşılıklı bağımlılığın temel unsuru olan doğal gaz ticaretinde AB'nin aldığı kararlar RF için ve RF'nin aldığı kararlar AB için bu bağımlıktan kaynaklanan kırılabilirliğin dengelenmesini ve sürmesini amaçlamıştır. Diğer bir deyişle, taraflar bu karşılıklı bağımlılığın sonlandırılmasının getireceği maliyetten kaçınmışlardır.

AB ile RF arasında doğal gaz ticareti temelinde kurulan karmaşık karşılıklı bağımlılığın 2000'den sonra tedricen çözümlenmesine ve bilahare kopmasına yol açan ilk etmen, tezin dördüncü bölümünde de belirtildiği üzere, EŞA olmuştur. Bu kritik gelişmede EŞA da dâhil beş temel etmen rol oynamıştır.

- 1) AB'nin doğal gaz ticaretinde serbest piyasa koşullarına ve rekabete dayalı sisteme geçmesi,
- 2) RF'nin Avrupa girişimi olan EŞA'yı imzalaması, ancak taraf olmaması,
- 3) AB'nin doğal gaz alanında ortak pazar veya ortak dış politika stratejisi geliştirememesi,
- 4) Eski Doğu Bloğu ülkeleri merkezli krizlerin AB-RF doğal gaz ticaretini olumsuz etkilemesi,
- 5) Kuzey Amerika menşeli sıvılaştırmış doğal gazın (LNG) küresel doğal gaz ticaretindeki rolünün artması ve Avrupa'daki doğal gaz alım ve satım sözleşmesi yapılarını değiştirmesi.

AB ile RF arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın kopmasında rol oynayan ve birbirleri arasında da doğrudan bağlantı bulunan beş temel etmen tezin bu bölümünde ele alınacaktır:

5.1. AB'nin Doğal Gaz Ticaretinde Serbest Piyasa Koşullarına ve Rekabete Dayalı Sisteme Geçmesi

Malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaştığı iç sınırlardan arındırılmış entegre bir Avrupa piyasası oluşturulması için önem taşıyan enerji sektöründe ortak piyasa yapısının sağlanması amacıyla AB, elektrik ve doğal gaz sektörlerinde ortak kurallar belirlemiştir. Bu çerçevede, AB Komisyonu, doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesine dair bir öneriyi 1988'de gündeme getirmiştir. Ancak, bu öneriye birçok üye ülke karşı çıkmıştır (Golombek, Gjelsvik ve Rosendahl 1994, 1-2). Buna rağmen AB, 1990'ların ikinci yarısından itibaren üye ülkelerdeki doğal gaz ve elektrik piyasalarını rekabete açmaya karar vermiş ve doğal gazda ilk serbestleşme Direktifi (Birinci Enerji Paketi) 1998'de kabul edilmiştir. AB'de doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesi için hukuki çerçeveyi belirleyen, ayrıca AB'de enerji iç pazarının tesisini de amaçlayan ve bu alanlardaki ilk kapsamlı düzenleme olarak kabul edilen doğal gaz iç pazarına ilişkin ortak kurallar (98/30/EC sayılı Direktif) 2000'de yürürlüğe girerek, üye ülkelerin hukuki sistemleri açısından bağlayıcılık teşkil etmiştir (Avrupa Parlamentosu 2021). Bilahare, AB Komisyonu tarafından hazırlanan ikinci düzenleme teklifi (İkinci Enerji Paketi) 2003'de kabul edilmiştir. AB elektrik ve gaz piyasalarının tamamen serbestleşmesini ve AB içerisinde ortak bir enerji piyasasının uygulanmasını hedefleyen, İkinci Enerji Paketi'ndeki bazı hükümleri de tadil eden Üçüncü Enerji Paketi ise Nisan 2009'da kabul edilmiştir (Avrupa Parlamentosu 2021).

AB ile RF ilişkilerinin hukuki ve kurumsal temelini oluşturan ve 1997'de yürürlüğe giren "Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" (Barysch 2006, 8) çerçevesinde işbirliği konularının ele alınması amacıyla AB ve RF, 2006'da iki zirvede bir araya gelmiştir. Ancak, Soçi'de Mayıs 2006'da ve Helsinki'de Kasım 2006'da düzenlenen toplantılarda, Üçüncü Enerji Paketi'nin gereklilikleri arasında yer alan Gazprom'un gaz ihracatındaki hâkim konumunun sona erdirilmesi ve şirketin kontrolündeki doğal gaz altyapısına üçüncü tarafların erişimini Rus tarafının tartışmaya dahi açmak istememesi nedeniyle sonuç çıkmamıştır (Finon ve Locatelli 2008, 23).

Dönemin RF Başbakanı Vladimir Putin, 25 Kasım 2010 tarihli “Süddeutsche Zeitung” gazetesinde “Lizbon’dan Vladivostok’a Ekonomi Topluluğu” başlığıyla yayınlanan makalesinde doğrudan Üçüncü Enerji Paketi’ni hedef almıştır:

Üçüncü Enerji Paketi, Avrupa enerji sanayisi için büyük riskler içeriyor, yatırımcıların yeni projelere yatırım yapma iradesini zayıflatıyor. Bu nedenle, rekabetçi piyasanın faydalarından faydalanmak yerine, birkaç yıl içerisinde, zayıflayan bir altyapı, enerji kaynaklarının kıtlığı ve Avrupalı tüketiciler için yüksek fiyatlarla uğraşmak zorunda kalabiliriz (Süddeutsche Zeitung 2010).

Üçüncü Enerji Paketi, aynı kişilerin, doğal gaz iletim sistemini veya iletim sistem operatörünü, doğal gaz üretimini veya tedarikini yapan bir teşebbüsü doğrudan veya dolaylı kontrol etmesini yasaklamış (Yersu Şahin 2021, 15) ve AB’deki doğal gaz şebekelerinin hisselerine ve kontrolüne sahip Gazprom gibi üçüncü ülke şirketlerinin AB şirketleri gibi ayrıştırılması (*unbundled*) hükmünü getirmiştir. “Gazprom maddesi” olarak da adlandırılan bu hükümlerle, Gazprom’un AB ülkeleri içindeki artan hâkimiyetinden kaynaklanan endişelerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Euractiv 2007). Esasen, ayrıştırma kavramının ortaya atılmasının temel nedenlerinden biri de, RF’nin Avrupa’da doğal gazda tekeli konumunu önlemektir (Kaplan 2013).

Bu hükümlerle, enerji sektöründe ayrıştırma, doğal gaz, petrol ve elektrik gibi enerji ürünlerinin üretilmesi, transiti ve perakende satışında aynı firmaların faaliyet göstermesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Yafimava 2013, 3). Diğer bir ifadeyle, ulusal düzeyde dikey entegrasyonu engelleyerek, sektörde tekelleşmenin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Zira doğal gaz piyasasında dikey entegrasyona sahip şirketler, diğer gaz tedarikçilerine göre piyasada daha güçlü konuma sahiptir ve üçüncü taraflardan doğacak rekabetçi baskıları önleyebilmek için piyasadaki konumlarını haksız şekilde kullanabilir (IEA 2012, 37).

SSCB dağıldıktan sonra Gazprom, evvelce imzalanmış tüm hükümetlerarası uzun vadeli gaz ihraç sözleşmelerini devralmıştır. Bu nedenle, Üçüncü Enerji Paketi yürürlüğe girdiğinde AB içerisindeki doğal gaz boru hatlarındaki taşıma kapasitesinin neredeyse tamamı, ağırlıklı olarak SSCB ile imzalanmış olan ve artık Gazprom’a ait “al ya da öde”

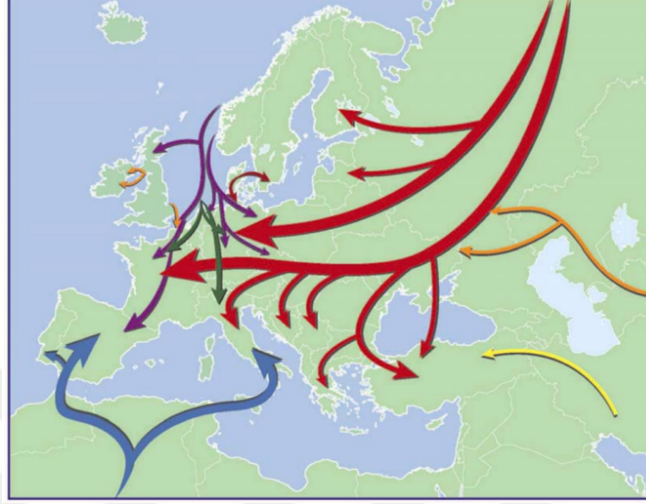
hükümleri içeren uzun vadeli doğal gaz alım ve satım sözleşmeleri nedeniyle doluydu (Victor ve Victor 2004, 1-3).

Doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinde yer alan “al ya da öde” hükümleri genel olarak şöyle ifade edilir: “Sözleşmede yer alan hükümlere tâbi olarak Satıcı, Alıcıya doğal gazı satmayı ve teslim etmeyi, Alıcı ise doğal gazı Satıcıdan satın almayı ve teslim almayı kabul eder. Alıcı hazır olan gazı almazsa kararlaştırılmış gaz miktarı için ödeme yapar” (Taşveren 2020, 632). “Al ya da öde” hükmüyle alıcının gaz talebi düşse dahi alıcının, satıcı tarafından her yıl alıcıya teslimatı kararlaştırılan sözleşme miktarı kadar doğal gazı alması hukuken teminat altına alınır (McArthur 1992, 358). Üçüncü Enerji Paketi yürürlüğe girene kadar AB ile RF arasında doğal gaz ticareti “al ya da öde” hükümleri içeren doğal gaz alım ve satım sözleşmeleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu durum taraflar arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılıktan doğan kırılganlığın sürmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Üçüncü Enerji Paketiyle birlikte sözleşmelerden “al ya da öde” hükümlerinin kaldırılması söz konusu kırılganlığın azalmasında önemli rol oynamıştır.

Gazprom’un SSCB zamanında imzalanmış tüm hükümetlerarası uzun vadeli gaz ihraç sözleşmelerini devralması nedeniyle diğer doğal gaz üreticilerinin AB gaz ihracat piyasasına girmeleri ve doğal gazda işleyecek bir spot piyasayı oluşturabilmeleri bir süre mümkün olamamıştır (Victor ve Victor 2004, 1-3). 2000’lerin başında, Avrupa’da tüketilen yaklaşık 525 bcm doğal gazın yaklaşık %40’ı başta RF olmak üzere Avrupa kıtası dışındaki ülkelerden, doğal gaz fiyatının genellikle petrol fiyatlarına bağlı olarak belirlendiği ve uzun vadeli “al ya da öde” koşulları içeren uzun dönemli sözleşmelerle ithal ediliyordu (Stern 2003, 2). Bu dönemde AB, Gazprom başta olmak üzere doğal gaz piyasasındaki entegre yapıya sahip şirketleri ayrıştırmayı hedefledi. Bu şirketlerin sahip olduğu 20-25 yıllık doğal gaz alım sözleşmelerinin yol açtığı ataleti ise spot gaz piyasasını canlandırarak ortadan kaldırmaya çabaladı. Bunun için, Gazprom’la uzun yıllardır yürütülen doğal gaz ticaretinin temel parametreleri değiştirildi. Böylece, uzun dönemli, “al ya da öde” hükümleri içeren ve petrol fiyatına endeksli sözleşmeler yerine, “al ya da öde” hükümleri içermeyen, kısa vadeli doğal gaz alım sözleşmeleri imzalanmaya başladı,

gaz petrole endeksli olarak değil, doğal gaz ticaret merkezlerinde fiyatlandırılmaya başlandı. Amaç doğal gazda rekabetin önünü açmaktı (Yergin 2011, 395).

Harita 5.1. Avrupa'nın 2003'teki Doğal Gaz İthalat Güzergâhları ve Gaz Akış Yönleri (Stern 2003, 5).

AB doğal gaz piyasasının serbestleşmesi, RF'nin satış yapacağı gazın ve bunun karşılığında elde edeceği gelirin miktarını öngörememesine neden olmuş, bu da Gazprom'un Avrupa gaz piyasasında izleyeceği stratejiyi etkilemiştir (Locatelli 2008, 4). Bu kere Gazprom, AB piyasasını teminat altına almak için Avrupa'daki doğal gaz ticaret, dağıtım, iletim ve depolama faaliyetlerindeki yatırımlarını arttırmıştır (Holz ve d., 2014, 51). Ayrıca, Itera ve Eural Trans Gas gibi Rus şirketleri, AB üyesi olmadan önce Macaristan, Polonya ve Slovakya'da yapılanmışlardır (Roberts 2004, 108). Esasında Gazprom'un bu stratejisi, doğal gazın serbest piyasa koşullarına göre ticaretinin yapılmasına dair AB'nin politika değişikliğine verdiği yanıt olarak değerlendirilebilir (Locatelli 2008, 11). RF ayrıca, Üçüncü Enerji Paketi'ni, 30 Nisan 2014 tarihli başvurusuyla DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması'na taşımış, anılan mevzuat değişikliğinin AB'nin Dünya Ticaret Örgütü çerçevesindeki yükümlükleriyle çeliştiği, RF için ayrımcılığa neden olduğu ve RF'den doğal gaz ithalatını haksız şekilde engellediği iddiasıyla hukuki mücadeleye girişmiştir (Kozlov 2016, 11). Ancak, RF'nin başvurusu olumlu sonuçlanmamıştır (Reuters 2018). KKBT bağlamında bu adımlar, AB ve RF'nin doğal gaz ticaretinden kaynaklanan hassasiyetlerini karşılıklı olarak dengelemeyi hedefleyen çabalar olarak değerlendirilebilir.

AB, doğal gaz arz ve fiyat güvenliğini sağlamak, diğer bir deyişle RF'yle karmaşık karşılıklı bağımlıktan doğan kırılabilirliğini azaltabilmek amacıyla sadece iç pazarda ayrıştırmayı hedeflememiş, aynı zamanda doğal gaz ticaretinin yapıldığı kuralları da rekabete dayalı ve serbest piyasa koşullarına uygun şekilde yeniden oluşturmuştur. AB, doğal gaz alım anlaşmalarında gaz üreticisi ülkelerin, alıcının elinde arz fazlası doğal gaz bulunması halinde satın aldığı doğal gazı üçüncü ülkelere satmasını önleyen “teslimat noktasına dair hükümleri” kaldırmıştır. Böylece, AB üyesi ülkelerin birbirilerine doğal gaz tedariki mümkün kılınmış ve doğal gaz güvenliğini pekiştirmelerine imkân sağlanmıştır (Youngs 2007, 4). Ayrıca, Avrupa Parlamentosu Eylül 2013'de, doğal gaz fiyatlarının petrol fiyatına göre belirlenmesi yönteminin sona erdirilmesi çağrısında bulunarak, bir iç enerji piyasası raporu kabul etmiştir (Avrupa Parlamentosu 2013).

Gazprom'un uzun vadeli doğal gaz anlaşmalarının zaman içerisinde sona ermesiyle, AB'nin rekabeti ve serbest piyasa koşullarını öne çıkaran ve süreleri daha kısa olan anlaşmalar devreye girmeye başlamıştır. Bu gelişme, AB'nin iki taraf arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlıktan kaynaklanan hassasiyeti kendi lehine azaltmasına imkân sağlamıştır. AB'nin gaz tüketiminin yaklaşık %75'inin gerçekleştiği Batı Avrupa'da doğal gaz fiyatları tedricen, gazın gazla rekabet ettiği ve serbest piyasa koşullarıyla gaz ticaretinin yapıldığı doğal gaz ticaret merkezlerinde oluşmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, Batı Avrupa'daki doğal gaz fiyatları RF'yle gerçekleştirilen müzakerelerle değil, doğal gaz ticaret merkezlerindeki ticari faaliyetler çerçevesinde arz ve talep taraflarının katılımıyla şekillendiği yeni bir sürece girilmiştir. Bunda Gazprom'la yapılan ve uzun vadeli anlaşmaların giderek sona ermesi de rol oynamıştır (TÜBA 2021, 29).

Geleneksel doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinde yer alan varış yeri hükmü, gazı ithal eden bir şirketin, ithal ettiği gazı belirlenmiş tedarik bölgesi dışında veya bulunduğu devlet dışında yeniden satmasını önler. Diğer bir deyişle bu hüküm, gazın alıcı tarafından satıcının rekabet ettiği piyasalara satılmasını veya yeniden ihracını engellemek için sözleşmelerde belirli bir teslimat noktasına teslimini zorunlu kılar (Melling 2010, 134).

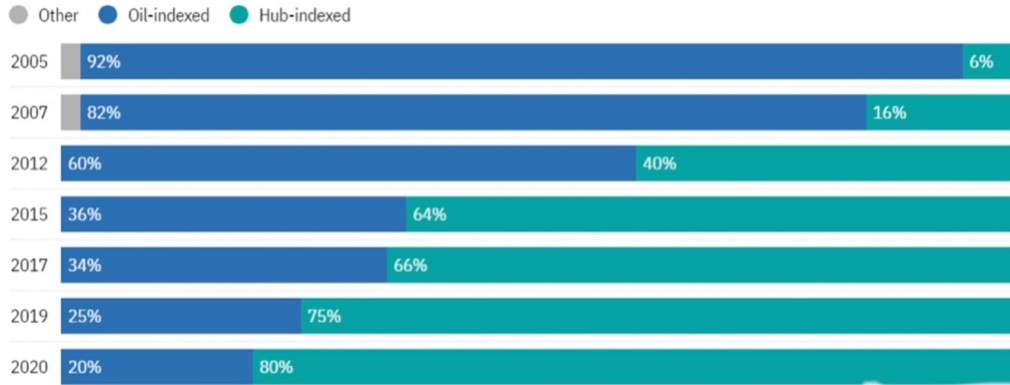
AB’de doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesinin temelini oluşturan gaz direktifinin yürürlüğe girdiği 2000’e kadar doğal gaz ticaretinde kabul gören yaklaşım, üretim ve iletim tarafında yapılacak yatırımların finansmanı için doğal gazın alıcısının doğal gaz satıcısıyla uzun dönemli, petrol fiyatına endeksli, nihai teslimat noktasını sadece alıcıyla sınırlandıran “varış yeri” ve “al ya da öde” hükümleri içeren sözleşmelerle gaz alımı teminatı sunmasıydı. Bu modele göre, uzun dönemli gaz alım sözleşmeleri sayesinde gaz taşıma garantisi ve Hükümetlerarası Anlaşma çerçevesinde sınır aşan boru hatlarının inşa edilmesi için gerekli finansman elde edilebiliyordu. Gazprom’un 2000’e kadar Avrupa’da doğal gaz ticaretinde yararlandığı bu yapı, AB’nin doğal gaz ticaretini rekabete açması ve serbest piyasa koşullarını bağlayıcı hale getirmesi ve doğal gaz fiyatlarının sözleşmelerle değil ticaret merkezlerinde belirlenmeye başlanmasıyla birlikte 2000’den itibaren tedricen değişmek zorunda kalmıştır (Özdil 2016, 17).

Uluslararası Gaz Birliği’ne (IGU) göre doğal gaz ticaretinde en yaygın kullanılan fiyatlandırma mekanizmaları, doğal gazın fiyatının petrol fiyatına bağlı olarak belirlendiği OPE (*Oil Price Escalation*) (petrole göre endeksleme “*oil indexed*”) ile doğal gazın rekabete dayalı olarak piyasa koşullarında ticaret merkezinde fiyatının oluştuğu GOG’dur (*Gas-on-Gas Competition*) (ticaret merkezinde belirlenen fiyat “*hub-indexed*”) (IGU 2020, 66).

Avrupa, doğal gaz fiyatının belirlendiği bu iki mekanizma arasındaki geçiş bağlamında dünyada en kayda değer değişimin yaşandığı piyasalardan biri olmuştur (IGU 2020, 46). Avrupa’daki doğal gaz piyasalarının serbestleşmesinin etkisiyle birlikte, Avrupa’da gaz fiyatının belirlenmesinde baskın yöntem olan petrole göre endeksleme, yerini doğal gaz ticaret merkezinde belirlenen fiyat yöntemine bırakmıştır. Petrole göre endekslemenin 2005’de %79 olan payı 2015’de %22’ye inerken, doğal gazın fiyatının ticaret merkezinde belirlenmesi yönteminin 2015’deki %15 olan payı 2019’a %78’e yükselmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni ağırlıklı olarak Gazprom da dâhil, doğal gazın geleneksel olarak petrol fiyatlarına bağımlı olarak fiyatlandığı mevcut sözleşmelerin sona ermesi, bu sözleşmelerin yerini spot gaz ithalatının alması, gazın ticaret merkezlerinde fiyatlanma eğiliminin artması ve sözleşmelerde al ya da öde seviyelerinin düşmesi olmuştur (IGU

2020, 46-47). Avrupa’da doğal gazın fiyatlanmasındaki bu kritik değişim, RF açısından Avrupa gaz piyasasındaki en acı verici dönüşümdür (Columbia 2018, 16). Bu dönüşüm, AB’nin iki taraf arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlıktan kaynaklanan hassasiyeti kendi lehine azaltmasına imkân sağlamıştır. AB’nin gaz ticaretinin temel kurallarını değiştirmesi, aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan AB ile RF arasında doğal gaz ticareti alanındaki ilişkiler açısından olumsuz bir gelişme olmuştur. Ancak, KKBT bağlamında, iki taraf arasındaki doğal gaz alanındaki etkileşim ve bağ taraflardan AB için arz, RF içinse talep güvenliği bağlamında daha fazla anlam ifade ettiği için tarafların bu ilişkide sahip olduğu hassasiyet değerine göre daha fazladır. Bu da bu ilişkide daha az hassasiyet taşıyan ülkeye diğeri nezdinde pazarlık gücü verir. Ancak bu pazarlıkta AB ile RF arasındaki çıkar tanımlaması ikili ilişkilerin sonlandırılmasını değil, devamını öngörecektir. Bu şekilde yapıldığı için, bu durumu iki taraf arasında bağımlılık değil, karşılıklı bağımlılık olarak tanımlamak daha doğrudur.

Evolution of Europe’s gas import pricing mechanisms, 2005–20

Source: IEA, International Gas Union

Tablo 5.2. 2005-2020 Döneminde Avrupa’da Doğal Gaz Ticaret Merkezinde Fiyatlanan Doğal Gaz İthalatının Toplam İthalat İçerisindeki Payının Değişimi (IGU 2020, 47)

Avrupa’da doğal gaz fiyatları, uluslararası finans kuruluşları, çok uluslu şirketler, devletin farklı kademelerinde görev yapan ve zaman içerisinde devletten özel sektöre geçiş yaparak önceki konumlarını ve nüfuzlarını yeni konumlarında kullanarak karar alma süreçlerine doğrudan etki yapan bireyler gibi devlet dışı aktörlerin yer aldıkları müzakerelerle değil, doğal gaz ticaret merkezlerinde piyasa koşullarına göre belirlenmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, doğal gaz ticaretinde iki taraf arasında karşılıklı bağımlılık durumunu oluşturan koşullar zayıflamıştır.

Avrupa’da elli yıl süreyle mükemmel şekilde işleyen geleneksel Rus doğal gaz fiyat belirleme stratejisi, bu yeni gerçeğe ayak uydurmak zorunda kalmıştır (Stern ve Rogers 2011, 26-27). Ancak, AB Komisyonu’nca 2007-2010 döneminde serbest rekabeti engellediği gerekçesiyle Gazprom hakkında çok sayıda soruşturma açılmıştır (AB Komisyonu 2011). AB doğal gaz piyasasının rekabetçiliğe açılması ve serbest piyasa koşullarının giderek daha fazla uygulanmasıyla birlikte Gazprom, petrole dayalı geleneksel uzun dönemli gaz ihraç sözleşmelerini gözden geçirmek ve AB’nin doğal gaz ticaretinde getirdiği yeni kurallara uymak zorunda kalmıştır (Melling 2010, 59-61). Buradaki önemli nokta, doğal gazda RF’ye bağımlılık sürse de, AB’nin 2005’den itibaren ağırlıklı olarak serbest piyasa koşullarına göre aldığı doğal gazı rekabetçi fiyatlardan temin etmesi olmuştur. Diğer bir deyişle, AB’nin RF’ye karşı kırılabilirliği azalmıştır.

Bu gelişmelere rağmen, AB Komisyonu’nun, AB rekabet kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle Gazprom’a karşı Eylül 2012’de başlattığı rekabet soruşturmasında, Gazprom’un Avrupa doğal gaz ihraç yollarının çeşitlendirilmesini engellediği, petrol fiyatına endeksli fiyat formülünü zorunlu tutarak adil olmayan ücretlendirmede bulunduğu, sözleşmelerde al ya da öde hükümlerinden vazgeçmemesi ve doğal gaz altyapılarına üçüncü tarafların erişim hakkının engellenmesi yoluyla Avrupa piyasasındaki rolünü kötüye kullandığı belirtilmiştir (AB Komisyonu 2012). Bu soruşturmanın da etkisiyle Gazprom, Avrupa’daki alıcılarıyla mevcut doğal gaz alım ve satım sözleşmelerini yeniden müzakereye açmış, önce 2012’ye; ardından 2015’e kadar sözleşmelerdeki koşulları yumuşatmıştır. Bu değişiklikler sözleşme miktarının belli bir kısmının fiyatının alıcı tarafındaki spot fiyatlara endekslenmesi ve “al ya da öde” yükümlülüğü miktarının düşürülmesi olarak özetlenebilir (Rekabet Kurumu 2012, 58).

AB Komisyonu’nun söz konusu rekabet soruşturması kapsamında Gazprom, Şubat 2017’de AB Komisyonu’na bir dizi taahhütte bulunmuştur (AB Komisyonu 2017). Buna göre, Gazprom AB Komisyonu’na AB piyasasına arz edilecek doğal gazın ülkeler arasında satışına sınırlama getirmemeyi ve müdahale etmemeyi, doğal gaz satış fiyatlarını rekabetçi fiyatlara göre belirlemeyi ve şirketin satın aldığı altyapıları piyasadaki gücünü

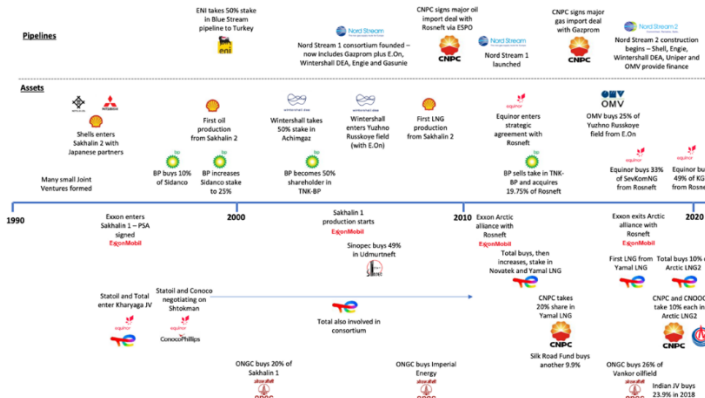
arttıracak veya haksız avantaja neden olacak şekilde kullanılmayı taahhüt etmiştir. Bu taahhütler çerçevesinde AB Komisyonu değerlendirmesini Mayıs 2018’de tamamlamış ve 2012’de açılan soruşturma kapatılmıştır (AB Komisyonu 2018).

Dünyanın ikinci büyük doğal gaz piyasası konumundaki Avrupa’nın gaz piyasasındaki ticaret kurallarının değiştirilmesi ve piyasanın rekabete açılması, piyasada hâkim konumdaki RF açısından salt piyasa payının ve gelirlerinin olumsuz etkilenmesi anlamına gelmemiştir. Uluslararası Enerji Ajansı’nın “Kıta Avrupa’sında Rekabetçi Gaz Ticaretinin Gelişimi” (*Development of Competitive Gas Trading in Continental Europe*) başlıklı incelemesinde kapsamlıca ele alınan bu dönüşüm, doğal gaz ticaretinin geleneksel yöntemlerle gerçekleştirildiği taraflar arasında gaz anlaşması için gerekli ve karmaşık karşılıklı bağımlılığın koşullarını oluşturan kanallar açısından kritik önemi haiz müzakere uygulamasının sona ermesine neden olmuştur. Ticarete tabi gazın fiyatını, miktarını ve alım süresini artık, tarafları temsil eden yetkililer uzun müzakereler sonunda el sıkışarak değil, ticaret merkezlerindeki piyasa koşulları belirlemeye başlamıştır (IEA 2008a). Avrupa doğal gaz piyasasının rekabetçi koşullara kavuşmasıyla birlikte, Gazprom’la uzun süreli ilişkiler kültürüne sahip Avrupalı gaz şirketlerinde etkin konumda yer alan yöneticilerin devri de kapanmıştır (Rekabet Kurumu 2012, 142).

Diğer bir deyişle, AB’nin doğal gaz piyasasını serbestleştirilmesiyle doğal gaz fiyatlarının ikili müzakereler sonrasında ortaya çıkan uzun vadeli sözleşmelerle değil ticaret merkezlerinde belirlenmeye başlaması, karmaşık karşılıklı bağımlılığın üç temel niteliği arasında yer alan, toplumları birbirlerine birden fazla kanalla bağlayan ve iletişim kanallarından birini oluşturan devlet dışı aktörlerin etkisinin ve öneminin devre dışı kalmasına yol açmış, bu da taraflar arasındaki karşılıklı bağımlılığın zayıflamasında rol oynayan etkenlerden biri olmuştur. Zira her iki tarafta yer alan kritik önemi haiz devlet dışı aktörlerin artık doğal gaz fiyatlarını belirlemek için bir araya gelme ve uzun müzakereler gerçekleştirme zorunlulukları ortadan kalkmıştır. Bu gelişme karşılıklı bağımlılığın iki tarafı arasında önemli bir kanalın ortadan kalkması anlamına gelmiştir.

AB'nin gaz ticaretinde serbest piyasa koşullarına geçme kararı ve Üçüncü Enerji Paketi çerçevesinde, gaz üretimi, iletimi ve dağıtımını gerçekleştiren şirketlerin farklı ve birbirlerinden bağımsız olması, gaz şebekelerinin mülkiyetleri ve işletmelerinin ayrıştırılması (*unbundling*) veya şirketlerin iletim işlevlerini koruyarak, yatırım ve ticari kararları da alacak “bağımsız sistem işletmecileri”ne devretmeleri; AB'deki enerji şebekelerinin hisselerine veya kontrolüne sahip olmak isteyen üçüncü ülke şirketlerinin de, AB şirketlerinin tabi olduğu kurallara uymaları, AB ile RF arasında doğal gaz ticaretiyle oluşturulan karşılıklı bağımlılığın genişlemesini ve derinleşmesini engelleyen bir değişken olmuştur (Raszewski 2012, 131). AB'nin enerji alanında tekelliliğin azaltılmasını hedefleyen adımları Rus ve Avrupalı enerji şirketleri arasındaki güç asimetrilerini de arttırmıştır (McGowan 2008, 90-106). Bu manada yürürlüğe giren ortak AB kuralları, RF'nin AB şirketlerin üzerindeki etkilerini ve üye ülkelerin birbirleri arasında RF'ye karşı farklı konumlarından kaynaklanan kırılmalıklardan RF'nin istifade etmesini sınırlandırmıştır, ancak durum RF'de farklıdır. RF'de yatırımları bulunan AB şirketleri 2019'da ülkelerinin desteğine ve RF Devlet Başkanı Putin'le kişisel düzeydeki ilişkilere bağımlı hale gelmişlerdir (Schmidt-Felzmann 2019, 146). AB, RF'yi enerji sektörünü serbestleştirmeye ikna edememiştir. RF Devlet Başkanı Putin'in bu konudaki açıklaması nettir:

Doğal gaz boru hattı sistemi Sovyetler Birliği'nce oluşturulmuştur. Gazprom'da ve gaz iletim sisteminde devletin kontrolünü muhafaza etme niyetindeyiz. Gazprom'u ikiye bölmeyeceğiz. Avrupa Komisyonu hayal kurmamalı. Doğal gaz sektöründe AB Komisyonu (Rus) Devletiyle çalışmak zorunda (Lucas 2009, 164).

Tablo 5.3. Rus Doğal Gaz ve Petrol Varlıklarında Yabancı Yatırımların Kronolojisi (OIES 2022)

AB'nin doğal gaz piyasasına getirdiği yeni düzenlemeler içeren Üçüncü Enerji Paketi ayrıca, Almanya'nın gaz talebinin %50'sinden fazla karşılayan RF ile RF'nin AB ülkeleri içerisindeki en büyük gaz müşterisi olan Almanya arasında Soğuk Savaş döneminde detant ve güven arttırıcı önlemler gibi geniş kapsamlı siyasi kavramlarla ve sadece ulusal mevzuata uygun olarak gerçekleştirilen doğal gaz ticareti kurallarının köklü şekilde değişmesine yol açmıştır. AB Komisyonu'nun politika değişikliğindeki temel hedefi, ayrıştırma ve daha fazla rekabetle gaz fiyatlarının aşağı çekilmesidir. Oyunun kurallarını değiştiren bu politika değişikliği, sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) küresel piyasalara daha fazla esneklik kazandırması ve Almanya'nın yeni enerji dönüşümü stratejisi (*energiewende*) ile birlikte Alman enerji şirketleri için ciddi bir baskı unsuru teşkil etmiş, bunun sonucunda RF ile Almanya arasındaki ilişkiler daha rekabetçi bir ticaret ortamında, ancak daha karmaşık, istikrarsız ve belirsiz bir sürece girmiştir. AB'nin Üçüncü Enerji Paketi düzenlemesiyle enerji alanında üstlendiği yeni düzenleyici rol, RF ve Almanya'nın enerji alanında manevra yapma kabiliyetlerini ciddi derecede azaltmıştır (Meister 2019, 33-34).

5.2. RF'nin Avrupa Girişimi Olan EŞA'ya Taraf Olmaması

AB ile RF arasında enerji alanında kurumsal ilişkilerin tesis edilmesi amacıyla 2000'de AB-RF Enerji Diyalogu mekanizması başlatılmıştır. Bu girişim çerçevesindeki en önemli gündem maddesi olan EŞA konusunda başarı elde edilememiştir (Barysch 2006, 8).

EŞA, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkeleri, daha önce planlı ekonomiyle yönetilmekte olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini ve OECD ülkelerini (ABD, Kanada, Meksika ile Yeni Zelanda hariç) enerji odağında bir araya getiren ilk uluslararası anlaşmadır. Ancak, EŞA süreci bu tezin üçüncü bölümünde de izah edildiği üzere, siyasi bir AB inisiyatifi olarak ortaya çıkmıştır (Konoplyanik ve Wälde 2006, 524). Brüksel'de yerleşik Enerji Şartı Örgütü'nün Genel Sekreterlik görevi kuruluşundan itibaren AB ülkeleri, Genel Sekreter Yardımcılığı görevi ise 2014'e kadar RF vatandaşlarınca yürütülmüştür (Enerji Şartı 2022).

EŞA, SSCB'nin dağılmasından sonra, başta RF olmak üzere Orta Asya hidrokarbon kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında ticaret ve transit kurallarına ilişkin uluslararası yasal bir çerçeve oluşturmak ve böylece enerji arz güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Finon ve Locatelli 2008, 6). EŞA'nın temel olarak bir AB girişimi olması nedeniyle esasında Batı Avrupa'nın enerji arz güvenliğini sağlamaya odaklandığı da tartışılmıştır (Belyi 2003, 12).

Doğal gazda transit ülke, doğal gaz üreticisi ile tüketicisi arasında boru hatları için koridor görevi gören ülkeyi tanımlar. Zira kimi durumlarda iki ülkeyi üçüncü bir ülkenin topraklarından geçmeden birbirine bağlamak mümkün değildir (Grigoryev 2007, 136). Doğal gaz ticaretine karar veren iki ülke arasında doğal gaz bağlantısını sağlamak için üçüncü bir ülkeden geçmek zorunda olan boru hatları transit hat olarak adlandırılır. Transit boru hatlarının gerçekleştirilmesi için ilgili taraflar arasında uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde imzalanan anlaşmaların uygulanmasında, tarafların tek taraflı eylem ve kararları kimi zaman sorunlara yol açabilmektedir (Rekabet Kurumu 2012, 61). 1994 tarihli EŞA'dan önce, enerjinin kara ve deniz yoluyla taşınmasında transit serbestisi sadece ikili anlaşmalarla düzenlenmiştir (Erbaş Açıklık 2009, 66). SSCB'nin dağılmasının ardından enerji ürünlerinin taşınması ilk kez uluslararası ticaretin konusu olmuş ve enerji transiti de EŞA çerçevesinde ilk kez uluslararası ölçekte gündeme girmiştir (Vinogradov 2001, 41).

AB Enerji Konseyi'nin 25 Kasım 2002 toplantısında AB Enerji Bakanları, EŞA süreci ile AB-RF enerji diyalogunun AB ile RF'nin enerji arz güvenliğinin ve enerji piyasalarına erişiminin sağlanması konusunda beklentilerini dile getirmişler ve EŞA'yı AB-RF enerji diyalogunun destekleyici ve tamamlayıcı unsuru olarak tanımlamışlardır (Enerji Şartı 2002, 6).

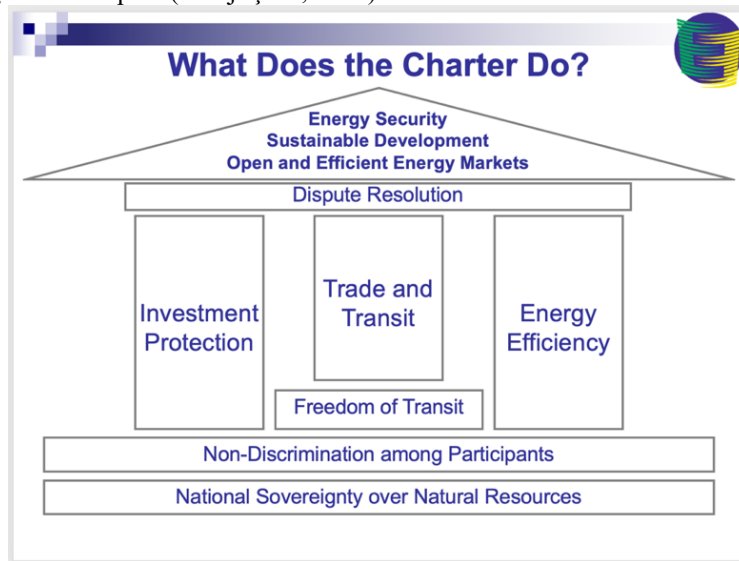
RF EŞA'yı Aralık 1994'de imzalamış, Ağustos 1996'da ise onaylanmak üzere Rus Parlamentosu'na sunulmuş, ancak Parlamento bu antlaşmayı onaylamamıştır. Bu nedenle, EŞA RF iç hukuku uyarınca yürürlüğe konmadığından RF açısından bağlayıcılık

kazanmamıştır. RF, EŞA'yı onaylamak için Rus Parlamentosu'nun EŞA Transit Protokolü müzakerelerinin sonuçlarını beklediğini ileri sürmüştür (Demir 2011).

RF'nin anlaşmayı onaylamamasını en önemli nedeni Gazprom'un muhalefettir. Gazprom'un, EŞA'nın transitle ilgili 7. maddesi nedeniyle, RF EŞA'yı onayladığı takdirde, doğal gaz iletim sistemini, diğer Orta Asya ülkelerinin erişimine açmak zorunda kalacak olması muhalefetinin temel gerekçesidir. Eski SSCB ülkelerinde ülke yedeği olarak muhafaza edilen, yani tam kapasiteyle üretimi yapılmayan veya toprak altında tutulan zengin doğal gaz ve petrol rezervleri işletilmeye ve küresel piyasalara arz edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, eski SSCB ülkeleri genel olarak kendi zengin doğal gaz rezervlerinin hâkimi haline gelmiştir. Bu nedenle, transite ilişkin daha detaylı bir mevzuat oluşturmak amacıyla EŞA içerisinde Transit Protokol müzakereleri başlatılmıştır (Demir 2003, 29-36).

RF, 20 Ağustos 2009'da, EŞA'nın depoziter ülkesi Portekiz'e yaptığı resmi bir deklarasyon aracılığıyla EŞA'yı onaylamayacağını beyan etmiştir. RF'nin EŞA'yı muvakkaten uygulamayı sonlandırması ve bilahare EŞA'yı onaylamayacağını açıklamasıyla bir Avrupa inisiyatifi olan Enerji Şartı süreci önemli derecede kan kaybetmiştir (Kaya Caner 2014, 328-330).

Şekil 5.4. Enerji Şartı Ne Yapar? (Enerji Şartı, 2014).

AB, EŞA'yı imzalamasından sonraki süreçte, RF'nin EŞA'yı onaylaması için yoğun çaba harcamıştır. AB eski Enerji Komiseri Andris Piebalgs ile AB Dönem Başkanı Avusturya'nın eski Ekonomi ve Çalışma Bakanı Martin Bartenstein'in, RF eski Enerji Bakanı Victor Khristenko'ya ortak imzalı olarak gönderdikleri 2 Mayıs 2006 tarihli mektuba dair AB Komisyonu tarafından yapılan açıklamada, AB'nin EŞA'nın ve Transit Protokol'ün onaylanmasına verdiği önem vurgulanmış, EŞA ve Transit Protokol'ün daha geniş bir Avrupa enerji piyasasının uzun vadeli yönetimi için temel oluşturabilmesi için kıymetli bir mekanizma teşkil edeceğine işaret edilmiştir (AB Komisyonu 2006a).

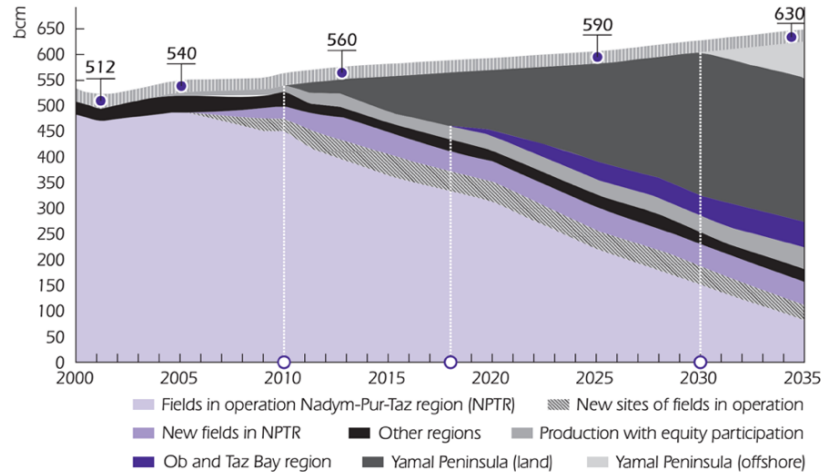
AB ile RF ilişkilerinin kurumsal bir çerçeveye oturtulabilmesi amacıyla 2006'da düzenlenen Soçi Zirvesinin AB açısından ana gündemini, Gazprom'un doğal gaz ihracatındaki tekel pozisyonunun kırılması için üçüncü taraflara ve yatırımcılara boru hatlarının kullanımını açan EŞA'nın RF tarafından onaylanması oluşturmuştur. RF'nin ise zirveden beklentisi Gazprom'un Avrupa'nın enerji pazarına girmesine müdahale edilmemesi kararının çıkmasıydı (Cumhuriyet 2006). Zirve'ye dair Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından kabul edilen kararda, enerji alanında AB-RF işbirliğinin stratejik önemi üzerinde durulmuş, ancak bu alanda ikili bir anlaşma imzalanamamasından duyulan üzüntü vurgulanmıştır. AP kararında ayrıca güçlü ifadelerle RF'ye EŞA'yı onaylama çağrısında bulunulmuştur (Avrupa Parlamentosu 2006). Ancak bu çağrı da RF'den karşılık görmemiştir.

RF'nin EŞA'yı onaylamamasında, ülkede enerji sektöründe gerekli reformları ve yatırımları gerçekleştirememesi de kısmen rol oynamıştır. 2005 sonu itibariyle RF'nin Zapolyarnoye sahasının Gazprom'un elindeki düşük işletim maliyetine sahip en son saha olarak kalmıştır. Gazprom'un 2007'deki ortalama 550 bcm doğal gaz üretimini muhafaza edebilmesi için 2015'e kadar 70 bcm ve 2020'ye kadar ise 180 bcm'lik ilave üretim gerçekleştirmesi gerektiği hesaplanmıştır (Stern 2005, 21-23). Gazprom'un üretim seviyesini sürdürebilmesi için, daha derin katmanlardaki yeni gaz sahalarını veya Arktik bölgeye yakın sahalarında üretim yapması gerekmektedir. Bu da doğal gaz üretim maliyetlerinin ciddi şekilde artacağı anlamına gelir. Bu nedenle RF, karşılamakta güçlük çekeceği iç talebini ve Avrupa piyasasına taahhüt ettiği gazı Orta Asya ülkelerinden temin

etmek zorunda kalmıştır. UEA'nın 2008 Doğal Gaz Piyasa İnceleme raporunda da, RF'nin gelecekte doğal gaz üretiminin Gazprom'un son kırk yıldır üretim gerçekleştirdiği sahalardan uzaklaşarak, geliştirilmesi güç ve çevresel olarak hassas bölgelere bağımlı kalacağı ortaya konulmuştur (IEA 2008b, 164).

Bu hususları dikkate alan Gazprom, EŞA'nın transite dair hükümleri nedeniyle, kendi gaz boru hatlarını, diğer Orta Asya ülkelerine serbest koşullarda kullanırmak zorunda kalacağı için anlaşmanın onaylanmasına RF içinde muhalefet etmiştir. Zira RF, EŞA'yı onaylamış olsaydı, Hazar Havzası'ndaki doğal gaz ve petrol üreticileri Gazprom kontrolündeki boru hatlarını ayrımcılığa uğramaksızın kullanabileceklerdi (Roberts 2004, 11). Bu nedenle RF, EŞA'yı onaylamamakta ısrarcı olmuştur. Transite ilişkin detaylı mevzuat oluşturmak amacıyla EŞ içerisinde uzun yıllar müzakere edilen, ancak sonuçlandırılmayan Transit Protokolün ortaya çıkışının temelinde de bu yatmaktadır (Demir 2011).

Şekil 5.5. Gazprom'un 2035'e Dek Doğal Gaz Üretim Görünümü (IEA 2008b, 157).

RF, EŞA'yı onaylamayacağını beyan ettiği 2009'da, "Enerji Sektöründe Uluslararası İşbirliği için Yeni Yasal Çerçeveye dair Kavramsal Yaklaşım (hedefler ve prensipler)" (*Conceptual approach to the new legal framework for international cooperation in the energy sector (goals and principles)*) başlıklı çok taraflı bir belgeyle uluslararası enerji güvenliği alanında kendi girişimini başlatmıştır (Kremlin 2009a). Dönemin RF Devlet Başkanı Medvedev'in girişimi olarak öne çıkan bu belge, G8 Dönem Başkanı İtalya'ya,

G20 ülkelerine, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelere, RF'nin yakın komşularına ve ortaklarına, ayrıca uluslararası kuruluşlara iletilmiştir (Kremlin 2009b). Dönemin RF Başbakanı Putin'in "Süddeutsche Zeitung" gazetesindeki 25 Kasım 2010 tarihli makalesinde de, girişimin önemi vurgulanmış ve RF'nin bu girişiminin merkezinde, enerjide üretici, transit ve tüketici konumunda bulunan ülkeler arasında eşit ve dengeli ilişkilerin oluşturulmasının olduğu belirtilmiştir (Süddeutsche Zeitung 2010). Ancak, enerji üreticisi ve tüketicisi ile enerji transiti sağlayan ülkelerin yeni bir enerji şartı müzakere etmesini öneren belge Batı'da karşılık görmemiş ve RF'nin girişimi sonuçsuz kalmıştır (Barysch 2011, 3).

EŞA'nın bağlayıcı hükümlerine göre, RF'nin Anlaşmayı onaylaması, AB ve diğer yabancı şirketlerin enerji piyasasını rekabete açması, Anlaşma kapsamındaki transit serbestisi prensibinin de, Türkmenistan ve Kazakistan gibi gaz kaynaklarına sahip ülkelerinin ve AB enerji şirketlerinin RF'nin transit altyapısına serbestçe erişim sağlamasını teminat altına alması anlamına gelmektedir. Bu hususlar RF'nin EŞA'yı onaylamamasında rol oynamıştır (Krickovic 2015, 12). KKBT bağlamında, RF'nin EŞA'yı onaylaması iki taraf arasındaki karşılıklı bağımlıktan kaynaklanan hassasiyetin dengesinin AB lehine değişmesi ve pazarlık gücünün artması anlamına gelecektir. Ancak, RF ile AB arasındaki çıkar tanımlamalarının sıfır toplamlı oyuna göre değil, ilişkilerin devam etmesi üzerine kurulu olduğunu ve tarafların birbirleri üzerinde mutlak kontrole sahip olmadıklarını hatırd tutmak gerekir. İşte bu nedenle RF, EŞA'yı onaylamayacağına dair kararını resmi olarak açıkladıktan kısa süre sonra bu kere uluslararası enerji güvenliği bağlamında kendi girişimini başlatmış, ancak RF'nin bu girişimi bu kere AB tarafından akim bırakılmıştır.

5.3. AB'nin Doğal Gaz Alanında Ortak Pazar veya Ortak Dış Politika Stratejisi Geliştirememesi

AB üyesi ülkelerin enerji alanında birlikte hareket etmeleri hedefi, Birliğin temellerinin atıldığı 1950'lerden beri mevcuttur. Zira AB'yi oluşturan üç temel antlaşmadan ikisi - Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran 1951 tarihli Paris

Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması enerjile ilgilidir. Enerji politikalarının uyumlulaştırılması ve doğal gaz alanında ortak bir pazar oluşturulması ve dış politika stratejisi geliştirilmesi amacıyla çeşitli adımlar atılmışsa da, 2000'lerin ortalarına kadar ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. Bunda AB üyelerinin enerji meselelerinde ortak politikalar belirleme konusunda aralarındaki görüş ayrılıklarının ve Brüksel'in enerji alanında söz sahibi olmasını istememelerinin payı vardır (Jong ve Weeda 2007, 28).

AB üyelerinin her birinin farklı enerji profiline sahip olması, AB'nin enerji alanındaki ortak dış politikasına taahhütte bulunabilecek tutum geliştirmelerini önleyen temel etkidir (Macintosh 2010, 2). Özellikle doğal gaz alanında AB içerisinde müşterek bir dış politika yaklaşımı sergilenememesinde, her ülkenin kendi doğal gaz piyasasını kendisinin geliştirmeyi tercih etmesi, gaz anlaşmalarının müzakerelerini de bu alanda söz sahibi olan veya piyasada lider konumda olan ulusal oyuncusuna bırakması rol oynamaktadır (Finon ve Locatelli 2008, 5). RF, AB'yi bir birlik olarak görerek dış politikasını AB'ye göre şekillendirmek yerine, AB'nin önemli üyeleri olan İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelerle ikili ilişkiler ağırlık vermiştir. RF enerji alanında da benzer bir yaklaşım sergilemiş, AB içindeki başat ülkelerle enerji alanında kurduğu özel ilişkilerle, AB'nin RF'ye karşı enerjide bir blok halinde hareket etmesini önlemeyi amaçlamıştır. Keza, AB'nin sözkonusu başat ülkelerinin enerji alanında RF ile yakın ilişkileri, Sovyet ardılı coğrafyadaki yeni AB üyelerinin, AB'nin RF karşısında ortak tutum benimseyememesi eleştirilerine yol açmıştır (Zhussipbek 2011, 47-85).

Avrupa'da ortak bir enerji stratejisi veya entegre bir enerji piyasası ile altyapısı bulunmamaktadır. Bu nedenle, AB ülkeleri RF karşısında müşterek bir strateji geliştirmek yerine kendi ulusal çıkarlarını öne çıkarmışlar ve RF ile geliştirdikleri enerji ilişkilerinde bağımsız hareket etmişlerdir (Ghaleb 2011, 19).

2004-2010 arasında AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi olarak görev yapan Olli Rehn, RF'nin, bir blok halinde AB ile enerji ilişkileri geliştirmek yerine, üye devletlerle ikili enerji ilişkileri geliştirmeyi tercih ettiğini vurgulamıştır (Rehn 2007, 73).

Rehn, sorunun AB'nin kendi içerisinde ortak bir politika oluşturamaması olduğunu söyler:

AB, RF ile stratejik bir ortaklık yapmak, ekonomik ve enerji ilişkilerini ve siyasi diyalogu geliştirmek istemektedir. Bu çok karmaşık bir ilişkidir. İlişkinin karmaşıklığının nedeni kısmen Rusların AB'nin temelinde yatan ulusal egemenliklerini birleştirmiş devletler topluluğu esasını görünüşte kabul etmemelerine dayanır; aksine, Rusya'da karar verme makamında bulunanlar, çoğunlukla böl ve yönet ilkesine uygun biçimde AB üyesi devletlerin ulusal çıkarlarını istismar etmeye çalışır. Ne var ki, Avrupalılar kendi çıkarları konusunda ortak bir duruş sergileyemiyorlarsa, bu Rusların kabahati değildir (Rehn 2007, 74).

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran 1957 Roma Antlaşması enerji sektörüne dair ayrı bir bölüm içermez. Enerji başlığı ilk defa 2007 Lizbon Antlaşması'yla bir kuruluş anlaşmasında kendisine ayrı bir bölüm altında yer bulmuş ve enerji konusu AB ile üye ülkelerin "ortak yetki alanı"na dâhil edilmiştir (AB Komisyonu 2009).

AB'nin, küresel rekabet gücünü artırabilecek ve uluslararası enerji politikalarına yön verebilecek ortak bir enerji politikası yoktur. AB ülkelerinin enerji alanında ortak hareket etmesi uzun yıllardır tartışılmakta olup, özellikle 2000'lerin ortalarından itibaren çeşitli adımlar atılmış ve bir ölçüde mesafe alınabilmiştir. ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi önemli enerji tüketicilerini ulusal yaklaşımlar belirlemeleri, AB'nin de ortak bir enerji politikası oluşturmasının kritik önem taşıdığını ortaya koymuştur. Ancak, AB Komisyonu'nun enerji birliği kavramından hareketle enerjide ortak bir politika belirleme yaklaşımı, RF ile Ukrayna arasında 2000-2015 döneminde yaşanan üç büyük doğal gaz krizinin tetiklediği jeopolitik gelişmeler ışığında ve AB'nin öncelikli gündemine doğal gaz temelinde yerleşmesiyle şekillenebilmiştir (Jong ve Weeda 2007, 28).

AB'de ortak bir enerji politikası oluşturma yaklaşımı Mart 2006 AB Zirvesi'nde "Yeşil Kağıt: Avrupa için Güvenli, Rekabetçi ve Sürdürülebilir Enerji Siyaseti" (*Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply*) başlıklı belgeyle ortaya konmuştur. Yeşil Kağıt'ta enerji kaynaklarının ve ulaşım yollarının çeşitlendirilmesi gereği üzerinde durulmuştur. AB'nin Yeşil Kağıt'ta ortaya koyduğu yeni enerji politikasının temel unsurları, ortak dış enerji politikasının hayata geçirilmesi, üye ülkeler

arasında dayanışmanın artırılması ile elektrik ve gaz piyasalarının oluşumlarının tamamlanmasıdır (AB Komisyonu 2006b). Ancak, RF ile Ukrayna arasında 2014’de yaşanan son doğal gaz krizi, başta doğal gaz arzında kaynak ve güzergâh çeşitliliği ve eksik altyapının tamamlanması olmak üzere, AB’nin attığı adımların yetersizliğini göstermiştir. AB, enerji meselesini öncelikli gündemine alma ihtiyacını hissetmiş ve AB içerisinde ekonomik ve parasal birlik benzeri bir “Enerji Birliği” kurulması fikri ilk olarak 2014 Nisan ayında dönemin Polonya Başbakanı Donald Tusk tarafından dile getirilmiştir (Euractiv 2014).

AB liderleri, gelecek beş yıllık dönemin önceliklerinin belirlendiği, 2014 AB Zirvesi’nde kabul edilen “Stratejik Gündem”de, AB Enerji Birliği’ni öncelikli beş hedef arasında sıralamışlardır (AB Komisyonu 2014). Bu doğrultuda, Kasım 2014’de işbaşına gelen Juncker Komisyonu, AB Enerji Birliği’nin eylem planı niteliğindeki Çerçeve Stratejisi’ni Şubat 2015’de yayımlamıştır. AB tüketicilerine güvenli, sürdürülebilir, rekabetçi ve uygun maliyetli enerji tedarikini sağlamayı hedefleyen enerji birliği Juncker Komisyonu’nun (2014-2019) temel önceliği olmuştur.

AB Komisyonu, 2015 Aralık ayında Paris’te düzenlenen BM İklim Değişikliği Zirvesi için AB’nin vizyonunu ve müzakere pozisyonunu ortaya koyan ve Komisyon tarafından “Enerji Birliği Paketi” şeklinde adlandırılan belgelerle Enerji Birliği Çerçeve Stratejisi’ni belirlemiştir. AB Komisyonu’nun Enerji Birliği Çerçeve Stratejisi, AB enerji politikasının üç temel hedefi olan arz güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabetçiliğe odaklanmış olsa da, AB’nin öncelikli gündem maddelerinden biri, 2014 RF-Ukrayna krizi nedeniyle, enerji güvenliği olmuştur. AB’nin izleyeceği enerji dış politikasının bileşenleri “Enerji Güvenliği, Dayanışma ve Güven” başlıklı birinci boyutta ortaya konmuştur (Pala ve Özden 2015, 27-35).

AB’nin enerji birliğini hedefleyen çaba ve girişimlere rağmen, üye ülkelerin enerji kaynaklarının arzı, iletimi ve tüketimi açısından çok farklı profillere sahip olmaları, enerji alanındaki genel yaklaşım ve çıkarları arasında da derin farklılıkların oluşmasına yol açmıştır. Zira AB, coğrafi, kurumsal, demografik, ekonomik olarak veya üye ülkelerin

enerji talepleri veya politikaları bağlamında homojen bir oluşum değildir (Varol 2013, 236). AB üyelerinin, AB içerisinde birbirine yakın ve tutarlı politikalar izleyememeleri, AB için enerji arz güvenliği temelli ve uzun vadeli ortak bir enerji politikasının oluşturulmasını engellemiştir (TEPAV 2017). Avrupa açısından en kritik sınama, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerde RF'yle karşılıklı bağımlıkları çerçevesinde farklı deneyimler elde eden ve farklı dersler çıkaran yirmi sekiz üyenin farklı konularının yönetilmesidir (Ateşoğlu Güney ve Korkmaz 2014, 55). Hatta AB, 2015 sonrasında yoğun girişimlerle ortak bir enerji birliği stratejisi geliştirmeye çaba harcarsa da, enerji, AB'nin gerçek anlamda bir birlik olarak hareket etmesini engelleyen, üye ülkelerin birbirine güvenlerini sürekli test etmelerini gerektiren en kritik konulardan biri olmuştur (Pala ve Özden 2015, 37).

Klaus Segbers RF'nin AB'nin tek bir dış politika belirlemesine imkân tanıyan bir mekanizmasının bulunmadığını hissettiğini, AB üyelerinin liderlerinin farklı öncelikleri olması nedeniyle RF'nin AB'nin ortak bir dış politika belirleme ihtimalini görmediğini, öte yandan AB-RF ilişkilerinde bir paradoksun bulunduğunu ve RF'nin AB'li liderlerle AB'yle genel olarak sahip olduğu ilişkilerden daha iyi ilişkiler yürüttüğünü belirtmiştir (BBC News). Keza, Vihma ve Wigell de, RF'nin uyguladığı stratejinin AB'nin ortak bir enerji politikası oluşturmasını engellediğini, zira Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Komisyonu'nun AB'nin ortak bir enerji politikası stratejisi belirlemesi, bunun enerjide tek pazar anlayışının da ötesinde RF'yle enerji ilişkilerinde dış politika yaklaşımı olarak ortaya konulması için yoğun uğraş verildiğini, bu çabaların birçok AB üyesi ülke tarafından desteklenmesine rağmen, RF ile doğal gaz alımına dair ikili düzeyde uygun koşullarla gaz alım sözleşmesi imzalayan AB üyesi ülkelerin bu stratejiye soğuk baktıklarını ve yeterince ilgi göstermediklerini tartışmışlardır. Vihma ve Wigell ayrıca, Kuzey Akım Projesinde de görüleceği üzere Almanya'nın RF'nin boru hattı projelerine aktif olarak dâhil olduğunu, AB'nin enerjide dış politikası açısından şeffaflığın ve eşgüdümün dahi bazı sınamalarla karşı karşıya olduğunu, örneğin Gazprom'un uyguladığı doğal gaz fiyatlarının 2013'e kadar gizlilik taşıması gerektiği savıyla açıklanmadığını belirtmişlerdir (Vihma ve Wigell, 2016).

Avusturya'nın devlet şirketi OMV'nin CEO'su Alfred Stern de 5 Mayıs 2022 tarihinde "Kurier" gazetesine verdiği mülakatta şirketin Kuzey Akım 2 (KA2) projesine sağladığı finansman kararının RF'nin Kırım'ı 2014'de işgalinden sonra alındığını ve bu kararın yanlışlığını sonradan anladıklarını ifade etmiştir (Kurier 2022).

Ayrıca, AB içerisindeki her bir ülkenin RF karşısındaki enerji arz tercihleri ve seçenekleri, RF'ye farklı düzeylerde olan bağımlılıkları ile RF için küçük veya büyük birer enerji ithalatçı ülke olarak konumları AB'nin birliği için bir sınaama teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra, bu ülkelerin oy haklarının ağırlığı, ekonomik güçleri ile uluslararası politikadaki ağırlıklarıyla AB içerisinde sahip oldukları nüfuzdaki farklılıklar, AB'nin bir birlik olarak RF ile enerji alanındaki karşılıklı bağımlılığını sürdürmesini etkilemiştir. Zira, AB üyesi ülkelerin kimi zaman birbirleriyle uyumlu kimi zaman ise birbirlerine zıt olan enerji alanındaki farklı ulusal öncelikleri ortak AB pozisyonunun geliştirilmesi için önemli bir sınaama teşkil etmiştir (Schmidt-Felzmann 2019, 143).

Mesele, KKBT kapsamında ele alındığında, AB'nin doğal gaz alanında ortak pazar veya ortak dış politika stratejisi geliştirmeyi başaramamasının, RF ile AB arasındaki karşılıklı karmaşık bağımlılığın çözülmesinde rol oynadığı görülmektedir. Bunda Rus doğal gazının tüketicisi olan ve aşağıda dördüncü maddede de ele alındığı üzere SSCB'nin dağılmasını müteakip Rus doğal gazının sevkinde transit ülke konumuna geçen ülkelerin RF'yle karşılıklı bağımlılıklarındaki kırılganlık ve hassasiyetleri arasındaki farklılıkların, AB içerisinde RF'ye karşı ortak bir enerji stratejisi uygulanmasını engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkması önemli bir pay sahibidir (Ateşoğlu Güney ve Korkmaz 2014, 37). Zira, Rus doğal gazı açısından tüketici ve transit konumda yer alan AB üyesi ülkelerin RF'yle karşılıklı bağımlılıklarındaki kırılganlık ve hassasiyetlerinde 2000 sonrasında giderek daha fazla artan ayrımlar, bu karşılıklı bağımlılığın güçlenmesine ve derinleşmesine önemli derecede mani olmuştur. AB içerisinde doğal gaz alanında ortak bir pazar veya ortak dış politika stratejisi geliştirilemediği için aşağıda dördüncü etken olarak incelenen transit ülkelerin tutumlarındaki farklılıklarının ortadan kaldırılması da mümkün olamamıştır.

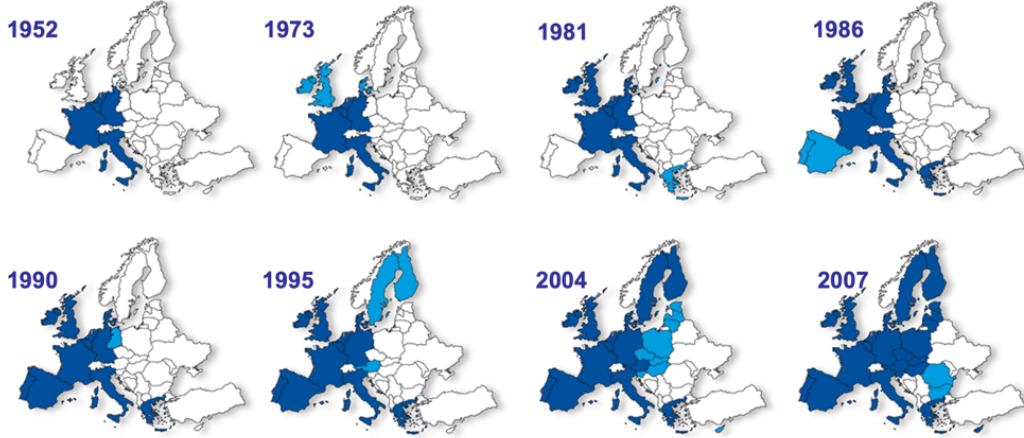
5.4. Eski Doğu Bloğu Ülkeleri Merkezli Krizlerin AB-RF Doğal Gaz Ticaretini Olumsuz Etkilemesi

KKBT bağlamında, doğal gaz ticaretinde ihracatçı ile ithalatçı arasındaki doğal gaz ticaretinin sona ermesinin daha fazla maliyet yaratacağı tarafın daha fazla bağımlı olması ve diğer tarafın bu asimetriden doğan gücü, diğerinin üzerinde kullanabileceği (Lilliestam ve Ellenbeck 2011, 3382) düşüncesinden hareketle, güce maruz kalacak tarafın enerji kaynağı olarak doğal gaza, doğal gazın güzergâhına ve bu güzergâhla ilgili transit iletim ve dağıtım altyapısına bağımlı olduğu tartışılmaktadır (Stern 2002, 12-15).

Bu tezin dördüncü bölümünde incelendiği üzere, RF ile Batı Avrupa arasındaki doğal gaz ticareti, Soğuk Savaş döneminde Rusya'dan Doğu Bloğu ülkeleri üzerinden Batı'ya uzanacak şekilde ve tek yönlü akışa göre (doğu-batı istikametinde) inşa edilen doğal gaz boru hatlarıyla kesintiye uğramadan ve artarak sürmüştür. Sovyetler Birliği döneminde doğal gaz boru hatları Birlik içerisinde kalan ülkelerin sınırları dikkate alınmaksızın inşa edilmiş, güzergâh planlanmalarında kimi uzun vadeli olabilecek siyasi riskler bulunsa dahi, ülkeler arasındaki sınırlar göz ardı edilmişti (Victor, M. Jaffe ve H. Hayes 2006, 155).

SSCB sonrasında, özellikle AB'nin doğuya doğru genişlemesiyle, 2004'de sekiz, 2007'de ise iki eski Doğu Bloğu ülkesinin AB üyesi olması Avrupa'da Doğu-Batı doğal gaz ticaretinde uzun vadede önemli sonuçlara neden olacak kritik bir denklem değişikliğine yol açmıştır. AB ile RF arasındaki doğal gaz ticaretinde eski Doğu Bloğu ülkeleri yeni bir rol üstlenmiş, birer transit ülkeye dönüşmüşlerdir. Bu ülkelerin başında Ukrayna gelmiştir. 2010'a kadar RF'nin Avrupa'ya sevkettiği doğal gazın toplam hacminin %80'i Ukrayna, kalan %20 ise Belarus ve Polonya üzerinden transit geçmiştir (Clifton ve Fuentes 2010, 600).

Şekil 5.6. AB'nin Genişleme Aşamaları (AB Komisyonu 2022f).

Almanya'ya ulaşan Rus gazının boru hattının güzergâhının Ukrayna'dan geçmesinin temel gerekçesi, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından önce, Batı Almanya'nın ithal edeceği Rus gazının Doğu Almanya üzerinden gelmesinin önlenmesiydi. Diğer bir deyişle, Rus gazının Batı Almanya'ya hedefleyen güzergâhında Doğu Almanya Ukrayna üzerinden by-pass edilmişti. Bu nedenle, SSCB'nin dağılmasının ardından Ukrayna, Avrupa piyasasına giden Rus gaz boru hatlarının güzergâhında kritik bir transit ülke konumuna geçmiştir (Grigoryev 2007, 137). 1990'da Avrupa'ya sevk edilen toplam 79 bcm Rus gazının 73 bcm'inin geçtiği Ukrayna, SSCB sonrasındaki yeni denklemde en kritik aktör olarak öne çıkmıştır. Avrupa, 2006, 2009 ve 2014'de Ukrayna merkezli üç büyük doğal gaz kesintisi yaşamıştır.

Ukrayna'nın RF'ye olan birikmiş doğal gaz borçlarını ödeyememesi nedeniyle 2014'de RF'nin Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gazı kesmesinin ardından RF'den Avrupa'ya sevkedilen gazın kesintiye uğraması, başta yüksek oranda Rus gazına bağımlı Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok AB üyesini kış mevsiminin de sert geçmesi nedeniyle olumsuz etkilemiştir. RF ile Ukrayna arasındaki doğal gaz krizi ticari boyutu aşarak, tüm bölge ülkeleri üzerinde olumsuz yansımalara neden olan siyasi bir soruna dönüşmüştür. Gazprom (RF) ile Naftogaz (Ukrayna) arasında doğal gaz alım-satım ve transit sözleşmelerine ilişkin 2014'den itibaren çok sayıda tahkim davası başlatılmıştır. Konuya başlangıçta temkinli yaklaşan AB, sorunun RF ile Ukrayna arasında ikili bir mesele olduğuna vurguyla konunun ticari boyutunu ön plana çıkarmaya çalışmış, ancak

tamamen duran doğal gaz akışının bazı üye ülkelerde kritik yansımalara neden olması sonucunda krizin çözümüne müdahil olma zorunluluğu hissetmiştir. Rus doğal gazının Ukrayna'ya transit olarak sevkine imkan veren ve 2009'da on yıl süreyle imzalanan doğal gaz transit anlaşmasının 31 Aralık 2019'da sona ermesinden önce RF, Ukrayna ile AB Komisyonu arasında üçlü formatta sürdürülen müzakereler 20 Aralık 2019 tarihinde varılan uzlaşıyla sonuçlanmıştır. Uzlaşma çerçevesinde 30 Aralık 2019 tarihinde imzalanan anlaşmayla tarafların 2009'da imzalanan önceki anlaşmaya dair hak iddia ettikleri tüm taleplerinden vazgeçmeleri ve Rus gazının Ukrayna üzerinden 1 Ocak 2020 tarihinden itibaren 2020 için 65 bcm'le başlayarak 2024 sonuna kadar yıllık en az 40 bcm şeklinde sevkine devam etmesi karara bağlanmıştır (Kardaś ve Konończuk 2019). Ancak, 2019'da varılan uzlaşmanın ardından Ukrayna, AB ve ABD, 2024 sonunda sona erecek anlaşmanın en az on yıl daha geçerli olmasını sağlamak üzere RF nezdinde çok sayıda girişim yapmış ve yoğun çaba harcamışlardır. Almanya eski Şansölyesi Merkel'in Temmuz 2021'de ABD'ye ziyareti çerçevesinde 21 Temmuz 2021 tarihinde iki ülke arasında imzalanan ortak bildirin temel unsurları arasında RF, Ukrayna ile AB arasında evvelce 2019-2024 dönemi için mutabakata varılan Ukrayna'dan Rus gazının transit geçişine dair [Gazprom ile Naftogaz arasında yürürlükteki transit] anlaşmanın 2024 sonrasında on yıl süreyle uzatılması da yer almıştır (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2021). Ancak, Rus gazının Ukrayna üzerinden 40 bcm olarak transitine dair 2024 sonunda sona erecek anlaşmanın yenilenmesi veya süresinin uzatılması konusunda RF'nin ikna edilmesi mümkün olamamıştır. Taraflar arasında yeni bir anlaşma yapılması veya mevcut anlaşmanın süresinin uzatılması mümkün olamaması durumunda 2024 sonunda Rus gazının Avrupa'ya Ukrayna üzerinden transit geçişi tamamen sona erecektir. (EU Observer 2021; UATV 2021; Euronews 2021).

RF Devlet Başkanı Putin, Nisan 2005'de Federal Meclis'teki konuşmasında SSCB'nin dağılmasının yirminci yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olarak nitelendirmiştir. Putin'in bu değerlendirmesi, Rus gazının Batı Avrupa'ya Sovyet ardılı coğrafyada kurulan birden fazla ülkeyi geçerek ulaşmak zorunda kalması çerçevesinde okunabilir. Yeni düzende, Belarus, Ukrayna, Moldova, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Slovakya ve

Çek Cumhuriyeti artık birer transit ülkedir (Radio Free Europe/Radio Liberty 2005). Yergin bu gelişmeleri şöyle aktarır:

Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla kritik boru hatlarının boydan boya geçtiği bölge artık ne Sovyetler Birliği'ne, ne de uydularının bir parçasıydı; artık bağımsız ülkelere aitti. Bu bağımsız ülkeler doğal gazda Rusya'ya bağımlıydılar, ama Sovyet hâkimiyetinin tarihi, aralarındaki ilişkilerde ağır izler bıraktıyordu. Rusya da Avrupa pazarına erişebilmek için onlara bağımlıydı (Yergin 2011, 395).

Gazprom 2006'da, tüm Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerindeki gaz tüketicileri için doğal gaz fiyatlamasında serbest piyasa koşullarına dayalı fiyatlama prensiplerini uygulayacağını duyurmuştur. Bunun sonucunda, aynı yıl BDT bölgesindeki doğal gaz fiyatları bir gecede iki-üç kat artmış ve bilahare Avrupa'daki fiyatları yakalamaya doğru gitmiştir (IEA 2008b, 159).

Harita 5.2. Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Siyasi Yapısı ile Doğal Gaz Boru Hatları (1991 ve 2011) (IGU 2010, 171).

Map 1. The Europe-CIS Institutional and Political Space in 1991

Map 2. The Europe-CIS Institutional and Political Space in 2011

Doğal gaz boru hattı projelerinde üretici ülke açısından transit ülke konumunda yer alan ülkelere kaynaklanan bazı riskler mevcuttur. Bunlar arasında, transit ülkenin transit geçen gaz karşılığı olarak yüksek oranda ücret talep etmesi, hattan geçen doğal gazı kendi kullanımı için alıkoyması veya boru hattının kapasitesinin kendi üreticilerinin ihtiyacı doğrultusunda kullanımına zorlaması gelmektedir (Willems 2008, 85). Anılan riskler, AB'ye 2004'de üye olan Doğu Avrupa ülkelerinin önemli kısmının sınırlı gaz rezervlerinin ve üretimlerinin bulunması, gaz ithalatlarında ise neredeyse tamamen RF'ye

bağımlı olmalarıyla daha da karmaşık hale gelmiş ve artmıştır. Bu tablo, SSCB'nin dağılmasından sonra transit ülke konumuna geçen eski Doğu Bloğu ülkeleri ile RF arasında doğal gaz alanında ciddi sorunların yaşanmasına yol açmıştır.

RF ile Ukrayna arasında ilk ciddi doğal gaz krizi 2005-2006 kışında yaşanmıştır. Ancak 2006 krizinin basına yansımalarını aksine (Grigoryev 2007, 137), AB Enerji Komiseri Piebalgs ile AB Dönem Başkanı Avusturya'nın eski Ekonomi ve Çalışma Bakanı Bartenstein'in, RF eski Enerji Bakanı Victor Khristenko'ya ortak imzalı gönderdikleri 2 Mayıs 2006 tarihli mektuba dair AB Komisyonu tarafından yapılan açıklamada, RF ve özellikle Gazprom'un AB açısından güvenilir bir doğal gaz tedarikçisi olduğu belirtilmiş ve bu ilişkinin devam etmesinin önem arz ettiği, zira AB'nin gelecekte RF'den daha fazla doğal gaz tedarik edeceği kaydedilmiştir (AB Komisyonu 2006a).

Benzer yaklaşım, ABD'nin AB nezdindeki Daimi Temsilciliğince, *Foreign Policy* için hazırlanan AB özel sayısında kullanılan ifadelerle de yansımıştır:

RF, AB'nin en önemli enerji tedarikçisi ve 30 yıldır güvenilir ortağıdır. RF'nin doğal gaz ihracatının %50'si AB'ye sevk edilir ve bu AB'nin toplam tüketiminin %25'ini oluşturur. RF ile AB arasındaki yüksek seviyedeki karşılıklı bağımlılık nedeniyle, her iki ortak da Avrupa kıtasında ortak enerji güvenliği stratejisi izleyeceklerdir (Foreign Policy 2006, 24).

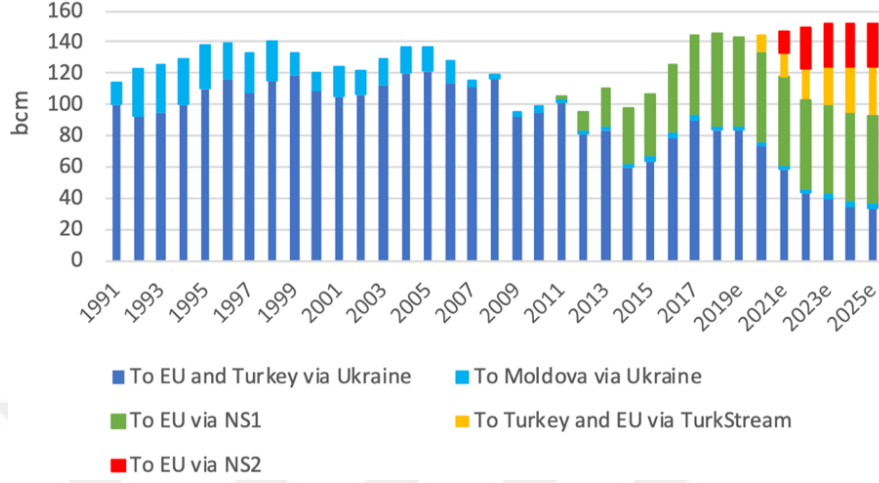
Ekim 2006'da Finlandiya'da düzenlenen ve RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in de katıldığı AB Devlet ve Hükümet Başkanları Gayriresmî Zirvesi'nde, AB ile RF arasında enerji ve ekonomik ilişkiler bağlamında karşılıklı bağımlılık en üst seviyede dile getirilmiştir. Bu zirveye dair Kremlin'in internet sitesinde yayınlanan açıklamada, RF Devlet Başkanı Putin'in ifadelerine yer verilmiş ve AB'nin doğal gaz ithalatının %44'ünün RF'den geldiği, RF'nin gaz ihracatının ise %67'sinin Avrupa'ya yapıldığı, bu nedenle RF'nin Avrupalı müşterilere olan bağımlılığın, Avrupa'nın RF'ye olan bağımlılığından daha fazla olduğuna dikkat çekilmiştir (Kremlin 2006).

Ancak, Avrupa’da Doğu ile Batı arasında Soğuk Savaş döneminde bile kesintisiz sürdürülen doğal gaz akışının sürekli aksamaması, ekonomik olarak zayıf ve siyasi açıdan tam anlamıyla kendi içlerinde düzen kuramamış bulunan Ukrayna ve Belarus’un, AB ile RF’nin enerji çıkarlarını rehin almaya başladığı görüşünün dile getirilmeye başlanmasına yol açmıştır. Bu görüş, AB Komisyonu için Hollanda’da yerleşik bağımsız araştırma enstitüsü “Clingendael International Energy Programme”ın hazırladığı 2008 tarihli bir rapora da konu olmuştur (AB Komisyonu 2008, 25).

Avrupa’da Doğu ile Batı arasındaki doğal gaz ticaretinin SSCB’nin dağılmasından sonra, bu kez transit ülke konumuna geçen eski Doğu Avrupa ülkeleriyle yaşanan anlaşmazlıklarla kesintiye uğraması nedeniyle RF, bu ülkeleri by-pass etmeye karar vermiştir. Bu çerçevede, Avrupa’daki hedef gaz pazarlarına doğrudan erişebilmek için Yamal-Avrupa, Kuzey Akım, Mavi Akım ve Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı projeleri geliştirilmiştir.

2006’da tamamlanan ve Belarus ve Polonya üzerinden Almanya’ya ulaşan 33 bcm/yıl kapasiteli Yamal-Avrupa projesi Ukrayna’yı by-pass eden ilk büyük ölçekli doğal gaz boru hattı projesi olmuştur (Grigas 2017, 156). Ukrayna’yı by-pass eden ikinci proje, Rus gazının doğrudan Türkiye’ye ulaşmasını sağlayan Mavi Akım’dır. Türkiye, Mavi Akım projesiyle ilk kez Rus doğal gazını doğrudan RF’den almaya başlamış, Mavi Akım’dan Rus gazı Şubat 2003’de almaya başlamıştır (ETKB). Mavi Akım öncesinde Türkiye’nin Rus gazını aldığı ilk boru hattı Batı Hattı olup, RF ile Ukrayna arasında 2014’de yaşanan kriz ertesinde anılan hattan sevk edilen doğal gaz miktar ve basıncında düşüş yaşanmıştır. Ukrayna’yı by-pass eden projeler dizisinde son olarak, Rus gazının tarihte ilk kez doğrudan Almanya’ya ulaşmasını sağlayan 55 bcm/yıl kapasitesine sahip Kuzey Akım (KA) projesi ise 2011’de devreye girmiştir (Nord Stream 2022). KA tam kapasiteyle işletmeye alınmadan önce 2012’de RF’nin Avrupa’ya yaptığı doğal gaz ihracatının %80’i Ukrayna üzerinden gitmekteydi. Ukrayna üzerinden Avrupa’ya yapılan Rus doğal gaz ihracatı KA’in devreye girmesiyle birlikte 2014’den itibaren kayda değer şekilde azalmıştır (Schmidt-Felzmann 2019, 154).

Şekil 5.7. Rus Gazının Avrupa'ya Akış Güzergahları ve Hacimleri (1991-2025) (Jacques Delors Institute 2019, 13).

Ukrayna'nın devre dışı kalması RF açısından talep güvenliğini gündeme getirirse de, Batı Avrupa ülkeleri de Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz transitine dair baskısından kurtulmak amacıyla Rus gazını doğrudan RF'den alabilecekleri projeleri gündemlerine taşımış ve bu projelere AB'li şirketler ortak olmuşlardır. Diğer bir deyişle AB ülkeleri de, doğal gaz ticaretinin merkezinde yer aldığı karşılıklı bağımlılığın kesintiye uğramasını önlemek için çaba göstermişlerdir. RF'den gelen gazı Baltık Denizinin altından doğrudan Almanya'ya bağlayan Kuzey Akım projesi bu kapsamda geliştirilen bir projedir. RF'nin Kırım'ı işgali dahi AB ülkelerinin bu çabalarını akim bırakmasını sağlayamamıştır. AB, RF'nin Kırım'ı işgalini Mart 2014'de kınamış ve RF'nin doğu ve güneydoğu Ukrayna'daki ayrılıkçı güçleri desteklemesine son vermesi çağrısından bulunmuş ve Ukrayna'ya destek vermiş olsa da, RF ile Almanya'yı Baltık Denizi tabanından doğrudan bağlayan Kuzey Akım projesinin ilave 55 bcm'le genişletilmesi amacıyla (Kuzey Akım 2) Gazprom ile Alman, Fransız, Avusturya, Hollanda/İngiltere şirketleri arasında Eylül 2015'de bir anlaşma imzalanmıştır (*Congressional Research Service* 2017, 13-14). RF'nin Kırım'ı işgaline rağmen Kuzey Akım 2 projesi anlaşmasının AB ülkelerince imzalanmış olması, RF'nin, AB içindeki Almanya, Avusturya ve İtalya gibi başat ülkelerle doğal gaz aracılığıyla kurduğu özel ilişkilerle, Batı'nın RF'ye karşı bütüncül bir blok halinde hareket etmesini önleyebildiğini doğrulaması açısından dikkat çekici bir gelişme olmuştur.

Vladimir Putin, RF Başbakanı iken “Süddeutsche Zeitung” gazetesinde yayınlanan 25 Kasım 2010 tarihli makalesinde, RF ile AB arasında enerji işbirliğinin son yıllarda daha çok dikkat çeken bir konu olduğunu ve konunun siyasileştirildiğini, RF’nin bazı siyasi sorunlarını çözmek için doğal gaz ve petrolünü kullanmakla suçlandığını ifade etmiştir. Putin bu suçlamanın gerçeği yansıtmadığını, meselenin SSCB’nin dağılmasından sonra RF’nin büyük ihrac pazarlarına doğrudan erişimini kaybettiğini, sorunun tekeli konumları nedeniyle çıkarları peşinde koşan transit konumdaki ülkelerden kaynaklandığını, gaz akışında sıklıkla yaşanan ihtilafların da esasen bundan kaynaklandığını, ancak bu durumun RF veya RF’nin gaz tüketicileri açısından uygun olmadığını belirtmiştir. Putin ayrıca, bu nedenlerden dolayı birçok Avrupa ülkesinin RF’nin Baltık Denizi’nde (Kuzey Akım) ve Karadeniz’de (Güney Akım) doğal gaz boru hatları inşa etme planlarını desteklediğini, bu projelerin gerçekleşmesiyle Avrupa kıtasının gazda çeşitliliğe ve esnek bir gaz tedarikine sahip olacağını, bu nedenle enerji sektöründeki sanal sorunların geçmişte kalacağını da eklemiştir (Süddeutsche Zeitung 2010).

SSCB’nin dağılmasıyla birer transit ülke haline gelen eski Doğu Bloğu ülkeleri ile RF arasında doğal gaz kaynaklı ihtilafların giderek kronikleşmesi, Avrupa’da RF ile Batı Avrupa ülkeleri arasında Soğuk Savaş döneminde bile aksamadan kesintisiz sürdürülen doğal gaz ticaretinin sıklıkla kesintiye uğramasına yol açmıştır. Ukrayna temelli kesintiler kadar çok dile getirilmese de, Orta ve Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerine giden Rus gazı 1991 ile 2004 yılları arasında kırktan fazla kesintiye uğramıştır (Wasyliina 2019, 44). RF, eski Doğu Bloğu ülkelerinin bypass edilmesine imkân veren yeni projeler gerçekleştirse de, bu ülkelerin AB’nin 2004 ve 2007 genişleme süreçleriyle AB üyesi haline gelmeleri, ayrıca sınırlı gaz rezervlerinin ve üretimlerinin bulunması ve gaz ithalatlarında ise neredeyse tamamen RF’ye olan bağımlılıkları nedeniyle doğal gaz ticaretinden kaynaklı RF ile yaşanan sorunlara dair kalıcı çözümlere ulaşılmasını engellemiştir. Bu durum, RF’nin güvenilir tedarikçi konumunun zedelenmesine yol açmış, ayrıca iki taraf arasında doğal gaz ticaretinin ana unsurunu teşkil ettiği karmaşık karşılıklı bağımlılığın yıpranmasında ve tedricen çözülmesinde rol oynayan kayda değer diğer bir gelişmeyi teşkil etmiştir.

Harita 5.3. RF'nin 2018'de Avrupa'daki Doğal Gaz Boru Hatları Güzergâhları (Gustafson 2020, 363).

5.5. Kuzey Amerika Menşei LNG'nin Küresel Doğal Gaz Ticaretindeki Rolünün Artması ve Avrupa'daki Doğal Gaz Alım Ve Satım Sözleşme Yapılarını Değiştirmesi

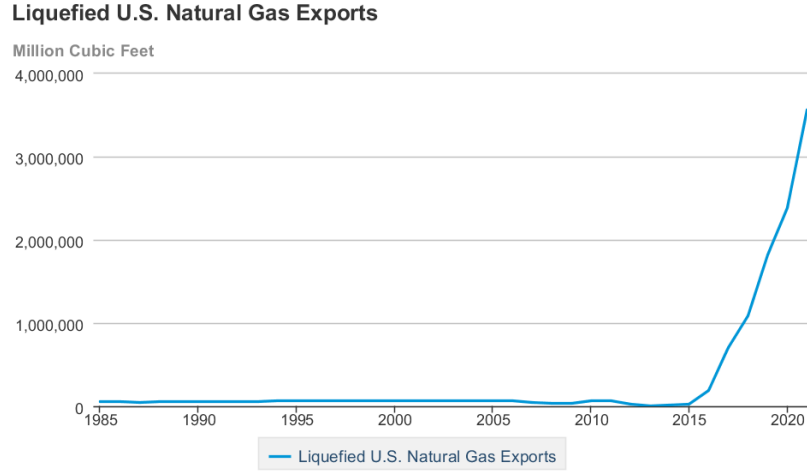
Doğal gaz ticareti için taraflar arasında doğal gaz alım ve satım sözleşmeleri imzalanması gerekir. Doğal gaz alım ve satım sözleşmeleri, doğal gaz ticaretinden kaynaklanan risklerin taraflarca nasıl üstlenileceğine dair hükümler içerir (Taşveren 2020, 629). Bu hükümler arasında en kritik olarak değerlendirilebilecek hükümler, alıcının doğal gazı teslim noktasında alma yükümlülüğü ve satıcının teslim noktasında gazı hazır bulundurma yükümlülüğü, alıcının “al ya da öde” yükümlülüğü, doğal gazın satış fiyatının belirli şartların oluşması halinde gözden geçirilmesi ve uyuşmazlıkların çözüm mekanizmasıdır (Taşveren 2020, 629).

Tezin üçüncü bölümünde ele alındığı üzere, uluslararası doğal gaz ticareti tarihsel olarak, “al ya da öde” hükümleri içeren uzun vadeli doğal gaz alım ve satım sözleşmeleriyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, uluslararası doğal gaz ticaretine uzun yıllar hükmeden doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinde gelenek, fiyatın petrol ve petrol ürünlerini esas alan belirli bir formüle dayanmasıdır, buna petrole endeksli fiyat formülü (*oil-indexed formula*), bu tür sözleşmelere ise petrole endeksli sözleşmeler denilmektedir (Taşveren 2020, 629).

2000’lerin başından itibaren, ağırlıklı Kuzey Amerika olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yeni doğal gaz ihracatçısı ülkelerin sayısının, bu ülkelerin doğal gaz üretim ve ihracatlarının artmasıyla, küresel doğal gaz piyasalarında ticareti yapılan sıvılaştırmış doğal gaz (LNG) hacmi artmaya başlamıştır. ABD ve Avustralya gibi ülkeler küresel doğal gaz ticaretinde artık ihracatçı olarak yer almaya başlamış, yeni keşiflerle beraber küresel doğal gaz arzı LNG kaynaklı olarak kayda değer şekilde artmıştır. Bu gelişme ülkelerin birbirleriyle olan doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin vadelerini kısaltırken, fiyatın belirlenmesinde gazın gazla rekabetinin rolü daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Petrol fiyatına endeksli ve “al ya da öde” hükümleri içeren doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin sayısı hızla azalırken, satın alınan gazın yeniden ihracatını engelleyen hükümler de sözleşmelerden kaldırılmıştır (Yılmaz 2020, 129).

ABD’nin son on yıl içinde dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz üreticilerinden biri haline gelmesine yol açan “kaya gazı/kaya petrolü” devrimi küresel ölçekte zincirleme etkiler yaratmıştır (O’Sullivan 2017, 19-21). ABD ilk LNG ihracatını Şubat 2016’da gerçekleştirmiştir. ABD doğal gazının LNG olarak ihracı küresel piyasalarda devrimsel etkilere yol açmıştır. 2017’de ABD LNG’sinin ihraç edildiği ülke sayısı 25’ten, 2021’de 37’ye çıkmış, ihracat miktarı da keza aynı dönemde yaklaşık 20 bcm’den, 34 bcm’e yükselmiştir (EIA 2022). Ancak, ABD LNG’sinin başta Avrupa piyasası olmak üzere küresel doğal gaz piyasalarında yarattığı devrimsel etki salt ABD’nin artan LNG ihracat miktarından değil, ABD LNG’sinin piyasalara giriş ve ticaretinin gerçekleştirilme koşullarından kaynaklanmıştır (O’Sullivan 2017, 78-79).

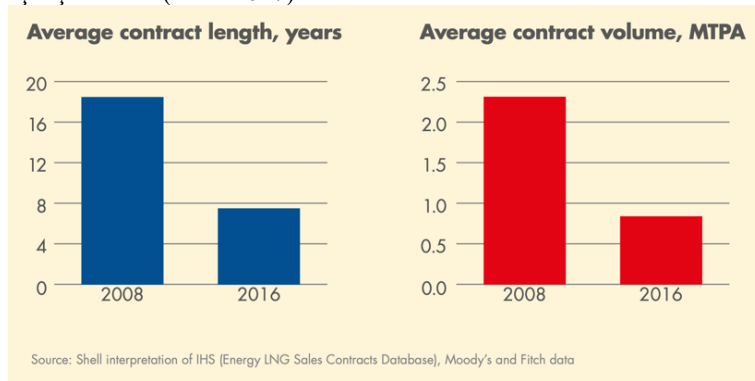
Şekil 5.8. Yıllara Göre ABD LNG İhracatı Hacimleri (1985-2022) (EIA 2022).

Source: U.S. Energy Information Administration

Uluslararası ticarete konu olan doğal gaz miktarının kayda değer şekilde artması geleneksel gaz alım ve satım sözleşmelerinin yapılarının değişmesine yol açmıştır. 2005'te petrol fiyatına endeksli doğal gaz sözleşmelerinin dünya gaz ticaretinde yaklaşık %80 olan oranı 2016'da %60'ın altına düşmüştür. Aynı dönem içerisinde Avrupa piyasalarında petrole endeksli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin oranı %95'ten %40'lara gerilemiştir (Karbuş 2019, 85). LNG alım ve satım sözleşmelerinin vadelerinin ve hacimlerinin düşmesi de sektörde daha esnek koşullarla LNG ticaretinin yapılmasına imkân sağlamıştır.

Şekil 5.9. Küresel LNG Ticaretinde LNG Ortalama Sözleşmelerin Süresi ve Hacimlerinin 2008 ve 2016 Yıllarına Göre Karşılaştırılması (Shell 2017)

Doğal gaz ticaret merkezlerinin ve likit toptan satış piyasalarının oluşmasıyla, petrole endeksli fiyatlamaya ek olarak, gazın petrol aracılığıyla değil, artık kendi üzerinden, gazın

gazla rekabetiyle ve piyasadaki arz-talep koşullarına göre anlık olarak belirlendiği spot doğal gaz fiyatlama yönteminin daha fazla kabul görmesiyle, uluslararası gaz piyasalarında gaz fiyatlarının belirlenmesinde bir dönüşüm yaşanmaktadır (Rekabet Kurumu 2012, 53). Avrupa gaz piyasası da bu dönüşümden etkilenmektedir. Avrupa’da petrol ürünleri fiyatlarına endeksli, uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin belirlediği piyasa yapısı yerini gaz fiyatlarının ticaret merkezlerince belirlendiği ve spot piyasa fiyatlarının ağırlığının arttığı bir yapıya bırakmaktadır (Rekabet Kurumu 2012, 5).

Avrupa doğal gaz ticaretinde 2000'lere kadar hakim fiyatlama modeli, Hollanda’da 1958’de Gröningen sahasının keşfiyle ortaya çıkan ve 1960’ların başlarında geliştirilen Gröningen modelidir. Hollanda, kaynak rantını maksimum seviyeye çıkarabilmek için ilk aşamada kullanılan maliyet-artı fiyatlama yönteminden vazgeçmiştir. Dönemin Ekonomi Bakanı Jan Willem de Pous, Hollanda Parlamentosu’na “de Pous bildirimi”ni sunarak hükümetin yeni enerji politikasının ilkelerini belirlemiş ve doğal gaz üreticisi olarak Hollanda’nın uzun dönemde kaynak kazancının maksimize edilmesi bu politikanın odağı olmuştur (Rekabet Kurumu 2012, 54). Hollanda Ekonomi Bakanı de Pous’un gazın fiyatını petrole endekslediği yöntem, doğal gazın ısınma ve elektrik üretimi için petrolün yerine kullanıldığı 1960’larda akla yatkın bir yöntemdi. Isınma ve elektrik üretiminde petrolün yerine doğrudan doğal gazın kullanılması sona erse de, RF gibi üreticilerin avantajlı bulması nedeniyle, gazın fiyatlanmasında bu yöntem uzun süre Avrupa’da kullanılmıştır. Ancak, ABD’nin doğal gaz üretiminin artması ve LNG ihracatının Avrupa’ya ulaşmasıyla Avrupa’daki gaz alıcıları giderek daha fazla gazın gazla rekabetine dayalı fiyatlama yöntemine geçmiştir. 2005-2015 döneminde, Avrupa’da petrole endeksli fiyat formülüyle ticareti yapılan gaz miktarı dörtte üçten, üçte bire kadar gerilemiştir (O’Sullivan 2017, 19-21).

Doğal gaz piyasalarında yaşanan kritik değişimler, salt doğal gazın fiyatlandırılmasından daha fazla anlam ifade eder zira doğal gazın bölgesel ticaretinin yapıldığı üç ayrı piyasa olan Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya giderek daha fazla birbirlerine entegre olmaktadır. İletim, altyapı ve diğer benzeri maliyetler nedeniyle söz konusu üç piyasanın bütünleşik tek bir piyasa haline gelmesi belki de hiç

gerçekleşemeyebilir, ancak bu piyasalardan birinde meydana gelen gelişmeler diğer iki piyasayı derinden etkilemektedir. Boru gazının giderek küresel ölçekte ticareti yapılan toplam doğal gazın içerisindeki payının da düşmesiyle gazın bir piyasadan diğerine akması daha kolaylaşmıştır (O'Sullivan 2017, 78).

Avrupa Komisyonu, doğal gaz arzının sürekliliği ve güvenilirliğinin sağlanması açısından önemini dikkate alarak, uzun vadeli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin doğal gaz piyasasının önemli bir unsuru olduğunu kabul etmiş, ancak söz konusu sözleşmelerin AB iç enerji piyasasının sürekli değişiklik gösteren kurallarına uygun olması gerekliliğinde ısrarcı olmuştur. Bu yaklaşım Gazprom'un bu kuralların sadece içeriğiyle değil, kuralların uygulanmasıyla oluşacak belirsizliklerle de ilgili endişe duymasına yol açmıştır. Ancak, Gazprom ekonomik kriz sonrasında Avrupa'da uzun vadeli sözleşmelerle teslimatı yapılan doğal gazın küçük bir bölümünü spot piyasa fiyatlarından satmayı kabul etmiş ve esneklik göstermiştir (Kaveshnikov 2010, 598).

Gazprom, doğal gazın transit nakline ilişkin riskler ve AB müktesebatı çerçevesinde, SSCB dağılımdan önce Soyuzgasexport tarafından yapılan uzun vadeli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinin tadil edilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Gazprom, 2002-2005 döneminde İtalya'da ENI, Avusturya'da OMV ve Almanya'da E.ON Ruhrgas için mevcut sözleşmelerdeki "varış yeri hükmünü" (*destination clause*), diğer bir deyişle ithal edilen gaz için ihracat yasağını kaldırmıştır (Rekabet Kurumu 2012, 55). Gazprom ayrıca, Temmuz 2002'de akdedeceği tüm yeni doğal gaz sözleşmelerinden alıcının uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmesiyle tedarik ettiği doğal gazı üçüncü bir tarafa satışını sınırlandıran "varış yeri hükmünün" yer almamasını kabul etmiştir (Melling 2010, 135). Bu hüküm, AB üyesi ülkelerdeki ithalatçıların Gazprom'dan satın aldıkları gazı diğer üye ülkelere satmalarını önlemekteydi. Böylece Gazprom farklı ülkelerde uyguladığı fiyat sisteminden istifade ederek karını maksimum seviyeye çıkarabilmekteydi (Schmidt-Felzmann 2019, 150).

AB'nin özellikle 2004 ve 2007 genişlemeleriyle birlikte dördüncü maddede incelenen transit sorunu ortaya çıkmıştır. Sorun kısaca, SSCB döneminde Rus gazını maliyet temelli

bir fiyatlamayla almayan Doğu Avrupa'daki ülkeler için, AB'nin 2004 ve 2007 genişlemelerinden sonra Rus gazının fiyatının pazar temelli olarak belirlenmesi, dolayısıyla Gröningen modelinin değişime uğramasından kaynaklanmış olup, Gazprom'un uzun dönemli gaz ihraç sözleşmeleri esnetilmeye ve fiyat formüllerine ise spot/hub fiyatlar referans olarak eklenmeye başlamıştır (Rekabet Kurumu 2012, 55).

AB doğal gaz piyasasının 2000'lerden başlayarak rekabete açılmasıyla birlikte, geleneksel olarak uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmelerinde petrol ürünlerine endekslenmiş olan doğal gaz fiyatlarının yerini 2005'den itibaren doğal gaz ticaret merkezlerine (hub'lara) ve dolayısıyla spot piyasa mekanizmasına bıraktığı görülmektedir (IGU 2020, 47). Doğal gaz ticaret merkezleri, ikili anlaşmalarla belirlenen ve ticari sır olarak değerlendirilerek kamuoyuna açıklanmayan fiyatlar yerine çok sayıda oyuncuyla rekabetçi fiyatların oluşmasını sağlarlar (Rekabet Kurumu 2012, 56).

Avrupa gaz piyasasında yaşanan söz konusu gelişmelerle birlikte giderek esnekleşen piyasa koşulları daha fazla miktardaki doğal gazın uzun vadeli alım ve satım sözleşmelerinden bağımsız şekilde spot piyasalarda veya süresi kısalan sözleşmelerle ticaretinin yapılmasını sağlamıştır. 2000 ile 2016 arasında bu şekilde ticareti yapılan LNG'nin miktarı ve LNG'yi spot piyasa koşullarına göre ihraç eden ülke sayısı beşer kat artmıştır ABD LNG'sinin Avrupa doğal gaz piyasasında yol açtığı derin dönüşümde iki temel unsur önemli rol oynamıştır. ABD LNG'sinin fiyatlanmasında petrol fiyatına endeksli fiyat formülü yerine arz ve talep dengesiyle oluşan Henry Hub fiyatlama yöntemi kullanılmaktadır (O'Sullivan 2017, 78-79). Kuzey Amerika'da doğal gaz fiyatları için referans olarak alınan Henry Hub fiyatı, Louisiana'daki Henry Hub doğal gaz ticaret merkezinde oluşan fiyattır (Rekabet Kurumu 2012, 53). İkinci olarak, ABD LNG sözleşmelerinde, geleneksel olarak LNG sözleşmelerinde yer alan ve alıcının uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmesiyle tedarik ettiği gazı üçüncü bir tarafa satışını sınırlandıran varış yeri hükmünün yer almaması kritik bir yenilik olmuştur. İşte ABD LNG'sinin ticaret yöntemiyle ilgili bu iki temel kritik unsur, AB içerisinde uzun dönemli doğal gaz alım ve satım sözleşmeleriyle oluşan ve petrole endeksli fiyat yapısının yerini

tedricen Avrupa'daki hub'larda oluşan fiyat mekanizmasına bırakmasına neden olmuştur (O'Sullivan 2017, 79).

Doğal gaz fiyatlarının petrole endeksli olarak belirlenmesi, doğal gazın fiziksel veya kağıt üzerinde ticaretinin gerçekleştirildiği ticaret merkezlerinde (hub) oluşan fiyat mekanizmasıyla ağırlığını kaybetmeye başlamış, ticaret merkezlerinin sayısının ve etkinliklerinin artmasıyla da, spot piyasalarda ticareti gerçekleştirilen gaz hacmi artmış ve bu da doğal gaz fiyatlarının taraflar arasında müzakereler sonucu şekillenen ve akdedilen uzun vadeli alım ve satım sözleşmeleriyle değil, rekabete dayalı olarak serbest piyasa koşullarında belirlenmesini hızlandırmıştır (Van de Graaf ve Sovacool 2020, 56).

Sonuç olarak, AB ile RF arasında 2000 sonrasındaki tabloya bakılacak olursa, dünyanın en büyük doğal gaz tüketicisi ve piyasası olan AB ile ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada olan RF arasındaki doğal gaz ticareti, aynı zamanda iki uluslararası önemli aktör olan taraflar arasında sadece fayda temeline dayalı olmayıp, bir maliyetin oluşmasına ve doğan bu maliyetin de tarafların hareket özgürlüklerini sınırlandırmasına yol açmıştır. Taraflar arasında ortaya çıkan bu maliyet ve maliyetin tarafların hareket özgürlüklerini sınırlandırması, bu karşılıklı etkileşimin KKBT içerisinde ele alınmasını gerektirir (Arı 2013, 322).

AB'nin doğal gaz ticaretinde serbest piyasa koşullarına ve rekabete dayalı sisteme geçmesi, karşılıklı bağımlılığın taraflarından biri olan AB'nin gerçekleştirdiği bir politika değişikliğidir. Benzer şekilde, Kuzey Amerika menşeli LNG'nin küresel doğal gaz ticaretindeki rolünün artması ve Avrupa'daki doğal gaz alım ve satım sözleşmesi yapılarını değiştirmesi de ciddi bir politika değişikliğidir. Ancak bu politika değişikliğini gerçekleştiren karşılıklı bağımlılığın taraflarından biri değil, üçüncü bir taraftır.

Anılan politika değişikliklerinden sonra dahi, karmaşık karşılıklı bağımlılığın tarafları olan AB ile RF, oluşan maliyete katlanmak zorunda kalmış ve etkileşimlerini sürdürmüştür (Arı 2013, 324). Çünkü tarafların her ikisi de devam etmesinden fayda sağladıkları bu etkileşimlerinin kesintiye uğramasının her ikisinde de yaratacağı maliyeti

üstlenmekten kaçınmışlardır. Bu çerçevede, iki taraf da meydana gelen politika değişikliklerinin karşılıklı bağımlılıkları üzerinde olabilecek olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak, diğer bir deyişle kırılganlıklarını dengeleyecek ve diğer tarafın üstesinden gelebileceğinden daha fazla kırılganlığın ortaya çıkması nedeniyle etkileşimi sona erdirmeye kararını almasını önleyecek politikalar izlemişlerdir.

Eski Doğu Bloğu ülkelerinin AB-RF doğal gaz ticaretinde transit ülkelere dönüşmesi sonrasında bu ülkelerin merkezinde yer aldığı ve AB-RF doğal gaz ticaretini olumsuz etkileyen krizler sonrasında RF, anılan ülkeleri by-pass edecek yeni doğal gaz projeleri geliştirmiş ve hedef piyasalara gazı transit riskini minimuma indirerek göndermeyi hedeflemiştir. AB de benzer bir anlayışla, üstelik RF'nin 2014'de Kırım'ı işgalinden sonra, geliştirilen Kuzey Akım ve Güney Akım gibi söz konusu yeni doğal gaz boru hattı projelerinde şirketleri aracılığıyla doğrudan yer almıştır. Hatta, Alman Şansölye Schroeder, Almanya'da Eylül 2005'de gerçekleştirilen seçimlerden birkaç hafta önce Kuzey Akım projesinin inşasına dair anlaşmayı imzalamış ve Ekim 2005'de görevinden ayrılmadan önce Gazprom'un projeyi mali olarak üstlenmesi halinde projenin 1,4 milyar Dolar'lık maliyetinin Almanya tarafından karşılanacağına dair teminata imza koymuştur. Schroeder seçimleri kaybetmesi nedeniyle Şansölyelikten ayrıldıktan hemen sonra bilahare Kuzey Akım Hissedarlar Komitesi Başkanı olarak göreve başlamıştır (Grigas 2017, 159). Ayrıca Konsorsiyumun Direktörlüğü'ne Alman Dresdner Bankası'nın Yönetim Kurulu üyesi Matthias Warnig atanmıştır. Gazprom, bu görevlendirmelerle ilgili olarak Kuzey Akım'ın siyasi olarak önemli bir proje olduğunu ve bu nedenle dünyada ağırlığı ve gücü olan insanların projeye liderlik etmesinin esas olduğunu açıklamıştır (Pussenkova 2010).

Özetle, iki taraf açısından karşılıklı bağımlılığın temel unsuru olan doğal gaz ticaretinde AB'nin aldığı kararlar RF için ve RF'nin aldığı kararlar AB için bu bağımlıktan kaynaklanan kırılganlığın dengelenmesini ve bağımlılığın çözülmesiyle oluşacak maliyetlerin engellenmesi amaçlamıştır. Diğer bir deyişle, taraflar bu karşılıklı bağımlılığın sonlandırılmasının getireceği maliyetten kaçınmışlardır. Ancak, kırılganlığın her iki taraf açısından mutlak surette eşit olarak dengelenmesi söz konusu değildir. Zira

KKBT çerçevesinde, aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinde etki imkanını büyük ölçüde sağlayan karşılıklı bağımlılıktaki asimetridir (Keohane ve Nye 1977, 10-11).

Sonuç olarak, Avrupa’da Doğu ile Batı arasında temelleri Soğuk Savaş döneminde atılan ve SSCB’nin yıkılması gibi sistemik bir değişimden dahi etkilenmeksizin 2000’e kadar artan düzeyde devam eden doğal gaz ticareti taraflar arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık yaratmıştır. Ancak, AB ile RF arasında doğal gaz ticaretinin ana unsurunu oluşturduğu karmaşık karşılıklı bağımlılık SSCB’nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi gibi küresel ölçekte sistemik bir değişimden etkilenmeksizin sürmüş, ancak 2000 yılını takiben bu bölümde irdelenen ve birlikte çalışan beş temel etmen nedeniyle çözülmüş, tedricen zayıflamış ve RF’nin Ukrayna’yı 24 Şubat 2022 tarihinde işgaliyle nihayetinde kopmuştur.

Bu kritik gelişme sonrasında AB, RF’yle olan karmaşık karşılıklı bağımlılığın yerine ne koyabileceğini ele almaya süratle girişmiştir. Högselius’un altını çizdiği gibi zaman içerisinde bu konuda aşama kaydetmek mümkündür, ancak elbette yoğun çaba ve yüksek bir maliyet söz konusu olacaktır:

Avrupa kıtasını kuşatan boru hattı sisteminde, köklü değişiklikler yapmanın iktisadi sonuçlarından ziyade ekolojik sonuçları olacağını söyleyebiliriz. Avrupa’nın denizlerinden, nehirlerinden, ormanlarından ve dağlarından geçen söz konusu boru hattı neredeyse kıtanın doğasının bir parçası haline gelmiştir. Şüphesiz, çoğu insan yapısı olan bu doğal coğrafya gibi, doğal gazın altyapı coğrafyası da değiştirilebilir, ancak büyük bir çaba ve devasa bir maliyet gerekecektir (Högselius 2013, 234-235).

BÖLÜM VI

SONUÇ

Bu tez, Soğuk Savaş sırasında Avrupa’da Demir Perdeyle ikiye bölünmüş iki taraf – SSCB ve AET – arasında bir karmaşık karşılıklı bağımlılığın oluşmasında, doğal gaz ticaretinin nasıl bir rol oynadığını, hasım iki taraf arasındaki bu karşılıklı bağımlılığın sistemik (Soğuk Savaşın sona ermesi) ve kurumsal (AET’den AB’ye dönüşüm) değişikliklerden etkilenmeden 2000’e kadar güçlenerek nasıl devam ettiğini, 2000’den sonra ise neden tedricen çözülmeye başlayıp, RF’nin Ukrayna’yı işgal girişimi ile nasıl koptuğunu analiz etmektedir.

Kayda değer bir doğal gaz üreticisi olan SSCB (bilahare RF) ile aynı şekilde küresel ölçekte önemli doğal gaz tüketicilerinden biri olan AET (bilahare AB) arasındaki doğal gaz ticareti, literatürde ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler ve ekonomi gibi disiplinler tarafından enerji kapsamı altında ele alınmış, ancak iki taraf arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşması için kömür ve petrol gibi diğer fosil yakıtlarla kıyaslandığında kendine has özellikleri nedeniyle en uygun koşulları sağlayan doğal gaz ticareti münferit bir unsur olarak yeterli düzeyde tartışılmamıştır.

Mevcut tartışmalar SSCB ile AET arasında bu ilişkinin doğal gaz özelinde Soğuk Savaş döneminde nasıl oluştuğunu yeterli derecede ele almaksızın ve iki taraf arasında karmaşık karşılıklı bağımlılığı verili bir sonuç olarak kabul ederek, ağırlıklı salt 2005-2016 döneminde doğal gaz ticaretinin Ukrayna merkezli meseleler nedeniyle aksamasının sebeplerine ve sonuçlarına odaklanmış, ancak doğal gazın iki taraf arasında bir karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisinin oluşmasında tarihsel olarak oynadığı rolün üzerinde süreç analizi yaparak durmamıştır. Uluslararası ilişkiler perspektifli enerji güvenliği tartışmalarında, özellikle RF ile AB ilişkilerinin ele alındığı çalışmalarda, mercek altına alınan yakıt neredeyse tamamen doğal gaz olmuş, tartışmalar doğal gaz arz güvenliği ve doğal gaz boru hattı projelerinin güzergahları bağlamında transit konusuna odaklı olsa da, genel kavram olarak enerji kullanılmıştır.

Oysa, karmaşık karşılıklı bağımlılık süreç içerisinde tesis edilen bir koşullar bütünüdür ve dünyanın en büyük doğal gaz tüketicilerinin ve piyasalarının başında gelen AET (ve AB) ile küresel ölçekte ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada olan SSCB (ve RF) arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının oluşma süreçleri, bu süreçte yer alan devlet dışı aktörlerin rolleri ve karmaşık bağımlılığı oluşturan koşulların SSCB'nin dağılması gibi sistemik ve AB'nin karar alma mekanizmalarının ciddi şekilde değişmesi gibi kurumsal değişimlere dahi direnebilirken, bu koşulların ortadan kalkmasıyla iki taraf arasındaki karmaşık bağımlılığın çözülmesi ve sona ermesi dikkat çekicidir. Üstelik enerjinin genel çerçeveli bir kavram olması ve iki taraf arasındaki karmaşık koşullar bütününe merkezinde de doğal gazın yer alması nedeniyle, bu araştırmanın genel olarak enerji başlığı altında değil, özel olarak doğal gaz odağından yapılması gerekmektedir. Her ne kadar RF ile AB arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisini zayıflatan ve bu özel durumun sona ermesine yol açan birtakım askeri, siyasi ve ekonomik faktörler bulunsa da, en önemli faktör enerji, enerji özelinde ise doğal gaz ticaretidir.

Bu tez, RF ile AB arasındaki karşılıklı bağımlılığı, karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramının kavramsal araçlarıyla ele almış ve doğal gaz bağlamında aralarında asimetrik bir karşılıklı bağımlılık bulunan iki taraf arasında, bu bağımlılığı oluşturan koşulların nasıl tesis edildiği, asimetrik bağımlılıktan kaynaklanan pazarlık gücünün nasıl şekillendiği, her iki taraftaki devlet dışı aktörler ile etkileşim kanallarının oynadığı rollerle birlikte, iki ana zaman diliminde incelenmiş ve iki aktör arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın geçirdiği değişim gerekçeleriyle birlikte analiz edilmiştir.

Bu tezde, AET/AB ile SSCB/RF arasında doğal gaz alanında tesis edilen ilişkilerin karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisi (KKBT) ile incelenmesinin nedenlerinin başında, Joseph S. Nye tarafından bir güç kaynağı olarak değerlendirilen asimetrik durumun ampirik gözlemlerle ölçülmesi mümkün olmayan maddi ve maddi olmayan unsurlarla tedricen oluşması ve aynı şekilde söz konusu koşulların tedricen ortadan kalkmasıyla sona ermesi gelmektedir. Çarpıcı olan ise, iki taraf arasında tesis edilen karmaşık karşılıklı bağımlılık koşullarının Soğuk Savaş gibi derin sistemik bir değişimi atlatabilmesine rağmen, bu koşulların tesisini ve devamı sağlayan bağımsız değişkenlerde meydana gelen

durum değişikliklerinden olumsuz etkilenmiş olmaları ve bunun sonucunda da tedricen ortan kalkmalarındır.

Ekonomik ve sosyal gelişmenin temel bir gerekliliği olan enerji için dünyada tarihsel olarak fosil yakıtların egemenliği söz konusudur. Petrol ve kömüre göre daha az karbon yoğunluğuna sahip olması, bu nedenle daha az sera gazı salımlarına yol açması ve çok sayıda yan ürüne dönüştürülebilmesi nedeniyle doğal gaz yirminci yüzyılın ortalarında sahneye çıkmıştır. Batı Avrupa, ekonomik kalkınma için temel enerji kaynağı olarak doğal gazı belirlemiş ve Batı Avrupa'nın doğal gaz tüketimi 1970-2010 döneminde yaklaşık sekiz kat artmıştır (Vavilov ve Trofimov 2015, 76). Bu gelişmede başta SSCB olmak üzere, dünyanın ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin hızla artması önemli rol oynamıştır. Coğrafi yakınlık olarak avantaja da sahip AET ülkelerinin doğal gaza olan ilgisi 1973-1974 petrol krizi sonrasında petrolü acilen ikame edecek bir enerji kaynağı arayışıyla somut eyleme dönüşmüştür. Bu nedenle, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da Batı açısından, sürdürülebilir bir arza sahip, ekonomik ve çevre dostu bir fosil yakıt olarak, Doğu açısından ise "mavi altın" olarak görülen doğal gazın ticaretiyle iki taraf arasında karmaşık karşılıklı bağımlılığın temelleri güçlü şekilde atılmıştır.

SSCB ve AET arasındaki karmaşık bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkmasında "boru karşılığı gaz" olarak adlandırılan anlayış yatmaktadır. SSCB'nin ispatlanmış doğal gaz rezervleri 1965'ten başlayarak hızla artmıştır. SSCB'nin doğal gaz rezervleri, düşük nüfus yoğunluğunun bulunduğu ve tüketim bölgelerine uzak alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle, doğal gazın boru hatlarıyla nüfusun yoğun olarak yaşadığı tüketim bölgelerine uzun mesafeler katederek sevki gerekmiştir. Ancak, SSCB'de doğal gazın uzun mesafelerde güvenli şekilde sevkini sağlayabilecek çelik boruların üretimini gerçekleştirebilecek bir çelik sanayisi bulunmamaktaydı. Ayrıca SSCB, doğal gazın uzun mesafelerde güvenli şekilde taşınması için gerekli basınç düzenlemelerini yapabilecek kompresör istasyonlarını üretebilecek teknolojiye de sahip değildi. Batı Avrupa'nın doğal gaz rezervleri sınırlıyken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çelik sektöründe küresel ölçekte ağırlılığını arttırmayı başarmıştır. Bu asimetric durum, Sibirya'daki zengin doğal gaz kaynaklarının Batı Avrupa'ya ithali karşılığında, Batı Avrupa'dan SSCB'ye teknoloji ve çelik boru ithal edilmesiyle sonuçlanmıştır. İki taraf arasında "boru karşılığı gaz"

anlayışıyla şekillenen bağımlılık taraflar için KKBT çerçevesinde hassasiyetin artmasına neden olmuştur. İki tarafın açısından da işleyen doğal gaz ticaretini sona erdirmenin yol açacağı maliyet zaman içerisinde bu ticareti sona erdirmeyi engelleyecek bir noktaya ulaşmış, diğer bir deyişle, her iki taraf da doğal gaz ticaretiyle oluşan koşulların yol açtığı kırılganlığa sahip olmuştur.

Taraflar arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılık süreç içerisinde tesis edilen bir koşullar bütünüdür ve dünyanın en büyük doğal gaz tüketicilerinin ve piyasalarının başında gelen AET (ve AB) ile küresel ölçekte ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada olan SSCB (ve RF) arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık koşulları KKBT'nin üç temel boyutuyla (çok sayıda kanal, çok sayıda konu, KBB tesis edildikten sonra askeri çatışmasızlık) doğrudan ilgili olarak bir süreç içerisinde oluşmuştur. Bu süreçte AET ve SSCB arasında devlet dışı aktörlerce derin ve çok katmanlı olarak kurulan ve ulus aşırı nitelik taşıyan bağlantılar ile bu aktörlerin birbirleri arasındaki karmaşık ilişki ve etkileşimleri, sistemdeki askeri gücün önemini de aşındırarak, iki tarafın birbirleri arasındaki siyasi ilişkileri etkilemiştir.

Batı Avrupa ülkeleri ile SSCB arasında doğal gaz ticareti temelli oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılık, SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi sistemik bir değişimden etkilenmeksizin devam etmiştir. Sovyet gazının Avrupa'ya ihracı zaman içerisinde her iki taraf için de karlı bir ticarete dönüşmüş ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında da artarak devam etmiştir. Bu yeni dönemde işbirliği söylemleri öne çıkmış ve her iki taraf arasında gerek ikili gerek çok taraflı yeni anlaşmalarla gaz ticareti sürmüştür. İki taraf arasında artan doğal gaz ticaretiyle süren karmaşık karşılıklı bağımlılık, doğrudan devletin kontrolünde bulunmayan kuruluşların ve devlet dışı aktörlerin 1990 sonrasında sayılarının artmasıyla derinleşmiş ve genişlemiştir. 1990'larda KKBT'nin üç temel boyutu söz konusu sistemik değişimlerden etkilenmeden devam etmiştir.

2000'den itibaren birbirleriyle ilintili ve eş zamanlı işleyen beş temel etmen KKBT'nin üç temel boyutundan ikisini bozmuştur. Söz konusu beş temel etmen taraflar arasındaki çok sayıdaki kanalı azaltmış ve sınırlı sayıya indirmiş, iki taraf arasındaki gündem

öncelikler hiyerarşisinden yoksun, çeşitliliği ve sayıları artan çok sayıda konuyla değil çözülmeye başlayan doğal gaz ticaret temelli karmaşık karşılıklı bağımlılık ve ortaya çıkan kırılğanlığın taraflar için yol açtığı faturalarla şekillenmiştir. RF ile AB arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılık sona erdiği için RF, bu bağıın önemli bir unsuru olan Ukrayna'yı 24 Şubat 2022 tarihinde işgal etmiştir. Diğer yandan, RF'nin Ukrayna'yı işgaliyle taraflar arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılığın sona erdiği de görülmektedir.

Giriş bölümünde zikredilen argümanlara geri dönülecek olursa, bu tezin iki temel argümanı bulunmaktadır. Bu tezde öncelikle, Avrupa'da Soğuk Savaş koşullarına rağmen Doğu ile Batı arasında, Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri ile SSCB arasında karmaşık karşılıklı bağımlılığın oluştuğu ve bunda da doğal gaz ticaretinin kayda değer rol oynadığı, üstelik bu durumun her iki taraftan da kaynaklanan ve diğer alanlarda önemli değişimlere yol açan sistemik ve alt sistemik dönüşümlerden etkilenmeksizin 2000 yılına kadar derinleşerek ve genişleyerek devam ettiği iddia edilmiştir. İkinci olarak bu tezde, RF ile AB arasında doğal gaz ticaretiyle oluşan karmaşık karşılıklı bağımlılığın, 2000 yılından sonra beş temel etmen nedeniyle her iki tarafın çeşitli çaba ve girişimlerine rağmen zaman içerisinde tedricen çözüldüğü ve nihayetinde RF'nin Ukrayna'yı işgaliyle 24 Şubat 2022 tarihinde koptuğu iddia edilmiştir.

İki taraf açısından karşılıklı bağımlılığın temel unsuru olan doğal gaz ticaretinde AB'nin aldığı kararlar RF için ve RF'nin aldığı kararlar AB için bu bağımlıktan kaynaklanan kırılğanlığın dengelenmesini ve sürmesini amaçlamıştır. KKBT çerçevesinde burada önemli olan, AB ülkelerinin Rus gazına olan bağımlılıkları veya RF'nin bütçesinin ciddi bir bölümünü oluşturan doğal gaz ticaretinden elde ettiği gelirin büyük bir bölümünün AB ülkelerinden gelmesi nedeniyle RF'nin AB'ye olan bağımlılığının değil, oluşan kırılğanlığın azaltılması veya artmasının önlenmesidir. Diğer bir deyişle, taraflar birbirlerine olan söz konusu bağımlılıklarından değil, aralarında oluşan karşılıklı bağımlılığın sonlandırılmasının getireceği maliyetten kaçınmışlardır. Ancak, bu tezde iddia edilen beş temel etmen nedeniyle taraflar doğal gaz ticaretiyle tesis edilen karmaşık karşılıklı bağımlılığın sonlandırılmasının her iki taraf açısından da doğuracağı maliyeti göz ardı ederek bu özel ilişkiyi sonlandırmışlardır. Bu kritik gelişmede rol oynayan beş temel etmenin birbirleriyle de ilintili olarak, birbirlerini de

etkileyerek ve belki de daha da önemlisi eş zamanlı şekilde işlemesi ortaya bu sonucu çıkarmıştır.

Sonuç olarak, doğal gaz ticareti SSCB/RF ile AET/AB arasında 2000'e kadar karmaşık karşılıklı bağımlılığın oluşmasında temel unsur olmuş, dünyanın en büyük doğal gaz tüketicilerinin ve piyasalarının başında gelen AET (ve AB) ile küresel ölçekte ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada olan SSCB (ve RF) arasında doğal gaz ticaretiyle süreç içerisinde tesis edilen koşullar bütünü 2000 sonrasında aynı anda çalışan beş temel etmen nedeniyle ortadan kalkmış, bu da iki taraf arasında oluşan karmaşık bağımlılığın 2000 sonrasında tedricen çözülmesine ve 2022'de ise bu bağın tamamen kopmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

AB Komisyonu. 1992. *Commission of the European Communities, Proposal for a Council Regulation (EEC) Introducing a Declaration of European Interest to Facilitate the Establishment of trans-European Networks in the Electricity and Natural Gas Domain*. COM(92) 15. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51992PC0015\(02\)&rid=10](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51992PC0015(02)&rid=10).

AB Komisyonu. 1994. *Interim report on trans-European networks*. Erişim Tarihi: 16 Haziran 2022. http://aei.pitt.edu/1144/1/trans-e_networks_christopherson_report.pdf.

AB Komisyonu. 1995. *White Paper - An Energy Policy for the European Union*. Erişim Tarihi: 16 Haziran 2022. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bc335af2-4ed1-4690-8a0d-797613dbd5f0/language-en>.

AB Komisyonu. 1996. *Decision No 1254/96/EC of the European Parliament and of the Council of 5 June 1996 laying down a series of guidelines for trans-European energy networks*. Erişim Tarihi: 16 Haziran 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996D1254>.

AB Komisyonu. 1997a. 98/181/EC, ECSC, Euratom: Council and Commission Decision of 23 September 1997 on the conclusion, by the European Communities, of the Energy Charter Treaty and the Energy Charter Protocol on energy efficiency and related environmental aspects. Erişim Tarihi: 16 Haziran 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31998D0181>.

AB Komisyonu. 1997b. *Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part - Protocol 1 on the establishment of a coal and steel contact group - Protocol 2 on mutual administrative assistance for the correct application of customs legislation - Final Act - Exchanges of letters - Minutes of*

signing. Erişim Tarihi: 16 Haziran 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A21997A1128%2801%29>.

AB Komisyonu. 2000. “EU-Russia Summit Joint Declaration Paris”. Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2022. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-00-1239_en.htm.

AB Komisyonu. 2005. “EU/Russia: The four “Common Spaces”. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_05_103.

AB Komisyonu. 2006a. “Commissioner Piebalgs and Minister Bartenstein clarify key points of the EU-Russia gas trade relationship in a letter to the Russian Government”. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_06_556.

AB Komisyonu. 2006b. “EU Commission Green Paper, A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022. http://ec.europa.eu/energy/green-paperenergy/doc/2006_03_08_gp_document_en.pdf.

AB Komisyonu. 2008. “The Geopolitics of EU Gas Supply: The role of LNG in the EU gas market”, Clingendael International Energy Programme (CIEP). Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2008_05_lng_facilities_part_2_task_a.pdf.

AB Komisyonu. 2009. “Explaining the Treaty of Lisbon”. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_09_531.

AB Komisyonu. 2011. “Antitrust: Commission confirms unannounced inspections in the natural gas sector”. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_641.

AB Komisyonu. 2012. “Antitrust: Commission opens proceedings against Gazprom”. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_12_937.

AB Komisyonu. 2014. “European Council 26/27 June 2014 Conclusions”. Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2022. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-79-2014-INIT/en/pdf>.

AB Komisyonu. 2017. “Proposals for Commitments”. Erişim Tarihi: 23 Nisan 2022. https://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/g2/gazprom_commitments.pdf.

AB Komisyonu. 2018. “Antitrust: Commission imposes binding obligations on Gazprom to enable free flow of gas at competitive prices in Central and Eastern European gas markets.” Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2022.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_3921.

AB Komisyonu. 2022a. *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy*. Erişim Tarihi: 26 Haziran 2022.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN>.

AB Komisyonu. 2022b. “2022 Quarterly Report Energy on European Gas Markets”. Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2022. https://energy.ec.europa.eu/data-and-analysis/market-analysis_en.

AB Komisyonu. 2022c. “Sanctions adopted following Russia’s military aggression against Ukraine”. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en.

AB Komisyonu. 2022d. “REPowerEU: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy”. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1511.

AB Komisyonu. 2022e. “REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition”. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131.

AB Komisyonu. 2022f. “European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations.” Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2022. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/6-27-members_en.

ABD Dışişleri Bakanlığı. 2021. “Joint Statement of the United States and Germany on Support for Ukraine, European Energy Security, and our Climate Goals”. Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2022. <https://www.state.gov/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals>.

ABD Enerji Bakanlığı. 2005. *International Energy Outlook 2005*. Erişim Tarihi: 5 Mart 2022. <https://www.hsdl.org/?view&did=15905>.

Angel, Norman. 2005. *The Great Illusion*, Alcester, Warwickshire: Obscure Press.

Anlar, Aslığan. 2017. 17. “Farklı bakış açıları ile enerji güvenliği üretici, tüketici ve transit ülkeler: Türkiye örneği”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 10(19).

Arı, Tayyar. 2013. “Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı”, içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Ateşoğlu Güney, Nurşin ve Korkmaz, Vişne, (Ed.). 2014. "The Energy Interdependence Model between Russia and Europe: An Evaluation of Expectations for Change". Perceptions. Cilt 19, Sayı 3.

Austvik, Ole Gunnar. 2016. "The Energy Union and security-of-gas supply", Energy Policy, Cilt 96.

Avrupa Parlamentosu. 2006. "17th EU-Russia Summit, European Parliament resolution on the EU-Russia Summit held in Sochi on 25 May 2006". P6_TA(2006)0270. Strasbourg.

Avrupa Parlamentosu. 2013. Report on Making the Internal Energy Market Work. 2013/2005(INI). Strasbourg.

Avrupa Parlamentosu. 2021. "Internal Energy Market". Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/45/internal-energy-market>. Strasbourg.

Baldwin, David A. 1980, "Karşılıklı Bağımlılık ve Güç: Kavramsal bir Analiz", *International Organization*, Cilt 34, No 4.

Barysch, Katinka. 2006. "The EU and Russia: From Principle to Pragmatism?", Centre for European Reform, Policy Brief. Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2022. https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pb_russia_barysch_10nov06-813.pdf.

Barysch, Katinka. 2011. "The EU and Russia: All smiles and no action?". Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pb_russia_april11-157.pdf.

Batum Enerji Konferansı. 2010. Ortak Bildiri. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022.
<http://en.bbn.gov.pl/download.php?s=3&id=86>.

BBC News. “Analysis: Deauville summit”. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2022.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-11577553>.

Belyi, Andrei. 2003. “The Enlargement Impact on the EU-Russia Relations in Energy Field”. Universite Libre de Bruxelles.

Biggar, Darryl. 2002. “Reform of Gas Sector in Russia” içinde *OECD Journal: Competition Law and Polic*. Cilt 4/2. OECD Publications Service: Paris

Bireselioglu, Mehmet Efe. 2011. *European Energy Security*. Palgrave Macmillan: New York

Blinken, Antony J., “Ally Versus Ally: America, Europe, and the Siberian Pipeline Crisis”. 1987.

Bloomberg. 2022a. “Gazprom Exits German Unit Without Disclosing New Ownership”. Erişim Tarihi: 1 Nisan 2022. www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-01/russia-s-gazprom-exits-german-unit-new-owner-isn-t-disclosed .

Bloomberg. 2022b. “EU Drafts Plan for Buying Russian Gas Without Breaking Sanctions”. Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2022. www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-14/eu-drafts-plan-for-buying-russian-gas-without-breaking-sanctions.

Bostanoğlu, Melis. 2021. “Enerji Politikası” içinde *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. Anadolu Basın Merkezi: İstanbul

BP 2021. “Statistical Review of World Energy 2021”. Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>.

Bros, Aurélie, Mitrova, Tatiana ve Westphal, Kirsten. 2017. *German-Russian Gas Relations. A Special Relationship in Troubled Waters*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Berlin.

Burchill, Scott, Linklater, Andrew, Donnelly, Jack, Nardin, Terry, Paterson, Matthew, Reus-Smit, Christian, Saramago, André, Haastrup, Toni ve Sajed, Alina. 1996. *Theories of International Relations*. “Liberalism”. Palgrave Macmillan.

Chan, Steve. 1984. *International Relations in Perspective*, New York, Macmillan.

Cherp, Aleh ve Jewell, Jessica. 2014. “The concept of energy security: Beyond the four As” içinde *Energy Policy*. Cilt 75.

CIA. 1981. “USSR –Western Europe: Implications of the Siberia –to-Europe-Gas Pipeline”. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022.

https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000500594.pdf . Washington DC.

CIA. 1982a. Special National Intelligence Estimate: The Soviet Gas Pipeline in Perspective. Washington DC.

CIA. 1982b. “Outlook for the Siberia-to-Western Europe Natural Gas Pipeline”. Washington DC. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022.

<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R001202890013-1.pdf>. Washington DC.

Clifton, Judith ve Fuentes, Daniel. 2010. “Is the European Union Ready for Foreign Direct Investment from Emerging Markets?” *Foreign Direct Investment from Emerging*

Markets: Challenges Ahead içinde, derleyen Karl Sauvart, Wolfgang A. Maschek ve Geraldine McAllister. Palgrave.

Columbia. 2018. “The Impact of US LNG on Russian Natural Gas Export Policy”, Columbia Center on Global Energy Policy, New York. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2022. https://energypolicy.columbia.edu/sites/default/files/pictures/Gazprom%20vs%20US%20LNG_CGEP_Report_121418_2.pdf.

Congressional Research Service. 2017. “The European Union: Current Challenges and Future Prospects”. Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2022. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44249/15>.

Cumhuriyet. 2006. “Putin, Rusya AB enerji diyalogunda tekeliğini güçlendirmek istiyor”. Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2022. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/4926/2006/8/14/5>.

Czerniejewicz, Wilfried. 1986. “Natural Gas in the Federal Republic of Germany: Facts and Prospects”. *The Journal of Energy and Development*, Vol. 11, No. 2. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2022. <https://www.jstor.org/stable/24807573>.

Çağlar, Pembe Melodi. 2017. “Avrupa Enerji Güvenliği ve LNG'nin rolü”. Özyeğin Üniversitesi, İstanbul.

Çam, Ece. 2013. “Avrupa Birliği ve Türkiye için Enerji Güvenliği: Uyum veya Uyumsuzluk: Ortak Çıkarlar için Kritik Bir Oyun”. Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

Daniëls, Berend Wilhelm. 2002. *Transition Paths towards CO2 Emission Reduction in the Steel Industry*. Groningen.

Delaisi, Francis. 1925. *Political Myths and Economic Realities*. New York: The Viking Press.

Demir, Esra. 2003. “Enerji Şartı Antlaşması”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. Sayı 8. Ankara.

Der Spiegel. 11 Ağustos 1969. “Auf kleiner Flamme”. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-45562725.html>.

East European Gas Analysis. Erişim Tarihi: 30 Mart 2022. https://eegas.com/images/Gas_Pipelines_of_Gazprom_2008-11.pdf.

EIA. 2022. US LNG Exports. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022. <https://www.eia.gov/dnav/ng/hist/n9133us2a.htm>.

Enerji Şartı Antlaşması. 1994. Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022. <https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/>.

Enerji Şartı. 2002. Enerji Şartı Sekreteryası 2002 Yıllık Raporu. Erişim Tarihi: 24 Nisan 2022. www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/AR/AR_2002_en.pdf.

Enerji Şartı. 2014. Enerji Şartı'nın Tarihçesi ve Geleceği. EŞ Genel Sekreteri Büyükelçi Urban Rusnak'ın Türkmenistan Sunumu. Erişim Tarihi: 24 Nisan 2022. www.energycharter.org/media/news/article/secretary-generals-high-level-visit-to-turkmenistan.

Enerji Şartı. 2022. Erişim Tarihi: 25 Haziran 2022. www.energycharter.org/who-we-are/secretariat/secretary-general/guy-lentz-2022-present.

Erbaş Açıknel, Aslıhan. 2009. “Sınır-Aşan Boru Hattı Projelerinde Transit Ülkelerin Konumu” içinde *Ortadoğu Analiz*. Cilt 1, Sayı 10.

Erkal, Hızır Yusuf. 2018. “Enerji Güvenliğine Yönelik Tehditler ve Enerji Güvenliği Politikalarındaki Değişim”. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.

Ermolaev, Sergei. 2017. “The Formation and Evolution of the Soviet Union’s Oil and Gas Dependence,” *Carnegie Endowment for International Peace Working Paper*, Erişim Tarihi: 30 Mart 2022. www.carnegieendowment.org/2017/03/29/formation-and-evolution-of-soviet-union-s-oil-and-gas-dependence-pub-68443.

Esakova, Nataliya. 2012. *European Energy Security Analysing the EU-Russia Energy Security Regime in Terms of Interdependence Theory*, New York: Springer VS.

ETKB. “Doğal Gaz Boru Hatları”. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2022. www.enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari.

EU Observer. 2021. “Ukraine eyes end of EU gas transit from 2024” Erişim Tarihi: 25 Haziran 2022. <https://euobserver.com/tickers/153676>.

Euronews 2021. “Germany's Merkel calls for Ukraine gas transit agreement”. Erişim Tarihi: 25 Haziran 2022. <https://www.euronews.com/2021/08/23/us-ukrain-germany-merkel>.

Euractiv. 2007. “Gazprom clause’ issues Russia ultimatum for energy co-operation”. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022. <https://www.euractiv.com/section/mid-south/news/gazprom-clause-issues-russia-ultimatum-for-energy-co-operation>.

Euractiv. 2014. “Poland Calls for Energy Union”. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022. <https://www.euractiv.com/section/energy/news/poland-calls-for-eu-energy-union>.

Eurostat. Energy imports dependency: Natural Gas. Erişim Tarihi: 23 Nisan 2022. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy_dashboard.

Eurostat 2021. *Key Figures on Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Federal Reserve History. “Oil Shock of 1973–74”. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2022. <https://www.federalreservehistory.org/essays/oil-shock-of-1973-74>.

Figus, Alessandro. 2020. “European Union and Russia: International Relations Evolution.” *Geopolitical, Social Security and Freedom Journal*. Cilt: 3, Sayı: 2.

Finon, Dominique ve Locatelli, Catherine. 2002. “The liberalisation of the European gas market and its consequences for Russia”, *Russian Institute of Energy Policy and Economics*, Grenoble.

Finon, Dominique ve Locatelli, Catherine. 2008. “Russian and European Gas Interdependence: Can market forces balance out geopolitics?” içinde *Energy Policy*. Cilt 36.

Foreign Policy. 2006. “Neighbors and Global Partners”. Erişim Tarihi: 23 Haziran 2022. <https://ebin.pub/foreign-policy-september-october-2006.html>

Fritz, B. 1982. “Natural Gas: a Political Weapon for the Soviet Union?” *International Defense* 15. REV. 15.

Fullbrook, Mary (Ed.). 2001. *Europe Since 1945*. New York: Oxford University Press.

Galytska, Karina. 2021. *European-Russian Energy Relations: From Dependence to Interdependence*. Firenze: Firenze University Press.

German Eastern Business Association. 2020. “50 years of pipes for gas: German-Russian century deal and German-American economic crime novel”. https://www.ost-ausschuss.de/sites/default/files/pm_pdf/German-Russian-Energy-Relations-since-1970.pdf.

Ghaleb, Alexander. 2011. *Natural Gas as an Instrument of Russian State Power*. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle, PA.

Gillingham, John. 1991. *Coal, Steel, and the Rebirth of Europe. 1945-1955: The Germans and French from Ruhr Conflict to Economic Community*. Cambridge University Press: New York.

Godzimirski, Jakub M. 2019. *New Political Economy of Energy in Europe*, derleyen Godzimirski. New York: Palgrave Macmillan.

Golombek, Rolf, Gjelsvik, Eystein ve Rosendahl, Knur Einar. 1994. "Effects of Liberalizing the Natural Gas Markets in Western Europe", Foundation for Research in Economics and Business Administration, Oslo.

Grigas, Agnia. 2017. *The New Geopolitics of Natural Gas*. Harvard University Press: London.

Grigoryev, Yuli. 2007. "Russian Gas Industry, Its Legal Structure, and Its Influence on World Markets", *The Energy Law Journal*. Cilt 28.

Gustafson, Thane. 2020. *The Bridge - Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge: Harvard University Press.

Harris, Tom. 1987. "The Extraterritorial Application of U.S. Export Controls: A British Perspective," *New York University Journal of International Law and Politics*, 19, no. 4. New York.

Hayes, Mark H., Victor, David G. 2006a. "Politics, markets, and the shift to gas: Insights from the seven historical case studies", *Natural Gas and Geopolitics: From*

1970 to 2040 içinde, derleyen Victor, David G., Amy M. Jaffe, ve Mark H. Hayes.
Cambridge: Cambridge University Press.

Hayes, Mark H., Victor, David G. 2006. "Introduction to the historical case studies: research questions, methods and case selection", *Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040 içinde*, derleyen Victor, David G., Amy M. Jaffe ve Mark H. Hayes.
Cambridge: Cambridge University Press.

Holz, Franziska, Engerer, Hella, Kemfert, Claudia, Richter, Philipp ve von Hirschhausen, Christian. 2014. *European Natural Gas Infrastructure: The Role of Gazprom in European Natural Gas Supplies*. DIW Berlin: Politikberatung kompakt.

Holsti, Karl J. 1978. "A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependence", *International Organization*, Cilt: 32, No: 2.

Högselius, Per. 2013. *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*. Palgrave Macmillan: New York.

Högselius, Per, Hommels, Anique, Kaijser, Arne ve van der Vleuten, Erik, (Ed.). 2013. *The Making of Europe's Critical Infrastructure Common Connections and Shared Vulnerabilities*. New York: Palgrave Macmillan.

IEA. 2007. *World Energy Outlook 2007*. Paris.

IEA. 2008a. *Development of Competitive Gas Trading in Continental Europe*. Paris.

IEA. 2008b. *The Natural Gas Market Review 2008*. Paris.

IEA. 2011a. *The IEA Model of Short Term Energy Security*. Paris.

IEA. 2011b. *Golden Rules for a Golden Age of Gas*. Paris.

IEA. 2012. *Gas Pricing and Regulation China's Challenges and IEA Experience*. Paris

IEA. 2020. *Fast-tracking Gas Market Reforms*. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022.

<https://www.iea.org/commentaries/fast-tracking-gas-market-reforms>. Paris.

IEA. 2022. *2022 Birinci eyrek Doğal Gaz Piyasası Raporu*. Paris.

IGU. 2010. *Geopolitics and Natural Gas*. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2022.

https://www.clingendaelenergy.com/inc/upload/files/Geopolitics_and_Natural_Gas_Draft_Report_2.pdf.

IGU. 2020. *Wholesale Price Survey 2020*. Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022.

<https://www.igu.org/resources/wholesale-price-survey-2020-edition>.

İngiltere Parlamentosu. Erişim Tarihi: 5 Mart 2022. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1913/jul/17/shipbuilding-repairs-maintenance-etc>. Temmuz 1913.

Jacques Delors Institute. 2019. "Russian Gas Pipelines and the European Union: Moving From A Love-Hate Relationship with Adults in the Room?". Policy Paper No: 247. Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022. www.institutdelors.eu/wp-content/uploads/2019/12/PP247_Russianpipeline_JDEC-JAV_EN.pdf.

Johnson, Debra. 2005. "EU–Russian Energy Links: A Marriage of Convenience?" içinde *Government and Opposition*, Cilt: Vol. 40, No. 2. Cambridge University Press.

Johnson, Debra ve Turner, Colin. 1997. *Trans European Networks: The Political Economy of Integrating Europe's Infrastructure*. Ipswich: The Ipswich Book Company Ltd.

Jong, J. J. ve Weeda, E. (2007). *Europe, the EU and its 2050 Energy Storylines*.
Clingendael International Energy Programme, Cingendal Energy Paper Erişim Tarihi: 1
Mayıs 2022. www.clingendaelenergy.com/inc/upload/files/Europe_EU_2050.pdf.

Kaplan Robert, D., Eugene Chausovsky. 2014. "Pipelines of Empire", Stratfor, Erişim
Tarihi: 2 Mayıs 2022. <https://worldview.stratfor.com/article/pipelines-empire>.

Karbuş, Sohbet. 2019. Sohbet Karbuş'un Enerji Sohbetleri. İstanbul.

Kardaş, Szymon ve Konończuk, Wojciech. 2019. "Temporary stabilisation: Russia-
Ukraine gas transit deal". Erişim Tarihi: 25 Haziran 2022.
www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2019-12-31/temporary-stabilisation-russia-ukraine-gas-transit-deal.

Katzenstein, Peter. 1976. "International Relations and Domestic Structures: Foreign
Economic Policies of Advanced Industrial States," *International Organization*, Cilt: 30

Kaveshnikov, Nikolay. 2010. "The issue of energy security in relations between Russia
and the European Union", *European Security*, 19:4.

Kaya Caner, Bağdagül. 2014. "Enerji Şartı Antlaşması'nın Muvakkaten Uygulanması ve
Anlaşmadan Çekilme Hakkında Bir Değerlendirme" içinde Ankara Barosu Dergisi.
Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398191>.

Kaveshnikov, Nikolay. 2010. "The issue of energy security in relations between Russia
and the European Union", *European Security*, 19:4.

Keohane, Robert O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World
Political Economy*, Princeton. Princeton University Press.

Keohane, Robert O. ve Nye Joseph S. 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little Brown.

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S. 1980. *Power and Interdependence: World Politics in Transition, Third Edition*, İkinci Baskı için Önsöz.

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S. 1998. “Power and Interdependence in the Information Age”, *Council on Foreign Relation, Foreign Affairs*, 77(5).

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S. 1987, “Power and Interdependence Revisited”, içinde *International Organization*, Cilt 41, No: 4.

Konoplyanik, Andrey. 2012. “Russian Gas at European Energy Market: Why Adaptation is Inevitable” içinde *Energy Strategy Reviews*, 1, s. 47

Konoplyanik, Andrei ve Wälde, Thomas. 2006. “Energy Charter Treaty and Its Role in International Energy” içinde *Journal of Energy & Natural Resources Law*. Sayı 24-4.

Kozlov, Margarita. 2016. “Russia and the WTO Russia’s Case Against the EU Concerning the Third Energy Package”. Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022. www.diva-portal.org/smash/get/diva2:951924/FULLTEXT01.pdf.

Kremlin 2006. “Energy cooperation between Russia and Europe must be based on common principles”. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/36478>.

Kremlin 2009a. “Conceptual approach to the new legal framework for international cooperation in the energy sector (goals and principles)”. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. www.kremlin.ru/supplement/258.

Kremlin 2009b. “Meeting on the development of international cooperation in the field of energy”. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. www.kremlin.ru/events/president/news/3869.

Krickovic, Andrej. 2015. “When Interdependence Produces Conflict: EU–Russia Energy Relations as a Security Dilemma”, *Contemporary Security Policy*, Cilt: 36, Sayı: 1.

Kroll, John A. 1993. “The Complexity of Interdependence”, *International Studies Quarterly*, Cilt. 37, No. 3.

Kryukov, Valeriy A., Medzhidova, Janetta J. 2019. “Russia’s Energy Security Policy Changes?”, *The New Geopolitical Realities for Russia* içinde, derleyen Ateşoğlu Güney, Nurşin. London: Lexington Books.

Kurier. 2022. “OMV-Chef Alfred Stern: Sicherheit kostet etwas.” Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022. www.kurier.at/wirtschaft/omv-chef-alfred-stern-sicherheit-kostet-etwas/401996541.

Leal-Arcas, Rafael. 2018. *Commentary on the Energy Charter*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Lilliestam, Johan, Ellenbeck, Saskia. 2011. “Energy security and renewable electricity trade—Will Desertec make Europe vulnerable to the “energy weapon?””. *Energy Policy*. Cilt: 39, Sayı: 6.

Locatelli, Catherine. 2008. “EU Gas Liberalization as a Driver of Gazprom’s Strategies?”. Institut Français des Relations Internationales, IFRI. Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2022.

https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Ifri_RNV_locatelli_gazprom_ANG_janv2007.pdf.

Łoskot-Strachota, Agata. 2009. "Gazprom's expansion in the EU: co-operation or domination?" Ośrodek Studiów Wschodnich, OSW.

Lucas, Edward. 2009. *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, New York: Palgrave MacMillan.

Luft, Gal ve Korin, Anne (Edi.). 2008. *Energy Security Challenges for the 21st Century*. ABC-CLIO LLC: California.

Macintosh, Andrew. 2010. "Security of Europe's Gas Supply: EU Vulnerability", CEPS Policy Brief.

Mahnovski, Sergej. 2003. "Natural Resources and Potential Conflict in the Caspian Sea Region," Chap. 5, in *Fault-Lines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus*, Thomas Szayna, ed., Santa Monica, CA: RAND.

Mares, David R. 2006. "Natural Gas Pipelines in the Southern Cone", *Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040* içinde, derleyen Victor, David G., Amy M. Jaffe ve Mark H. Hayes, Cambridge: Cambridge University Press.

McGowan, Francis. 2008. "Can the European Union's Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of 'Economic Nationalism'?" *Journal of Contemporary European Research*.

McArthur, John B. 1992. "The Take-or-Pay Crisis: Diagnosis, Treatment, and Cure for Immorality in the Marketplace", *New Mexico Law Review*, Cilt. 22, No. 2.

Meister, Stefan. 2019. "From Ostpolitik to EU- Russia Interdependence: Germany's Perspective", *Post-Crimea Shift in EU-Russia Relations: From Fostering Interdependence to Managing Vulnerabilities* içinde, derleyen Raik, Kristi Andrés Rącz.

International Centre for Defence and Security. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022.
https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/05/EURUS_book_EVI_May_2019-web.pdf.

Melling, Anthony, J. 2010, *Natural Gas Pricing and Its Future*, Carnegie Endowment.
Washington D.C.

Moravcsik, Andrew. 1997. "Taking preferences seriously: A liberal theory of
international politics", *International Organization*, Cilt: 51, no: 4.

Morse, E. 1976. "Interdependence in World Affairs", içinde Rosenau, J. N., Thompson
K. W. ve Boyd G. *World Politics: An Introduction*, New York: The Free Press.

Muir, Ramsay. 1933. *The Interdependent World and Its Problems*. Boston: Cornell
University

Navari, Cornelia. 1989. "The Great Illusion Revisited: the International Theory of
Norman Angell." *Review of International Studies* 15 (4). Cambridge: Cambridge
University Press.

Nord Stream 2022. "The Pipeline". Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2022. www.nord-stream.com/the-project/pipeline.

Nordik Bakanlar Konseyi. 1999. *Energy Market Study in the Baltic Sea Region*.
TemaNord. Kopenhag.

Nye, Joseph S. 1974. "Multinational Corporations in World Politics", *Council on
Foreign Relations*, Cilt 53, No: 1.

Nye, Joseph S. 1982. "Energy and Security in the 1980s." *World Politics*, vol. 35, no. 1,
Cambridge University Press.

Nye, Joseph S. 1974. “Multinational Corporations in World Politics”, *Council on Foreign Relations*, Cilt 53, No: 1.

Nye, Joseph S. 1990. “The Changing Nature of World Power”, *Political Science Quarterly*, Cilt. 105, No. 2.

OECD. “International Energy Agency”. Erişim Tarihi: 28 Haziran 2022.
www.oecd.org/gov/regulatory-policy/IEA%20profile.pdf.

OIES 2022. “Natural Gas in Europe – The Importance of Russia” Professor Jonathan Stern Director of Gas Research, Oxford Institute for Energy Studies. Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022. www.centrex.at/en/files/study_stern_e.pdf.

Oil and Gas Journal. 1961. Erişim Tarihi: 29 Mart 2022.
https://archive.org/details/pub_oil-gas-journal?query=natural+gas&sin=TXT.

Oostvoorn F. v., D. Askounis, G. Aslanian, A. Makarov, J.W. Velthuisen. 1999. “Russian Energy Markets: Current Situation and Opportunities for Cooperation”, ECN Report: No 99.

O'Sullivan, Meghan L. 2017. *Windfall: how the new energy abundance upends global politics and strengthens America's power*. Simon & Schuster: New York.

Özdil, Eser. 2016. “Yeni boru hatlarının inşasında IGA modelini nasıl okumalıyız?” içinde Enerji IQ. Sayı: 2016-31 / 196. CEEN Enerji Bilgi Servisleri. İstanbul.

Padgett, Stephen. 1992. “The Single European Energy Market: The Politics of Realization,” *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 30, No. 1.

Pala, Cenk ve Özden, Özge. 2015. “Avrupa Enerji Birliği” içinde *İktisat ve Toplum Dergisi*. Sayı: 54.

Penna, Anthony N. 2020. *A History of Energy Flows. From Human Labor to Renewable Power*. Routledge: New York.

Politico. 2022. "Rubles for gas: Who's paid so far?". Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2022. www.politico.eu/article/ruble-gas-paid-russia-eu.

Poussenkova, Nina. 2010. "The Global Expansion of Russia's Energy Giants" içinde *Journal of International Affairs*. 63(2). Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2022. <https://jia.sipa.columbia.edu/global-expansion-russias-energy-giants>.

Proedrou, Filippos. 2010. "Sensitivity and Vulnerability Shifts and the New Energy Partner in the EU-Russia Gas Trade: Prospects for the Near Future", *Studia Diplomatica*, 63(1).

Proedrou, Filippos. 2012. *EU Energy Security in the Gas Sector: Evolving dynamics, policy dilemmas and prospects*. Cornwall: Ashgate Publishing Limited.

Quast, Oliver ve Locatelli, Catherine. 1997. "Russian natural gas policy and its possible effects on European gas markets", *Energy Policy*, 25, issue 2.

Radio Free Europe/Radio Liberty. 2005. "World: Was Soviet Collapse Last Century's Worst Geopolitical Catastrophe?" Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022. <https://www.rferl.org/a/1058688.html>.

Raik, Kristi. 2019. "Introduction: Competing Perspectives on Interdependence", Post-Crimea Shift in EU-Russia Relations: From Fostering Interdependence to Managing Vulnerabilities içinde, derleyen Raik, Kristi ve András RÁCZ. International Centre for Defence and Security. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022. https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/05/EURUS_book_EVI_May_2019-web.pdf.

Raszewski, Slawomir. 2012. "Security and the Economics of Energy in North East Europe", Dynamics of Energy Governance in Europe and Russia içinde, derleyen Kuzemko, Caroline, Belyi, Andrei V., Goldthau, Andreas, Keating, Michael F., Palgrave Macmillan: London.

Rehn, Olli. 2007. Avrupa'nın Gelecek Sınırları. 1001 Kitap Yayınları: İstanbul.

Rekabet Kurumu. 2012. "Doğal Gaz Sektör Araştırması". Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2022. www.rekabet.gov.tr/Dosya/sektor-raporlari/7-rekabet-kurumu-dogal-

Remizov, Oleg. 2013. "The Concept of Energy Security in the EU-Russia Relations: New Interdependencies". Yüksek Lisans Tezi. University of Tartu.

Reuters 2018. "Russia loses bulk of WTO challenge to EU gas pipeline rules". Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022. www.reuters.com/article/us-russia-eu-gazprom-wto-idUSKBN1KV1OX.

Richardson, James L. 2008. "The Ethics of Neoliberal Institutionalism", Reus-Smit, Christian ve Snidal, Duncan (der.), *The Oxford Handbook of International Relations*, New York, The Oxford University Press.

Roberts, John. 2004. "The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues", The Centre for European Policy Studies (CEPS), Turkey in Europe Monitor. No: 11.

Schmidt-Felzmann, Anke. 2019. "Between Geopolitics and Market Rules: the EU's Energy Interdependence with Russia", *Post-Crimea Shift in EU-Russia Relations: From Fostering Interdependence to Managing Vulnerabilities* içinde, derleyen Raik, Kristi András Rácz. International Centre for Defence and Security. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022. https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/05/EURUS_book_EVI_May_2019-web.pdf.

Schneider, Mycle. 2001. “15 Years After Chernobyl: Nuclear power and climate change?”. Wise Paris. Erişim Tarihi: 6 Mart 2022. <http://www.wise-paris.org/english/reports/15YearsChernobyl.pdf>.

Sezgenoğlu, Sinan Grağ. 2016. “Avrupa Birliği’nin Enerji Gvenliği ve eşitlendirme Stratejisi”. İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Shell. 2017. “Shell LNG Outlook 2017”. Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2022. https://www.shell.com/energy-and-innovation/natural-gas/liquefied-natural-gas-lng/lng-outlook-2017/_jcr_content/par/textimage_1374226056.stream/1488553857051/4c9f8a1663d2b4707c1338d835475f450090a787/shell-lng-outlook-2017-infographic.pdf.

Sherr, James. 2010. “The Russia–EU Energy Relationship: Getting it Right”, iinde The International Spectator, 45:2.

Singh ve Atkins 1982, “İngiltere’de Kmr Kullanımı ve Pazarlamasının Görünümü” Bildiri. Erişim Tarihi: 6 Mart 2022. www.maden.org.tr/resimler/ekler/bf5e202fc973a02_ek.pdf.

Smeenk, Tom. 2010. *Russian Gas for Europe: Creating Access and Choice*. The Hague: Clingendael International Energy Programme.

Smith, Alan. 1993. *Russia and The World Economy: Problems of Integration*. New York: Routledge

Smith, Keith C. 2010. “Bringing Energy Security to East Central Europe”, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Nisan 2010, s. 2, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022. http://csis.org/files/publication/100402_Smith_BringingEnergySecurity_Web.pdf,

Spindler, Manuela. 2013. "International Relations", Opladen.

Stent, Angela E. 1981. *From Embargo to Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stent, Angela E. 1982. "Soviet Energy and Western Europe", *The Washington Papers/90*, CSIS, Praeger.

Stent, Angela E. 1998. *Russia and Germany reborn : unification, the Soviet collapse, and the new Europe*. Princeton University Press.

Stern, Jonathan. 1982. "Specters and Pipe Dreams", *Foreign Policy*, No. 48. Slate Group, LLC.

Stern, Jonathan. 2002. *Security of European Natural Gas Supplies*. Royal Institute of International Affairs. Londra.

Stern, Jonathan. 2003. "Natural Gas in Europe – The Importance of Russia". Oxford Institute for Energy Studies. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2022.

www.centrex.at/en/files/study_stern_e.pdf.

Stern, Jonathan. 2005. "Gas pipeline co-operation between political adversaries: examples from Europe". Oxford Institute for Energy Studies, Royal Institute of International Affairs (Chatham House). Report Submission to Korea Foundation.

Stern, Jonathan ve Rogers, Howard. 2011. "The Transition to Hub-Based Gas Pricing in Continental Europe." The Oxford Institute for Energy Studies. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2022. www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/03/NG49.pdf.

Süddeutsche Zeitung. 2010. “Von Lissabon bis Wladiwostok”. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022. www.sueddeutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908.

Smythe, Elizabeth. 1980. “International Relations Theory and the Study of Canadian-American Relations”, *Canadian Political Science Association, Canadian Journal of Political Science*, Cilt. 13, no. 1.

Talseth, Lars-Christian U. 2012. “The EU-Russia Energy Dialogue, Travelling without Moving”, SWP Working Papers, No: 1. Erişim Tarihi: 1 Nisan 2022. www.swp-berlin.org/publications/products/arbeitspapiere/talseth_20120402_KS.pdf.

Tarr, David G. ve Thomson, Peter D. 2004. “The Merits of Dual Pricing of Russian Natural Gas”, *The World Economy*. Cilt: 27, Sayı: 8.

Taşveren, Sema. 2020. Uluslararası Doğal Gaz Alım ve Satım Sözleşmelerinin Değişen Şartlara Göre Uyarlanması ve Uygulanacak Hukuk. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1177243>.

Tayfun, Ersin. 2018. “AB’nin Güney Kafkasya Politikası ve Türkiye”. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

TENMAK Nükleer Enerji Araştırma Enstitüsü. “Çernobil Nükleer Reaktörü Kazası”. Erişim Tarihi: 26 Haziran 2022. https://nuken.tenmak.gov.tr/ogrenci/bolum3_06.html.

TEPAV. 2017. “Daha Güçlü AB-Türkiye Enerji Diyaloğuna Doğru Enerji Güvenliği Perspektifleri ve Riskleri”. Bulgaristan Demokrasi Çalışmaları Merkezi (CSD), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve Akdeniz Enerji Gözlemevi (OME) ortak raporu.

TÜBA. 2021. *Türkiye Bilimler Akademisi Doğal Gaz Raporu 2021*. TÜBA Raporları No: 44. Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022.
<https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/T%C3%9CBA%20Do%C4%9Fal%20Gaz%20Raporu.pdf>.

UATV 2021. “The Russian Federation does not negotiate the continuation of gas transit through Ukraine after 2024 – Vitrenko”. Erişim Tarihi: 25 Haziran 2022.
<https://uatv.ua/en/the-russian-federation-does-not-negotiate-the-continuation-of-gas-transit-through-ukraine-after-2024-vitrenko>.

Ünal, Mustafa Cem. 2011. “Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü ve AB Enerji Politikasına Etkisi”. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Van de Graaf, Thijs ve Sovacool, Benjamin K. 2020. *Global Energy Politics*. Polity Press: Cambridge.

Varol, Tuğçe. 2013. *The Russian Foreign Energy Policy*. European Scientific Institute, Egalite: Makedonya.

Vavilov, Andrey ve Trofimov, Georgy 2015. *Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe*, derleyen Vavilov, Andrey. Palgrave Macmillan: New York.

Vicari, Madalina Sisu. 2016. “How Russian Pipelines Heat Up Tensions: From Reagan’s Battle Over Yamal To The European Row On Nord Stream 2”. Vocal Europe. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022. www.vocaleurope.eu/how-russian-pipelines-heat-up-tensions-from-reagans-battle-over-yamal-to-the-european-row-on-nord-stream-2/.

Victor, David G., ve Victor, Nadejda. 2004. “The Belarus Connection: Exporting Russian Gas to Germany and Poland”, Program on Energy and Sustainable Development, Working Paper No. 26. Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2022. https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Yamal_final.pdf.

Vinogradov, Sergei. 2001. "Cross-Border Oil and Gas Pipelines: International Legal and Regulatory Regimes," *Association of International Petroleum Negotiators*, University of Dundee, Scotland, İngiltere.

Viotti, Paul R. ve Kauppi, Mark V. 2012. *International Relations Theory*. London: Pearson.

Vogler, John ve Imber, Mark F. 1995. *The Environment and International Relations*. Routledge, s.5

Walker, Thomas C. 2013. "A circumspect revival of liberalism: Robert O. Keohane and Joseph S. Nye's Power and Interdependence", "Classics of International Relations. Essays in Criticism and Appreciation", Henrik Bliddal, Casper Sylvest, Peter Wilson.

Wasylyna, Ellen. 2019. "What Lies behind the Ukrainian Crisis and Moscow's Gains and Losses?", *The New Geopolitical Realities for Russia içinde*, derleyen Ateşoğlu Güney, Nurşin. Londra: Lexington Books

Wigell, Mikael ve Vihma, Antto. 2016. "Geopolitics versus geoeconomics: the case of Russia's geostrategy and its effects on the EU" içinde *International Affairs*, Cilt: 92, Sayı: 3.

Willems, Arnoud ve Sul, Jung-ui. 2008. "Using WTO rules to enforce energy transit through pipelines" içinde *European Energy Review*.

Wyciszkievicz, Ernest. 2008. "EU External Energy Policy and Turkey" içinde Kibaroğlu, Mustafa (Ed.), *Turkey's Neighborhood*. Foreign Policy Institute. Ankara: BRC Matbaacılık.

Yafimava, Katja. 2013. “The EU Third Package for Gas and the Gas Target Model: Major Contentious Issues Inside and Outside the EU”, NG 75, *The Oxford Institute for Energy Studies*, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2022. www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2013/04/NG-75.pdf.

Yakupova, Venera. 2013. “Energy Security: Its Place in the Relations between the European Union and Russia”. Marmara Üniversitesi: İstanbul.

Yergin, Daniel. 1991. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. Simon & Schuster: New York.

Yergin, Daniel. 2011. *The Quest: Energy, Security, and Remaking of the Modern World*. Penguin: New York.

Yergin, Daniel. 2020. *The New Map: Energy, Climate and the Clash of Nations*. Penguin: New York.

Yılmaz, Doğanay. 2021. “Enerji Güvenliği Açısından Bir Transit Ülke Olarak Türkiye”. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Yersu Şahin, Selen. 2012. Enerji Sektöründe Ayırıştırma. Rekabet Kurumu. Ankara

Yılmaz, M. Levent. 2020. *Güncel Örneklerle Ekonomi Güvenliği Yazıları*. Siyasal Kitabevi: Ankara.

Youngs, R. 2007. “Europe’s External Energy Policy: Between Geopolitics and the Market”. *Centre for European Policy Studies Working Document*, 278. Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022. <http://aei.pitt.edu/7579/1/Wd278.pdf>.

Zhussipbek, Galym. 2011. “AB ile RF arasındaki Stratejik Ortaklığın Analizi” içinde *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı: 25.